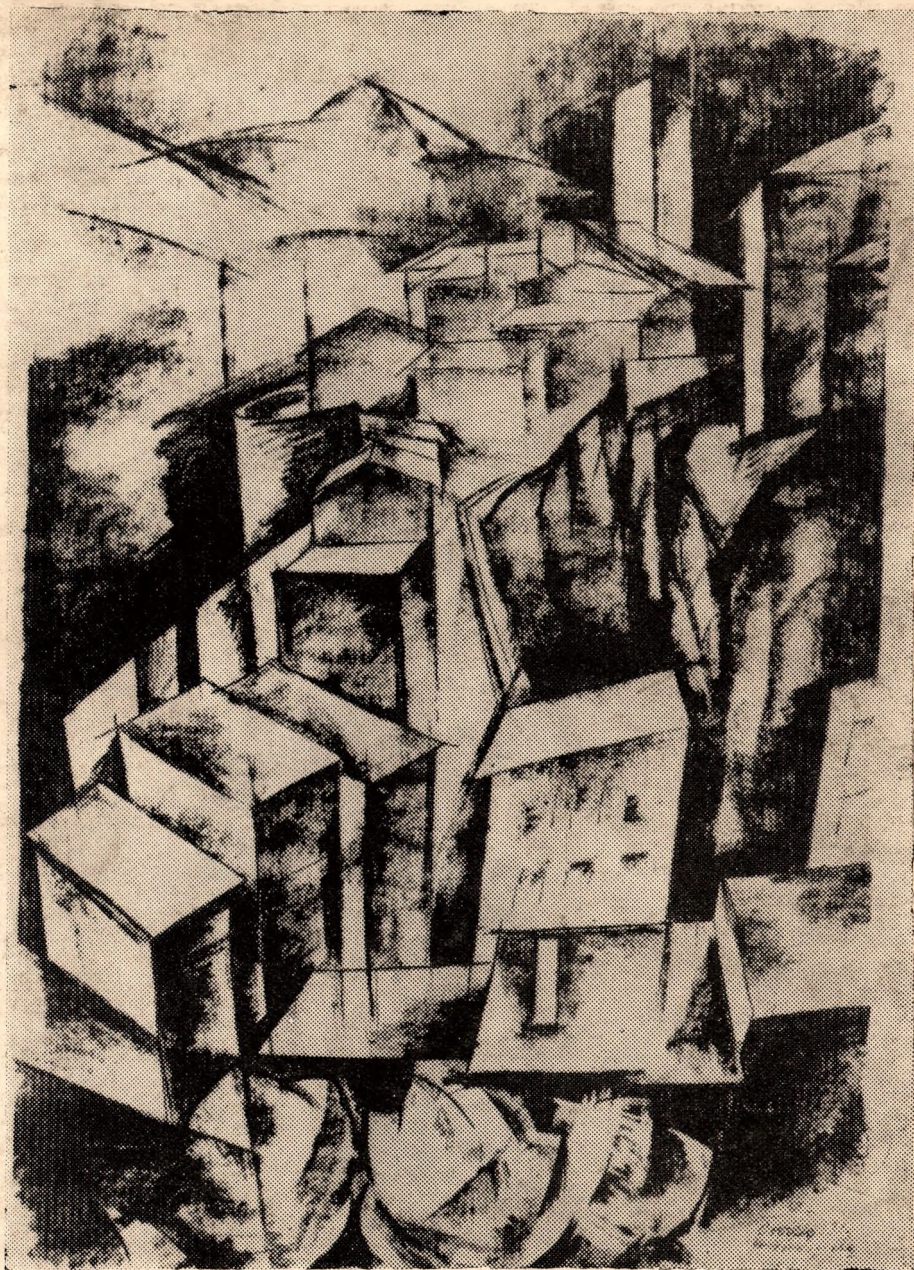

**JÉ
LEN
KÖR**

3

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1967

MOLNÁR FARKAS rajza

Számunk szerzői:

BAJOMI LÁZÁR ENDRE
BODRI FERENC
DÉVÉNYI IVÁN
GALAMBOSI LÁSZLÓ
HEGEDÜS ANDRÁS
JÓKAI ANNA
KALÁSZ MÁRTON
KERTÉSZ PÉTER
KOLTA FERENC
KÓNYA LAJOS
LOSONCI MIKLÓS
MAJOR MÁTÉ
NAGY L. SÁNDOR
NAGY-TÓTH LAJOS
NEMES ISTVÁN
ORDAS IVÁN
PÁL JÓZSEF
PÉCSI GABRIELLA
POMOGÁTS BÉLA
RÓNAY LÁSZLÓ
SOLYMÁR ISTVÁN
Z. SZABÓ LÁSZLÓ
SZEDERKÉNYI ERVIN
SZEPESI ATTILA
TÉNAGY SÁNDOR
THIERY ÁRPÁD
TÜSKÉS TIBOR
VÁRKONYI NAGY BÉLA
VÁRÓCZI ZSUZSA

Képek:

BARCSAY JENŐ
BÁLINT ENDRE
BORSOS MIKLÓS
KOFFÁN KÁROLY
MOLNÁR FARKAS

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI
FOLYÓIRAT

X. ÉVLYAM, 3. SZÁM

A Magyar Írók Szövetsége
Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő:
SZEDERKÉNYI ERVIN

TARTALOM

THIERY ÁRPÁD: A nyár (elbeszélés) -	195
PÁL JÓZSEF versei: Öregember, Most van ideje - - - - -	208
TÉNAGY SÁNDOR versei: Hóesés, Lesek csodára - - - - -	209
KÓNYA LAJOS: Egy kép alá (vers) -	210
JÓKAI ANNA: Megváltók (elbeszélés) -	211
KALÁSZ MÁRTON versei: Forduló, Talán mindegy, Kis noktürn - - - - -	217
PÉCSI GABRIELLA versei: Gyönyörű, törvényes szerelem, Igéző - - - - -	218
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei: Ugye megvendégelsz?, Fészek - - - - -	219
KERTÉSZ PÉTER: Ágait őrizd a világnak (vers) - - - - -	220
NAGY-TÓTH LAJOS: Utolsó mentesség (elbeszélés) - - - - -	221
SZEPESI ATTILA versei: Arany János emlékére, Anyám nevére - - - - -	226
HEGEDÜS ANDRÁS: Arany János nagy-körösi életsorsa a történelmi balladák eszmeiségében - - - - -	228

ÉLET ÉS KULTÚRA

ORDAS IVÁN: Mesterberek (II. rész) -	234
--------------------------------------	-----

Irodalom és művészet

NAGY L. SÁNDOR: A felejthetetlen háború - - - - -	239
BAJOMI LAZÁR ENDRE: Francia krónika	243
MAJOR MÁTÉ: A modern építészet szolgálatában (I. rész) - - - - -	247
LOSONCI MIKLÓS: Barcsay Jenő művészete - - - - -	253
SOLYMÁR ISTVÁN: Koffán Károly kortárs-galériája - - - - -	255
Z. SZABÓ LÁSZLÓ: Színházi levél Győrből	257
SZEDERKÉNYI ERVIN: A helytartó Pécssett - - - - -	259

Könyvekről

BODRI FERENC: A Művészet Kiskönyvtára első sorozata - - - - -	260
DÉVÉNYI IVÁN: Escher Károly fotói -	264

MÉRLEGEN

POMOGÁTS BÉLA: Benjámin László -	265
VÁRKONYI NAGY BÉLA: A lírai számvetés művészete - - - - -	272
RÓNAY LÁSZLÓ: „Kopár ég” alatt -	275
KOLTA FERENC: Pákolitz István: Igazságos Mátyás - - - - -	277
VÁRÓCZI ZSUZSA: Soós Zoltán: Gorombakovácsok - - - - -	280
NEMES ISTVÁN: Tömörkény Emlékkönyv	282

TÜSKÉS TIBOR: Folyóirat-szemle - -	284
THIERY ÁRPÁD: TV-szemle - - -	286

KÉPEK

BORSOS MIKLÓS rajzai 207, 216, 225, 227, 233	
BÁLINT ENDRE rajza - - - - -	238
MOLNÁR FARKAS rajza - - - - -	251

Mű mellékleten

BARCSAY JENŐ: Mozaik-terv Szentendrei házak (olaj) Vázlat (tus)	
KOFFÁN KÁROLY: Tóth Menyhért fotó-portréja Gross Arnold fotó-portréja	

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V.
Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon: 15-32, 50-00
Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség:
Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Postafiók 175. Telefon: 13-05
Kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető bármely postahivatalnál
és a Posta Központi Hírlapirodájánál
(Budapest, V., József Nádor tér 1.)
Evi előfizetési díja 72,- Ft.
Egyéni előfizetési csekkszámja száma
61 068.

Közületi előfizetési csekkszámja: 61 066
vagy átutalással az MNB 8. fióknál
vezetett egyszámúára

67-345 Pécsi Szikra Nyomda
F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

A nyár*

Piusz a telep sarkánál heverészett, és örült a nyárnak, mely hosszú évek után meleg volt végre, és az esőkkel se volt nagyobb baj. Lehúzta a trikóját és hanyattfeküdt a száraz fűvön. Minden nap ez volt a legboldogabb órája. Feljött a bányából, a fészter előtt megfürdött a vashordóban, azután leheveredett ide a fák alá. Gyakran úgy tűnt neki, hogy innen indul el minden a dolgára, ami fontos az életben.

A völgyből egyetlen út vezetett föl a telepre, egy bozotos gyalogösvény. Ahol végetért, féltetős színszerű tákolmány állt, alatta asztal és két szürkére száradt lóca, görbe lábuk a földbe ásva. A férfiak itt szoktak nézelődni, iszogatni, és kártyázni is néha, mint egy fogadóban. Iderohantak az asszonyok, ha szerencsétlenség történt a bányában, és ki ijedten magába fojtva könnyeit, ki pedig kezét tördelve, jajveszélve hangosan várta, hogy mikor tűnik fel az ösvényen a férj, az apa vagy a fiú. Be lehetett innen látni az egész völgyet, melyet szigorúan körbezártak a hegyek és a kopaszodó tölgyerdők. Látni lehetett a déli oldal új telepítésű olcsó szőlőit, a csárda rogyant, lapos épületét, mely a bányászok kedvelt találkozóhelye volt a háború előtt. A tulajdonost elvitték a németek, még nem tért vissza. A kilátó alatt sziklakápolna állt, a bányászasszonyok búcsújáróhelye. A néphit szerint elevenen megnyúztak itt a törökök egy fiatal papot. Az akna bent húzódott meg az erdő mélyén. A völgyet vasúti töltés szelte át, két oldalát vastagon borította a szétporladt szén. A háború utolsó hónapjaiban ide döntögették a szenet, nem volt hova elszállítani, a vasúti rakodókat szétbombázták az angolok. Tiszta időben, alkonyatkor a széntől az egész völgynek tompa, kékes színe volt. A töltés mögött masszív, rideg épület állt. Száz éves ház. A háború alatt itt rendezkedett be a helyi német parancsnokság. A bányavíz a völgy szélén folyt végig. A gyerekek a kanyaroknál időnként felfogták sárga vizét, megfürödtek benne.

A száraz melegben tompán megdőrentek a hegyek. Robbantottak a kőbányában. Kis idő múlva fehér porfelhő lebegett az erdő fái fölött. Piusz zörgést hallott az ösvény felől. A bozótból egy fiatal nő alakja bukkant elő. Feketében volt, mint a legtöbb bányászasszony ezen a vidéken. A homlokát törölgette, majd a féltető alatt leült a padra, és nézett le a völgybe nyugodtan, mintha várt volna onnan valakit. Egyszer Piusz felé fordult, csak egy pillanatra. A szeme csupa titok volt.

Piusz elvörösödött, és azt morogta magában: mit akarhat ez a nő itt fönt? Elmenni már nem lehetett, és megint a zavar bizonytalan érzése fogta el, éppen úgy, mint tegnap este a kerthelyiség vadgesztenyefái alatt. A kert színes cementkörén táncoltak. Csak annyit tudott, hogy Flórának hívják, és lent lakik a völgyben. Magához szorította, és egész idő alatt ravaszul arra törekedett, hogy a fordulóknál minél ügyesebben léphessen be a lába közé, de nehezen boldogult, mert Flóra kissé alacsony volt hozzá. Amíg a zenekar szünetet tartott, Piusz a barátaival átment a söntésbe, gyorsan bevágott két féldeci pálinkát, és kísérőnek két korsó sört. A barátai körbeállták, és vigyorogva biztatták, mint egy versenylovat: szállj rá, Piusz, úgy néz téged, hogy az ember belepusztul az irigységtől; semmi veszély, mert állandó éjszakás az ura; ha egy csöpp eszed van, elintézed hátul a kertben, mi addig lefoglaljuk a barátnőjét. Igen, majd a kertben, motyogta Piusz. Megvárta, míg a pálinka és a két sör kezdett szétterjedni benne, akkor felkérte Flórát megint.

* Az *Évszakok* című ciklusból

- Hazakisérem - mondta.
- Az uram örülni fog - válaszolta az asszony.
- Ha elmondja neki reggel, biztosan. Azt hiszi, nem tudom, hogy állandó éjszakás?

- Akkor is az uram. Mit szól, ha megmondom neki?

Piusz zavarba jött, hebegett valami bocsánat félté, de elég rosszul sikerült. Flóra a megpörköldött öreg lampionokat nézte, és furcsa kis mozdulat hintázott az arcán, mintha egy mozisztár mosolyát akarta volna utánozni.

- Többet ez nem fordul elő - fogadkozott Piusz.

- Én másnak képzeltem magát - mondta az asszony.

Nem beszéltek többet. Piusz visszaült az barátaihoz. Szeretett volna egyedül maradni, de a többiek túl sokat ittak, és mindig mondani kellett nekik valamit. A tangóban még egyszer felkérte Flórát, eltartotta magától, amennyire csak lehetett. Az asszony most már nyíltan mosolygott. Piusz csak nézte ügyetlenül, majd bocsánatot kért megint. Flóra nem válaszolt, csak hirtelen elsomorodott. Piusz nagyon berúgott. A barátai végigördítoták a völgyet: nagy marha vagy, Piusz, mindenki tudja, hogy Flórát nem tudja kielégíteni az ura. Megmutatták neki a házat is, ahol az asszony lakott.

A völgyből kiáltozás hallatszott fel. A vasúti töltésen Krüger nagy hentes alakja állt kék mackóban. Hadonászva integetett. Piusz visszaintett. Láta még, hogy Krüger nagy léptekkel elindul az ösvény felé, és azt gondolta: legalább negyedóra, míg felér ide. A távolság megnyugtatta, mintha nehéz helyzetben egy kis haladékat kapott volna. Magára rántotta a trikóját, leült Flórával szemben. Bár megpróbált közömbös arckifejezést erőszakolni az arcára, elég volt, hogy az asszony rápillantson, nyomban elvörösödött megint. Flóra nyugodtan ült, feszesen egy kicsit, mintha vendégségben lett volna.

- Miért jött fel ide? - kérdezte Piusz.

Az asszony mosoly nélkül nézett rá, mégis csupa derű volt az arca, tele volt most a két szem tisztasággal, nyomuk se volt benne a megpörköldött lampionoknak. A forrásvizhez hasonlított.

- Látni akartam magát - mondta egyszerűen. - Ez csak kielégíti?

Piusz nem értett valami jól a nőkhöz, a legtöbbször másra sem tudott gondolni, mint a kudarcaira. Az asszony szavaival se tudott mit kezdeni, csak mérgeledött magában nyíltsága miatt, és ilyeneket gondolt: legalább tudnék neki mondani valamit, amitől elmenne a jókedve, és közben gyámoltalanul nézte, hogy Flóra feláll, így látszott igazán, hogy szép, erős és mindenből volt rajt elég, legfeljebb egy kicsit magasabb lehetett volna. Az ösvénynél visszanezett, egy kis megindultság volt az arcán. Piusz becsapottnak érezte magát, mint a legtöbb férfi, ha elügyetlenkedi a helyzeteit. Azt gondolta dühösen: ne féj csak, elkaplak még, hogy megemlegeted. De ami a legnehezebb volt: a lelke mélyén ott élt már egy furcsa, izgatott érzés, amelyre csak azt tudta válaszolni: nem akarom, ennek semmi értelme. Piusznak nem volt sok nője, ezt a telepen nem is lehetett volna megoldani, de aki volt, azt mind szerette. Nagy titokban el lehetett járni néhány asszonyhoz, ezek többnyire közel voltak már a negyvenhez, mellettük volt kiegészítésül három-négy kis kurva is, akik mindig kedvesek voltak, nem nagy igényűek, és nem csináltak nagy ügyet magukból. A bozót is megfelelt nekik, csak arra vigyáztak, hogy az apjuk el ne csípje őket. A fiúk egymás között kézzől-kézre adták a lányokat, és ha berúgtak, nem kis büszkeséggel vigyorogtak egymásra: luksógorok vagyunk. Kevés nővel is vidám élet volt ez, mert testvériesen meg tudtak osztózni. Ha szereztek egy kis pénzt, szombat este bevágtattak a bordélyba. Piusz egyszer elment velük. Nem nagyon tetszett neki a nagy kölniszag és a sorbaállás, egyébként szerencsése se volt, mert egy kövér nő jutott neki. Az anyja néha szemrehányóan nézett rá és azt mondta: megnősülhetnél, fiam. Lakott a közelben egy gyorsnövésű rokonlány, bármikor eljegyezhetnék volna egymást. A lány, valami Magdus, hetenként kétszer addig is szívesen hajlandó lett volna, de ragaszkodása tönkretett mindent, és Piusz nem győzte kieszelni a kifogásokat.

Semmi kétség, élehetetlen vagyok egy kicsit, gondolta mérgesen, és várta, hogy Krüger felér végre. Krüger leült, feltette lábát a padra. Kopaszodó sváb feje megizzadt a napon, kék mackója ujjával törölgette. Száz kilóját alaposan megdolgozta a meleg és a kavicsos, meredek ösvény.

- Nálad volt? – kérdezte. Piuszra nézett és elvigyorodott.
- Kiről beszélsz?
- Ne add a nagyot. Találkoztam vele az úton.

Piusz hallgatott, s úgy érezte magát, mintha egy kedves álomból riasztották volna föl.

Krüger a lábát nyomkodta.

- Azt hiszed, nem tudom mi történt lent a kerthelyiségben? – kérdezte.
- Táncoztam vele és kész. Mászt nem tudhatsz.

Krüger két gyűrött szopókás cigarettát halászott ki a zseb mélyéből. Az utolsó két cigarettája volt, az egyiket Piuszra nyújtotta.

- Jó lesz, ha vigyázol – mondta közben. – A férje nyomorék egy kicsit a gerincére, az igaz, de fényesen bánik a baltával.
- Ne félts te engem.

Krügert egy kis irigység töltötte el, vagy inkább csak ártatlan nosztalgia volt az egész, ahogy Piuszra pillantott. Egy pillanatig szomorúvá tette az öt év, amivel Piusz fiatalabb volt. Krüger nem ért rá nőikkel foglalkozni, lefoglalta a politikai élet, gyűlésekre járt. A telefon egész nap csengett nála a pártirodában, instruktorok jelezték, hogy mikor érkeznek, és neki telefonált mindenki, ha valami baja volt. Időnként forró hullám öntötte el az agyát, ordítózni kezdett, hogy nem vagyok isten, de ez csak látszat volt, mert belül büszkeség és az elégedettség érzése töltötte el. Kevés szabad idejében politikai könyveket és szónoklatokat olvasott. Vasárnap kijárt a brigádokkal az erdőbe bányafát vágni, vagy felült az öreg Rábára, és kiment a falujárókkal a hegyvidék meleg lejtőire, segítette a parasztoznak ekét, lábast, szekeket javítani. Ha volt egy perc, amikor csend támadt körülötte, mint most is, ilyenkor mindig arra az időre gondolt, amikor még lejárt a bányába, Piuszsal egy csapatban, sok hagymát evett, s azt mondta mindig: ez ellenáll a metángáznak. És volt egy patkánya is lent, szolid állat, amikor elkezdtek enni, mindig előbújt a szerszámos láda mögül, s Krüger dobott neki valamit.

- Mennyi iskolád van neked, Piusz? – kérdezte.
- Négy polgári.
- Az ördögbe is – kapta fel Krüger a fejét. – Miért nem tartasz te előadásokat?

- Nem mondanád meg, hogy miről? – kérdezte Piusz rosszkedvűen.
- Még kérdezed? Hisz tele vagyunk témával! – mondta Krüger bosszúsággal az arcán. – Nem tudok aludni a témáktól! Az emberek mindent tudni akarnak. Mi lesz az adópengővel? A jóvátétellel? A hadifoglyokkal? A háborús bűnösökkel? És ami a legfőbb, hogy lesz-e elég enni meg inni? Fontos, hogy amit tudni akarnak, azt tőlünk hallják meg először. A szociáldemokratáknak úgyszólván több gyakorlatuk van ebben, az ördög vigye el őket.

- Mi köze ehhez az én négy polgárimnak?

Krüger szippantott néhányat, majd maga elé dobta a csikket.

- Az, hogy itt ülsz tétlenül a négy polgáriddal – mondta komolyan. – Ha bemondanám, hogy az előadó a negyedik szinten dolgozik és négy polgárija van, azt hiszed, hogy hatás nélkül maradna?

- Bemondhatod azt is, hogy nagyváltósúlyban nyolc edzésem volt.

Krüger hallgatott. Megneheztelt Piusz vigyorgása miatt.

- Aki meg tudja magyarázni, hogy mit akar, annak nyert ügye van – mondta később.

Piusz lenézett a völgybe. Öreg tolatómozdony ügyetlenkedett a fák között egy hosszú szénszerelvényvel. Pedig estére elmegyek hozzá, ez biztos, gondolta eltökélten, és a lelkében tompán visszhangzott a fiúk ordítása: nagy marha vagy, Piusz, min-

denki tudja, hogy Flórát nem elégti ki az ura. Majd Krüger kireszelősödött hangját hallotta ismét.

– Amikor megláttalak az előbb letről, úgy megörültem, mintha egész nap téged kerestelek volna.

Piusz Krüger nagy piros arcába nézett, mely most egyszerre szomorúnak és gyerekesnek látszott: és megláttad a nőt is, barátocskám, gondolta, majd elröstellte magát, mert Krüger a terhére volt. Érezték, hogy valami ostobán félbeszakadt köztük.

– Elmehetnénk holnap – mondta később Piusz. – A vendéglőben tartoznak öt korsó sörrel.

– Holnap nem lehet. Párnapot tartok.

Piusz nem akarta mondani, hogy holnapután is jó lesz. Valami visszatartotta.

Krüger a faházaknál megállt, visszafordult.

– Vigyázz azzal az asszonnyal. Azt hallottam, fehér mája van – mondta, s fanyarul nevetett hozzá. Magában pedig azt gondolta: voltaképpen örülnék, ha sikerülne valami Piusznak, ha már erre a nőre adta a fejét.

Piusz egész délután a telepen bolyongott. A kő volt az úr itt fönt. A száraz, fehér melegben még szikárabbnak és nehezebbnek tűnt a sziklás tető, és a házfalak komor szürkesége. A telepnek egyetlen kútja volt, melyből időnként titokzatosan elszökött a víz, ilyenkor látni lehetett sziklás mélyét, mint most is. Az ivóvizet a völgyből hordták föl. A masszív kőházak dobozszerűen álltak egymás mellett. A konyhaajtókkal szemben a faházak barna rácsozata mindenütt, és az alumíniumdrótok hálózatán a száradó fehéreneműk családiasága. A konyha és a faház között a kis zöld veteményesek, a természet makacs kis preparátumai. A bányászok legtöbbször ide ültek ki alvás, evés, mosdás után. Ha nagy volt a szegénység, itt kártyáztak pénz helyett gyufára. A fészker mögött lépcsőzetesen húzódtak a nyilegyenes utcák. Hét utca összesen. Bár a tető zordsága elriasztotta az idegeneket, az ember mégis szabadnak és derűsnek érezhette itt magát, eszébe juthatott ereje és ügyessége, s ha valakit bánat gyötört, elég volt kiülni egy órára, ha értett a természet nyelvén, megvigasztalták a kövek, a levegő és a hegyek egyszerű nyugalma.

Piusz a telep másik szélén a kőrisbokrok közé heveredett. Volt itt egy elhanyagolt ösvény, a háború óta nem használták. Jól ismerte, pusztá időtöltésből megmászta néhányszor, s emlékezett, hogy a szakadékos, csöppet sem veszélytelen út le, nem több tíz percnél. Flóráék háza lent állt az ösvény végén. A fáktól nem látszott ide. Piuszt bántották Krüger megjegyzései, a fiúk ordítóása is gonoszul ott lebegett benne, s hogy vigasztalja magát, így töprengett: csak miattam tehette, ez biztos. Feljött ebben a dög melegben, azt mondta: látni akartam magát, és visszament. Mire gondolhatok ezután? Halvány fogalma se volt, hogy mit fog mondani, egyáltalán meg tud-e majd tisztességesen szólalni nagy zavarában, azt azonban tudta már biztosan, hogy este le fog menni az asszonyhoz. Semmi sem tarthatja vissza. Később még azt gondolta: ez hát a szerelem.

Este ivott egy keveset, hogy nagyobb legyen a bátorsága. A sötétben lemászott a szakadékokon, megállt nem messze Flóráék házatól. Csend volt, és sötétség mindenütt, elmúlt tíz óra már. Kis idő múlva apró kavicsokkal kezdte dobálni az ablakot.

Flóra elkészítette a vacsorát, mely néhány szem főtt krumpliból állt. Vékonyan napraforgó olajat csurgatott rá, majd teát ittak zaharinnal. A férje mogorva, görbelábú ember volt, keveset beszélt, elfoglalta nyomoréksága. Vacsora után Flóra elkísérte a kapuig, s ottmaradt a fákat hallgatva, ahogy mozogtak a hűvös szélben. Amikor férjének lidércszerűen imbolygó lámpása eltűnt a vasúti töltés mögött, visszament a házba. Egy cseppet se volt izgatott, legfeljebb sápadt egy kicsit és komoly. A nagy elhatározások biztonságával várta Piuszt. Reggel az öccse lélekszakadva állított be otthonról. A hegyen át végigfutotta az utat, csupa harmat volt a nadrágja. Leült a konyhában, egy percig szóhoz se tudott jutni; az apánk rajta van a kitelepítendő svábok listáján, lihegte, majd sirvafakadt. Flóra kiment az udvarra. A férje aludt már, nem akarta felébreszteni. Kint megállt a kútnál, és nagy szomorúság fogta

el. Felbukkant előtte apjának erős, széles parasztarca, és rajta a fájdalom, amikor megtudta, hogy Flóra húga megszökött Pestre. Nekiesett Flórának és verte, verte rettenetes fájdmában, mert ő is menni akart. Minden elő volt készítve Pesten, de Flóra az utolsó órában gyáván meggondolta magát. Húszéves volt. Férjhez ment azután, ez volt a legjobb megoldás. De amióta betette lábát ebbe a házba, és egyedül töltötte az éjszakáit, ottmaradt bent mélyen valami furcsa titok a lelkében, amit senki sem ismert, a férje sem. Legfeljebb félreértették.

Egy üveg rozspálinkát, és egy korsó híg kadart tett be a konyhaszekrénybe. A szeme a szokottnál jobban csillogott, sötét, olajos fénnel. Később zörgést hallott a hegyoldalon. A szíve gyorsabban kezdett verni. Leoltotta a villanyt, és meglátta Piuszt a fánál. Az első kavics után elmosolyodott, és azt gondolta: a negyediknél ki fogom nyitni az ablakot.

Piusz tudta, hogy miért jött, Flóra is tudta, hogy miért várta Piuszt, mégis hosszú időn át csak ültek a szoba homályos mélyében ügyetlenül, egymásra várva. Piusz lehajtotta komor indiánfejét, mely nyílt volt s egy kicsit zord mindig. Nem félt Flóra férjétől. Jó öklei voltak, és a verekedéshez is értett. Az asszony felállt, kis fény vetődött az arcára: hát eljött, ezt vártam, és most annyira se vagyok képes, hogy szóljak hozzá, gondolta, legalább azt tudnám megmondani, hogy nem volt szép tőle az este, amikor végigördítózott itt a barátaival.

Benyúlt a szekrénybe, és anélkül, hogy megkérdezte volna, mit szeret Piusz, a pálinkát kitétte az asztalra. Piusz ivott egymásután két pohárral.

– Maga nem régóta lakik itt – mondta.

– Tavasszal hozott ide az uram – válaszolta az asszony, s a szavait követő csefűben volt idő, hogy eszébe jusson az út: az apja szekéren hozta utánuk a holmiját, hideg, fagyos szél fújt a hegyek között, ők ketten az urával vonaton jöttek, megkerülve a hegyvidéket. Egész úton alig beszéltek, nem voltak szomorúak, csupán hiányzott az arcukról a március. Az ura megfogta a kezét, ő nem húzta el. Az utasok szelíden mosolyogtak velük szemben, de ők érezték: a lelkük mélyén bizonytalanság lapul, mintha nem tudták volna, hogy hova utaznak.

Piusz azt gondolta: rámfér egy kis bátorság, és húzott még a pálinkából.

– A könyökével mit csinált? – hallotta az asszony hangját.

– Háborús.

– Volt a háborúban? – csodálkozott Flóra. A hangja meg is rebbent, és égett az arca, majd elkezdett vetkőzni, amilyen gyorsan csak tudott.

Átmenet nem volt. Nem becézték egymást, hiányzott az ölelés görcsös izgalma, hiányoztak a raffinált kis mozdulatok be a blúzba, a nadrágba. Csókolózni se volt idejük. Piusz azt gondolta: majd segít, ha nem jól csinállok valamit, és egyetlen pillanat műve volt, hogy rájuk szakadt a világ, szörnyen nagy boldog súlyával.

Flóra betakarta magát. Tágranyílt szemmel feküdt. Azt se bánta volna, ha meghal ebben a percben, és ilyeneket szeretett volna mondani Piusznak: most azt hiszed, hogy megőrülök a férfiak után, de ez nem igaz, csupán nagy örömet okoztál nekem. Az uram négy hónap alatt kétszer aludt velem, az is kínlás volt. Azóta elmegy inkább dolgozni éjszakára, tönkre fogok menni mellette. Amikor az este a barát-nőm beszélt rólad, azt gondoltam, ennek jó vége nem lesz. Ó, istenem, nem tudom mi lesz, én elmennék innen, de nő létemre mihez kezdek egymagamban? Nehezen küszködött a gondolataival, de nem szólt, csak feküdt, és különös szomorúság fénylett a szemében.

– Flóra!

Az asszony megrezzent. Piusz ma először mondta ki a nevét.

– Ó, igen.

– Találkozni akarok magával.

– Mikor?

– Holnap is.

– Holnap nem lehet.

– Miért?

– Hazamegyek a falumba. Az apámat ki akarják telepíteni, szeretném látni még egyszer.

– Mit csinált az apja?

– Semmit. Svábok vagyunk.

Piusz figyelemmel kísérte a politikai eseményeket, eljárt a tüntetésekre, a pártnapokra, és dolgozott lent a bányában rengeteget. Ösztönös, bölcs nyugalommal tett a helyére mindent, és nem gyűlölte a németeket, pusztán mert németek voltak, mint ez a háború után, a harag éveiben szokás lett.

– Biztos belépett a Volksbundba – mondta.

– Sehova se lépett be. Amikor jöttek a volksbundisták, hogy minden németnek az SS-ben van a helye, az apám kidobta őket. Megfenyegették, és azt mondták rá: hazaáruló. Most meg kitelepítik, mint egy gonosztevőt.

– Sváb az ura is?

– Az nem. Hozzámentem, mert bányász, és azt gondoltam, az apám így talán megússza. Mostanáig bízom, de reggel jött az öcsém otthonról, és azt mondta, nincs menetség. Az apámat is felvették a listára – mondta csendesen Flóra, majd hozzátette egyszerűen: – Pedig, ha el tudta volna intézni az apámék sorsát, én a halálomig hűséges maradtam volna hozzá.

– Meg szokta verni?

– Miért verne meg? Szeret.

Piusz erre nem tudott mit mondani. Sajnálta Flórát az urától nagyon, és azt gondolta: biztos a disznó családja vette le a lábáról, és egyszerre megcsapta a falak és az öreg bútorok nehéz, savanyú szaga, mintha az ósdi berendezés lett volna a család maga. A vizsgátláshoz nem sokat értett, így csak feküdt a sötétben, és tekintete megfeszíthetetlen távolságokba mélyedt.

– Pedig nem is úgy néz ki, mintha német volna – mondta végül, és megsimogatta az asszonyt.

– Miért nem mondja azt, hogy te?

Piusz nem válaszolt. Jó ideig feküdtek egymás mellett, majd az út felől lépések zaja hallatszott. Valaki nyugodt, kényelmes járással közeledett.

– Haza szokott jönni éjjel? – kérdezte Piusz.

Az asszony a fejét rázza elsápadva.

– Egyszer se jött még.

Piusz felkészült, hogy megverekszik Flóra férjével. Nem örült a fordultnak, de arcán nyoma se volt a félelemnek, még csak izgatottnak se látszott. Az asszony titkos fényekben égő szemére gondolt, s a bőr érintésére, melyhez foghatót eddig sohasem érzett. A holmiját felszedte a székről, az ablakhoz húzódott. Az erdő árnyékában, talán ötven méterre a háztól nehéz árnyék haladt el, mintha nagy ívben, szándékosan elkerülte volna a házat. Egy perc sem telt el, és teljes lett a csönd megint; még jó, hogy nem rezeltem be, gondolta Piusz, és a veszély múltával ivott néhány korty pálinkát. A biztonság kedvéért még egyszer kinézett az ablakon, azután öltözni kezdett. Közben azt gondolta: mondani kellene neki valamit, mégis csak disznóság, ahogy viselkedem, legalább azt tudnám valahogy megmondani, hogy szeretem, és el akarok máskor is jönni. Flóra is húzott magára valamit, túl volt az ijedtségen. Szerette volna Piuszt legalább hajnalig visszatartani, de tudta, hogy erre semmi remény, és most egyszerre halálosan elhagyatottnak érezte magát. Ellenszenvvel figyelte Piusz mozdulatait, a búcsúzásnál még csak kedves se tudott hozzá lenni.

Piusz a vasúti töltés felé ment. A sötétben nem volt kedve felkapaszkodni a szakadékos részeken, és hazamenni sem akart, nem tudta részanni magát a lefekvésre. Korán volt még, legfeljebb két óra múlt. A fiúk összefecsegték Flóráról mindent, ebből most már alig hitt el valamit: és ha látták volna, ami itt lefolyt, leesett volna az álluk, gondolta, és elkezdett futni jókedvében, nagy lendülettel, és minél jobban távolodott Flórától, úgy kelt életre benne egy különös, izgatott érzés, a boldogság maga. Piusz, életében először kezdte megérteni, hogy milyen csodálatos érzés megszeretni egy nőt. Becsörtetett a bokrok közé, mintha nem bírt volna magával, megállt, hallgatózott, s úgy érezte: nagy csendben, tisztelettel állnak körülötte a fák,

majd megint nekiiramodott, végül az úthoz közel leült egy fa alá, és a fűveket kezdte simogatni maga mellett. Az éjszaka fénytelen volt és felhős. Piusz a szoba mélyébe besurruló fények ezüstjére gondolt, ha valami oknál fogva nem jött álom a szemére, az ágyban könyökölve szokta nézegetni ezeket a fényeket, majd Flóra blúzának fehérsége villant föl előtte: meg is menthetném, nem úgy, mint az ura, sőt ezek után egyenesen kötelességem ez, töprengett, és Krügerre gondolt rögtön. Feltápászkodott, elindult a vasúti töltés felé. Az iskola sárga tömbje előtt megállt; Krüger nem fog cserbenhagyni, biztatta magát, azután felmászott a töltésre, majd lecsúszkált a túlsó oldalon.

A köhídnél egy sovány, alacsony férfi üldögélt lehorgasztott fejjel. Az arca bo-rostás volt, megviseltnak és szomorúnak látszott. A bal kézfeje frissen be volt kötve, a géz fehérsége, mint a fény kiütközött a porladó szén áttetszően kék derengésében.

– Baj van talán? – kérdezte Piusz, és megállt.

Az ember keményen felnézett.

– Semmi. Csak megpihentem egy kicsit – mondta.

A hold kezdett erőre kapni a felhőzet mögött, és homályos derengés árasztotta el a völgyet.

– Van órája? – kérdezte az ember.

– Nincs, de körülbelül tudom az időt.

– Körülbelül én is tudom.

Piusz az ember bekötött kezére pillantott.

– Ezt hol szerezte?

– Az éjszaka megcsaptam fejszével. Éket akartam faragni.

– Miért nem megy haza ekkora sebbel? – kérdezte Piusz.

– Messze lakom – mondta az ember rövid hallgatás után. – A hegyen túl.

– Nincs egy barátja a közelben, ahol meghúzódhatna reggelig?

Az ember hallgatott.

– Tüzet gyújtana legalább – biztatta Piusz, és leguggolt hozzá. – A harmat nemsokára leszáll a völgybe, aztán didereghet.

– Hagyja már! – mondta az ember barátságtalanul, elfordult és összehúzódott, mint egy indián, ha utolsó útra készülődik.

Kutya élete lehet, ha ilyen nyomorultul tölti az éjszakáját, gondolta Piusz, s morgott valami köszönésfélét. Felkapaszkodott a telepre, de nem volt már olyan lendületes, mint ideig, és a gyöngédséget is, mely eltöltötte, most lazán imbolygó nyugtalanságok váltották föl. Mielőtt belépett a konyhába, azt gondolta: megverekedtem volna Flóra urával, ez biztos. Óvatosan lenyomta a kilincset, hogy fel ne ébresze az anyját és a húgait. Az anyja ébren volt, a kályha mellett ült a sötétben.

A munka lent a bányában egy cseppet se volt könnyű, az alacsonyabb fejtéseken kész gyötirelem. Enni se tudtak eleget a sok izzadáshoz, csak a vizet vedelték állandóan a kulacsból, amit az övükre akasztva hordtak magukkal. De ez a nap, ez embertelenül nehéznek és hosszúnak tűnt. Lementek reggel hatkor, és mint mindig, előbb letelepedtek enni. Rangsor szerint ültek: a csapatvezető vájár a szerszámosládán egymagában, két oldalt legközelebb a vájárok, távolabb a kilencvenszázalékos segédvájárok, őket sorrendben a csillések követték, leghátul pedig félkörben a takarítók ültek. Piusz a vájárok között ült. Kicsomgolta négy szelet zsiroskenyerét, és szótlanul enni kezdett. Néha szóltak hozzá, de nem nagyon válaszolt. Azt gondolta: ha itt volna Krüger most mellettem, minden másképpen nézne ki. Az is lehangotha, hogy Flóra elment az apjához, úgy tűnt, hogy üres ma az egész völgy, és ez kétségessé tett Piusz számára sok mindent, még azt is, ami megtörtént. Időnként vad féltékenység tört rá, és jól meggyötörte: hátha igaz, amit a fiúk összefecsegték Flóráról, töprengett bizonytalanul, s ha meg akarta nyugtatni magát, úgy érezte, mintha előre kitervelte volna gondolatait. Otthon magába mélyedve ült a vizeshordó mellett, és megpróbálta kitalálni, hogy ebben az órában hol bukkanhat rá Krügerre a legkönnyebben. Az anyja még egyszer megkérdezte, hogy hol mászkált az éjszaka, de Piusz most sem válaszolt.

A pártnap megkezdődött, mire Piusz leért a felvonulási épülethez, melynek hosz-

szű, hodályszerű falát beborították a rámeszelt politikai jelszavak és a vörös csillagok. A barakkot a németek építették a márciusi megszállás után. A háború óta gyűlésekre használták, s hetenként egyszer moztak is benne. Piusz megállt az udvaron a gesztenyefa árnyékában, kigombolta az ingét, és a szárnyaival legyezte magát. Időnként kiáltozás hallatszott bentől, egyszer taps is csattant.

A terem alacsony volt és hosszú, mint egy raktár. Csaknem zsúfolásig megtelt. A fal mellett lócákon, hátukkal a falnak dőlve az öregek ültek, egyébként mindenki állt. Piusz hátrament a vetítőfülke feljára, a vaskorlátra támaszkodott. Elöl, a vörös drapériával leterített asztal mögött Krüger beszélt. Jobbján és balján is két bányász ült, fontoskodó képpel. A hajuk még vizes volt a fürdéstől, a tenyerükkel simitgatták. Nehéz volt követni Krüger szavait, mondat közben gyakran félbeszakította magát, és nagy zsebkendőjével az arcát törölgette. Beszédében sok volt a szólam, mégis volt benne valami fanatikus hevület, valami furcsa kisugárzás, amitől meg lehetett mámorosodni, hisz elég volt egy-két pillanat, hogy magával ragadja az embereket.

Még hogy miket mond, mosolyodott el Piusz magában, és megpróbálta maga elé képzelni a régi Krüger, akit a háború alatt ismert meg, mikor hazajött a frontról, és a bányában egy csapatba osztották be őket, de csak apró furcsaságok jutottak most eszébe, mintha Krüger egy furcsa alakként élt volna az emlékezetében: a riadt szemű kis patkány, és Krüger melegítője, mely most úgy tűnt föl – már akkor is ez a kék színű volt, és elnyújtott, lomha kiáltozásai a meccseken, ha Piusz kapott egy jó labdát, és a pisztrángok, Krüger ezüst barátai. Ez kevés nagyon, vagy tényleg csak ennyiből állna a barátságunk? – kérdezte Piusz magától. Kezdetből fogva kékesen tiszta, szinte naiv érzés élt benne Krügerrel szemben, nemcsak azért szerette, mert idősebb volt öt évvel, és ez nem kis tapasztalatot jelentett a bányában, de szerette nyíltsága miatt, és mert számíthattak egymásra. Ha végiggondolták, nem találtak a barátságuk történetében kiemelkedő eseményt, amire azt mondhatták volna, hogy innen kezdődött, legfeljebb voltak napok, amelyekre különös jó érzéssel emlékeztek vissza.

Krüger az arcát törölgette.

– Mit olvashattunk például a Független Nap tegnapi számában? – kérdezte dühösen az első sorban ülőktől. – Azt olvashattuk, hogy a falusi embereknek súlyos gondjaik vannak. De mind közül a legsúlyosabb, hogy hitelbe eszik a fehér kenyeret! Szegények... Azt írja a kiscgazdák újságja, hogy aki irigyli a falusiak sorsát, az próbálja meg.

Elöl a falnál felugrott egy sovány ember. Csupa nyugtalanság volt. Komikusan hadonászni kezdett, de a szeme halálos komoly volt.

– Próbálják meg a miénket! Majd elmegy a kedvük!

Zúgolódás támadt a teremben, öklök emelkedtek a magasba.

– A falusiak most is fehér kenyeret zabálnak, meg disznókat vágnak! – kiáltotta egy kemény rézhang. – Nekünk meg a kukoricakenyérből sem adnak eleget!

Veszélyes morgás hullámozott ide-oda a teremben, váratlan örvényeket alakítva ki.

– De mi azt is tudjuk, hogy nincs minden paraszt asztalán fehér kenyér! – kiáltotta Krüger. – Még hitelbe se! Csak hogy a Független Napnál ott kezdődik a falusi ember, ha fehér kenyeret eszik! Az úgcgazdák meg a telepések asztalán fekete kenyér sincs elég, és az a legfőbb gondjuk, hogy a vetőmagért, meg az igáért ki ne uzsorázzák őket a tisztelt fehérkenyeresek!

A sovány ember szembefordult a hallgatással, karját szenvedélyesen a magasba emelte, mintha átkozódott volna, megint beordított valamit, de Piusz hátul a nagy lármában nem értette, csak azt látta, hogy Krüger felemel az asztalról egy újságot, és megrázza a levegőben.

– De van ebben a cikkben még egy mondat, ami különösen nem tetszik nekem! – kiáltotta, mikor lecsendesült kissé a hangulat. – Azt írják a kiscgazdák, hogy ha a bányászok, a közsörösök, a kanászok és a cigányok meg tudták tanulni a pa-

raszti mesterséget, akkor szükségből sokkal hamarabb megtanulhatja azt egy intelligens ember!

Krüger megvetéssel dobta le az újságot az asztalra, és kifakadt dühösen.

– Szerintük a bányász, a köszörüs, a kanász meg a cigány tehát egykútya! Ezek egyformán nem intelligens lények! Mit gondolnak azonban a tisztelt kisgazdák, meg a papok, hogy ezeket a sértegetéseket csak úgy el fogjuk tűrni? Nagyon tévednek! Mi, kommunista bányászok nagyon jól tudjuk, hogy parasztnak lenni ugyanolyan mesterség, mint lakatosnak. Mi nem csúfoljuk a parasztot, hogy földesztérgályosok, mert akkor hiába mondanánk, hogy munkás-paraszt szövetséget akarunk a burzsoázia, meg a papság ellen! Mi mindent jól tudunk, ha a Független Nap szerint nemis vagyunk intelligensek! És mi segítünk is a parasztnak, nem úgy, mint a kisgazdák. Vasárnap a falujáráson panaszkodtak a szegényparasztok, hogy van cséplőgépük, de nincs hozzá csapágy. Az agitátorok nem sokat beszéltek, hanem kivitték nekik ma reggel a csapágyat. Ki segít hát? Hol voltak a fehérkenyeresek, amikor csapágyat kellett volna adni? Összebújtak a drágálátós papjaikkal. Hol voltak, amikor a bányászság volt az első, amelyik a saját érdekeit a köz érdekei mögé helyezte?

Piusz egyre nagyobb figyelemmel hallgatta Krüger, és azt gondolta közben: a végén még meg is dicsérhetem, hogy milyen jól beszélt. Krüger egy kis szünetet tartott, azután mintha túljutott volna az időn, amit a beszédhez kiszabott magának, lendületbe jött megint.

– A bányászok megmutatták, hogy kell a közösség érdekében dolgozni – mondta az öklét rázva. – Ha mi nem csináljuk meg a széncsatát, kérdezem én, mivel örölnék meg a Független Nap embereinek a fehér lisztet? A nyakukon rothadna meg minden terményük, mert nem járhatna a vonat. Honnan volna ekéjük, kapájuk? Micsoda munka ez, a bányászokat egy kalap alá venni a köszörösökkel? Meg a kanászokkal? Szagolták ezek már a bányát? Láttak ezek akkora port, mint a tizenégyesen volt? Azt se tudtuk, hogy hol a lámpa! Toltak ezek már csillét sín helyett fagörgőn?

A hangulat izgatott volt és elégedetlen. A bányászok türelmetlenül dobogtak. A gyűlés jóideje tartott már, és nagy volt bent a meleg is, de mindenekelőtt Krüger zaklatta fel őket azzal, hogy oly gyakran emlegette a fehér kenyereket és a húsokat, felcsigázva képzeletüket, eszükbe juttatva, hogy éhesek, és Krüger lendületes szavai nyomán mind nagyobb éhséget éreztek.

– A kenyér ára hatszorosára emelkedett egy hónap alatt! – ordítottak összevissza. – Szabják meg hatóságilag a piaci árakat! Le van szarva a kollektív szerződés! Mit csinál a demokratikus rendőrség?

Krüger hagyta kissé fokozódni a hangulatot, mint egy vérbeli szónok, aki zseniális nyugalommal tartja kezében a hallgatóságot, és valóban, egy pillanatig se látzott, hogy zavarba jött volna a kiáltozások miatt. Közben arra gondolt, hogy mit fog mondani a pénz stabilizációjáról, az államosításokról, a kommunista párt szociális terveiről, az újjáépítésről, a Kossuth-hídról, amelyet három hete a saját szemével látott, és a földesurakról, akik az utóbbi hónapokban ravaszul kezdenek visszaszivárogni Ausztriából és Németországból, és ahogy végigpillantott a kemény, cserepes arcokon, úgy tűnt: sohase volt még ennyi minden egyszerre a fejében, ilyen rendezetten, szépekósan felsorakozva. De megelőzte egy alacsony, sovány ember. A bal kézfeje be volt kötve. A géz elég piszkos volt már. Kilépett az első sorból. Piusz meglepődve ismerte föl benne a lehorgasztott fejű embert, akivel a vasúti töltésnél az éjszaka találkozott. A láрма kissé alábbhagyott. Az ember a fejszét átvette a sérült kezébe, a zsebéből három szem krumplit rángatott elő, és levágta Krüger elé az asztalra. Komoly volt nagyon. Nem haragos vagy fenyegető, sokkal rosszabb annál. Hátral a vaskorlátnál is jól lehetett hallani, amikor azt mondta: Te ne beszélj! Én naponta ennyivel megyek le dolgozni! Ha te is ennyit eszel, és lent dolgozol megint, akkor járjon a szád!

– Lepaktáltál te is! – mondta még, azután kiment a teremből.

Piusz látta, hogy húzza a lábát.

A bányászok lassan széledtek szét, kis csoportokat alkottak a gesztenyefa körül,

és szidták a feketézőket. Valaki dühösen azt mondta a tömegben: a rendőrök a reggeli gyorsnál lefoglaltak tizennégy kiló zsírt! Krüger az ajtónál beszélgetett.

– Engem keresel? – kérdezte, amikor meglátta Piuszt.

Piusz bólintott. Átmentek a raktárszerű udvaron, melynek egyetlen díszje a vadgesztenyefa volt.

– Mennyi idő van? – kérdezte Krüger, miután átbújtak a kerítés alatt.

Piusz vállat vont.

– Van.

– Gyere, felmegyünk a menedékházhoz – ajánlotta Krüger.

– Csak nem ment el az eszünk ebben a dög melegben?

– Körül akarok ott nézni egy kicsit – mondta Krüger, és elindult a kerítés mellett.

Innen jól lehetett látni a menedékházat a kagylószerű nagy völgy bejárata fölött. Az emeletes fehérkő épület a háború előtt egy gazdag hoteltulajdonosé volt, néhány hónapja pesti bérlők nyitották meg. Az egész hegyvidék zöld hullámszerűségét beláthatta a lapos sziklaparkányról, ahol állt. Mögötte tölgyerdő sötétlett, fölötte már csak az ég volt, kéken és iszonyú magasan. Piuszék egy ideig a szőlőparcellák mentén haladtak, majd rátértek egy régi sziklás ösvényre, amit még gyerekkorukból ismertek. Nem volt könnyű út. Krüger ment elől, kék mackóját levetette magáról, összecsavarta és a hóra alá gyúrta. Piusz dohogott magában a nagy meleg miatt. Nem messze a menedékháztól bementek végre az erdőbe. A fodormenta hús, méregzöld illata csapta meg őket.

– Láttad azt az embert, aki a krumplit levágta elém az asztalra? – kérdezte Krüger, és a homlokát törölgette.

– Láttam.

– Az volt Flóra férje.

Piusz meghökkenve nézte a barátját, ahogy szuszogva állt a fák között, s mintha tőle magától hallotta volna a rövid keménységű mondatot: megcsaptam az éjszaka fejszével.

– Nem hagytam volna, hogy csapkodjon előttem.

– Marha ember az – mondta Krüger.

Piusz nem szólt többet. A kilátó alatt megálltak. Krüger felmászott a mellvédre, nézelődött egy ideig, lelökődött néhány kilazult, fáradt követ a mélybe, majd visszajött s hallgatózott. A menedékház felől, mint száraz bokrokat, gramofon hangját sodorta maga előtt az itt fönt uralkodó szél.

– Mi dolgunk van itt? – kérdezte Piusz.

Krüger nem válaszolt, rejtélyesen mosolygott, majd eltűnt a fák és a bozót sűrűjében, amerre a menedékház kerítését sejteni lehetett. Piusz leült a kilátó tövében, és a fejszés emberre gondolt. A bányatelep ott feküdt a lába előtt, fehér hangulatú kővei a nap száraz fényében még szikárabbnak látszottak, mintha egy kiöregedett sivatagi táj lett volna. Krüger hamarosan visszajött.

– Körülnéztem, hogy mit csinálnak ezek a kerítésen belül – mondta.

– Tele van feketézővel, mi?

Krüger maga alá terítette kék mackóját, és elhelyezkedett.

– Tele van disznókkal – mondta, és homlokát összeráncolva nézett le a völgybe.

– Van pénzük elég, megtehetik.

– Arannyal fizetnek, pajtás. Naponta másfél gramm aranyért dözsolnek, és nincs aki megakadályozza őket ebben.

– Az én keresetemet nem is lehet kifejezni aranyban, olyan kevés. Legfeljebb öt-hat korsó sört kapok érte – sóhajtott Piusz, és alkalmas pillanatra várt, amikor előhozhatja majd Flórát és a kitelepítést.

Krüger felült, a bokáját masszírozta. Megduzzadt az erőltetéstől.

– Piusz? – mondta.

– Mi van?

– Én valamit nem mondtam el a pártnapon.

– Nyomja a lelkedet?

- Úgy. Rettenetesen nyomja. De ha elmondtam volna nekik, most az ő lelküket is nyomná rettenetesen. Éhenhalt két nyugdíjas bányász - mondta Krüger. A hangja súlyos volt.

Piusz döbbenetesen nézett a barátjára.

- Éhen?

Krüger bólintott.

- Tegnap. A menedékház meg tele van feketézőkkel! Ott gramfonoznak a hűvösben, másfél gramm aranyért naponta! Hat millió adópengő grammja az aranynek. A parasztok mindent felvisznek Pestre, mert ott dollárt meg Napóleon-aranyat kapnak érte. A munkások meg leszedik magukról a ruhát, elcserélik maguk alól a lepedőt. Bejönnek hozzám a pártirodára, de mit tudok mondani nekik, ha éhesek? Egy kis türelem még, elvtársak, két hónap múlva lesz jó pénz. Megigérte Rákosi elvtárs, higgyék el neki, ki fogjuk vágni magunkat ebből a helyzetből. Vagy szétrántom az az ingemet, és azt mondom: az én gyomromat is rágja az éhség, ide a mellembé szúrj, pajtás!

Piusz maga elé képzelte a két öreg bányászt összekuporodva az éhségtől, s nem tudott volna tanácsot adni Krügernek, hogy inkább mondta volna el az embereknek, vagy így jobb, hogy elhallgatta, csak azt gondolta szomorúan: ha ennyire szegény lesz az ember, és megöregszik, és magára hagyják, miért hívják embernek? Krüger hangját hallotta egy idő után.

- Írhatnál egy életrajzot.

- Életrajzot? Minek?

- Lejön holnap egy elvtárs Pestről. Odaadom neki.

- Okosabb dolog nem jut eszedbe? - kérdezte Piusz kedvetlenül.

- Elmehtnél iskolára.

- Piusz felkönyökölt.

- Milyen iskolára?

- Mit csodálkozol? Még sohasem hallottál arról, hogy valaki iskolára ment?
- De hát milyen iskolára akarsz te engem elküldeni?
- Nem mindegy? - kérdezte Krüger ingerülten. - Elmész egy szép nagy iskolára. Elvégre ki menjen oda, ha nem az olyanok, mint te? Lejön az a magasrangú elvtárs holnap, itt az alkalom, hogy elintézzük.

Piusz legyinteni akart, és azt gondolta: az ilyen vidéki önéletrajzoknak az a soruk, hogy zsebre vágják, és útközben Pest felé kidobják a vonatablakon, de ha ezt most megmondom neki, a torkomnak fog ugrani.

- Nem olyan egyszerű ez, hogy összecsomagolok, és elmegyek egy iskolára - mondta végül.

- És ha kapnál tőlünk egy papírt, és odaküldenénk csak egyszerűen egy iskolához, hogy vegyenek föl? - morogta Krüger. - És ha te magad mennél oda, és az asztalra csapnál, hogy tanulni akarsz? De előtted kinyitjuk a kapukat rendesen, csak be kell sétálni rajta. Műveltséget kell szerezni, Piusz. Erről van szó. Aki alkalmas közülünk arra, hogy művelt legyen, annak nincs más választása, mint hogy művelt legyen. Az ember rászületik valamire, erről senki se tehet. A gróf se tehetett arról, hogy grófnak született. Én se tehetek arról, hogy szegénynek születtem, mint a templom egere. De hogy mi lesz az emberből, az csak tőle magától függ.

Krüger, míg beszélt a hegyoldalakat nézte. Beragyogott mindent a nap szép sárga fényekkel.

- Miért nem felelsz? Nincs kedved iskolára menni? - kérdezte.

Piusz hallgatott. Arra gondolt: nemsokára besötétedik, és én még meg sem említettem neki Flórát.

- Délelőtt telefonáltak a gépüzemből - mondta Krüger kissé rosszkedvűen és elnyújtózott a fűvön. - Menjek azonnal, mert sztrájkba léptek az emberek. Négy kilométert futottam, a szívem majd kiesett. Legalább negyvenen álltak az iroda előtt, és ordítottak, hogy nem dolgozunk tovább, nincs ennivalónk, elégünk volt az ígéretekből, elmegyünk falura, ott földet is kapunk. A fejembe szállt a vér. Beszéltem mindenről, ami eszembe jutott. Majdnem sírvafakadtam az erőlködéstől. Egyszer csak

elvigyorogja magát előttem egy ember, és azt mondja, nézzek hátra. Mit gondolsz? Ott álltak mögöttem az irodisták, és kiutánoztak, mint a majmok. Bementem utána hozzájuk az irodára, nem voltam valami túl finom. Én is tudom, hogy merészség három osztállyal kiállni az emberek elé. De járhattam én többet? Te ismersz, Piusz, járhattam többet? Erre a sorsra akarsz jutni te is?

Piusz régóta ismerte Krüger. A múltkor benéztem a pártiroda ablakán – töprengtet, ez ott ült félmeztelen, gatyában az asztalnál és telefonálgatott. Egyáltalán nem úgy nézett ki, mint egy körzeti párttitkár.

– A neveddel viszont csinálni kell valamit – hallotta Krüger hangját.

– Mi bajod van a nevemmel?

– Nekem semmi, de úgy hangzik, mintha sekrestyés volnál. Néha olyan képet is vágsz hozzá.

– A tiéd meg különösen jól hangzik. Jó svábosan.

– Az én nevemmel is előbb utóbb csinálni kell valamit – mondta Krüger komolyan. – Ez most így van, alkalmazkodni kell a helyzethez. A belügyminiszter rövidesen az olyan községek nevét is meg fogja változtatni, amelyekben szerepel ez a szó, hogy „német”.

Piusz Krügerre nézett. Komor és nehéz volt a pillantása, éppúgy, mint Krüger arca, mely e percben úgy tűnt: gondterhelten magán viseli minden eddig átélt szenvedését.

– Miért kellene a te nevedet megváltoztatni? – mondta, s emlékezett, hogy Krüger a melegítőjén elejétől kezdve piros-fehér-zöld szalagot viselt, és nem fogadta el az SS-ek és volksbundisták hitlerista köszöntését. A németek egy vasárnap délután berángatták a parancsnokságra. A gyerekek kint álltak a vasúti töltésnél, és kihallatszott, hogy ütötték Krüger. Sztrájkokat szervezett lent a bányában. A kasra ráírkálta, hogy „Halál a fasisztákra!” Nem tudták megfélemlíteni, makacsul újakezdett mindent. A volksbundisták végül beárulták, hogy a hármas hídnál ő vágta el a katonai kábelt. Az SS-ek hajtóvadászatot rendeztek utána. Autókkal, motorkerékpárokkal keresték. Amikor rátaláltak, a kezét összeszíjazták, fényképeket és ujjlenyomatokat készítettek róla, majd kilökdözték az országúthoz. Német létedre dísznő kommunista vagy, ordítottak az SS-katonák, azután egy 750-es BMW motorkerékpár elé állították. Rákiállítottak: futás! Tíz kilométeren át hajszolták a motorral a sarkában. A távolság közte és a BMW között egyszer se volt több egy méternél, míg összeesett. Akkor áthajtottak rajta. Nem csoda, ha úgy érzi most is, mintha mindenfelől rá akarnának rontani, de hát szörnyű súly ez egy ember lelkén, gondolta Piusz, és elérkezettnek látta az időt, hogy Flóráról beszéljen.

– Krüger? – mondta.

– Tessék.

– Mit szólna te ahhoz, hogy kitelepítik a svábokat?

Krüger szeme megrebbent, mintha ráfújtak volna. Időbe telt, míg választ adott.

– Ezt nem lehetett elkerülni – mondta röviden.

– De olyanokat is elvisznek, akiknek semmi közük se volt a Volksbundhoz, vagy az SS-hez.

Krüger hallgatott.

– Krüger!

– Mit akarsz?

– Te is német vagy!

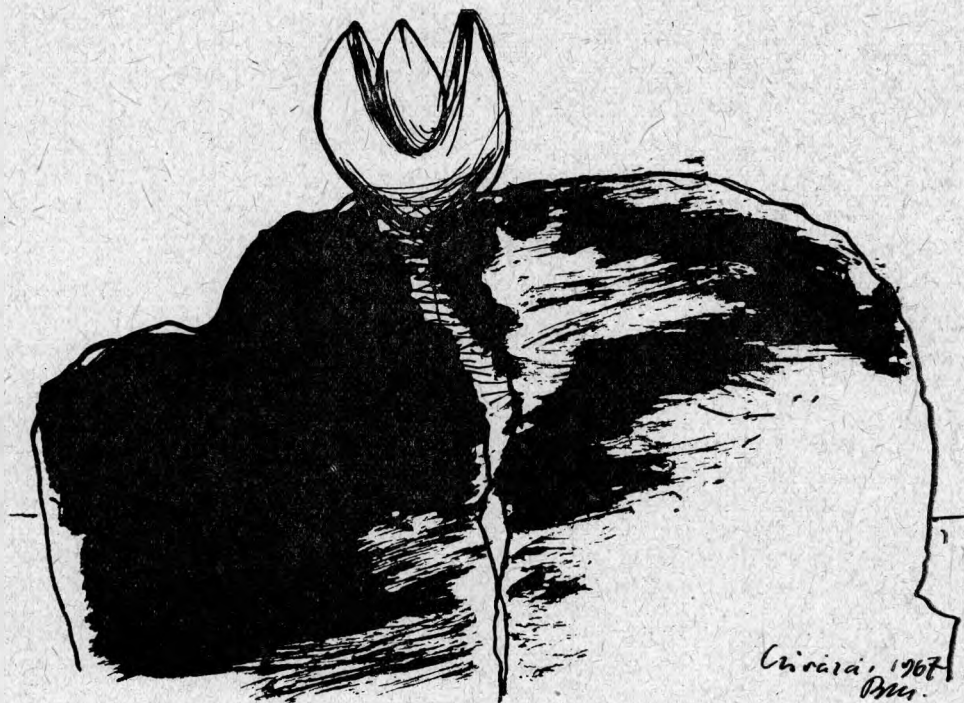
– Ezt ne mondd többet!

Nagy csúfos részegség után józanodva lehet így nézni az emberekre, mint Krüger most Piuszra, gyötrelmesen: ó, mit követhettem el, amire nem emlékszem, legalább jót tenne valaki velem, és elmondana mindent szépen, hogy megkönnyebbülhessek. Ez volt Krüger szemében.

– Mert én nem paktáltam le az SS-ekkel! – kiáltotta. – Engem Dachauba akart vinni a Gestapó! Ha az utolsó pillanatban nem tudok megszökni, engem is elégettek volna, mint a zsidókat! Napokig egy fa törzsében éltem, mint egy állat. Milyen jögon hasonlítasz te engem ezekhez?

- Nem hasonlítalak senkihez, csak azt mondom, hogy nem mindenki paktált le. Krüger egy sebesült állat fájdalmas pillantásával nézett Piuszra.
 - Mit akarsz?
 - Te tudhatod, hogy nem minden sváb volt egyforma – mondta Piusz makacsul. Krüger felugrott.
 - Odaállt ezek közül egy is a BMW elé helyettem? Eszébe jutott egynek is, hogy szólnak a Gestapónak; hagyják szegény nyomorultat? Most mindenki egyszerre ártatlan lett. Hát akkor kik művelték a Volksbundban azt a rengeteg ocsmányságot? Nincs jobb dolgod, mint hogy leállj ezeket mentetegetni? Ki bérelt fel?
 - Senki. De tudok egy-két emberről, akiket ártatlanul akarnak kitelepíteni.
 - Mondj egyet!
 - Flóra apja.
- Krüger Piuszra nézett, majd lomhán, elhagyottan visszaült, mintha kiszállt volna belőle a fájdalmas harag, amitől az előbb oly igaznak és hatalmasnak látszott. A melegítőt az ölébe gyűrte, becsukta a szemét, és meg mert volna esküdni, hogy a völgy mészáros útjain 750-es BMW-ék morognak körbe, körbe, körbe, mint veszedelmes acél-bulldogok, egymásután.
- Ismered te ezt az embert? – kérdezte később.
 - Nem ismerem – válaszolta Piusz, és azt gondolta: meg kellett volna magyaráznom, hogy miért mondtam, amit mondtam, de ki tudta ezt előre?
- Az ösvénynél váltak el.
- Csináld meg reggelre az életrajzodat – mondta Krüger a sötétben. – Valamilyik húgod majd behozza.
 - Bevihetem én is – mondta Piusz.

(Folytatjuk)

BORSOS MIKLÓS rajza

PÁL JÓZSEF

ÖREGEMBER

Cirnos napfényben ordas bánat ül
s emberarca van.
Önmaga örvényébe fült kegyetlenül.
S ha kiáltott – kiáltott biztosan.

Virrasztás, gyötrődés árka jelez,
küldi fel nesztét.
Hollószín pillantás verdes: mi ez? mi ez?
mélyreágyazott volt, mi vitte szét?

S az élet itél, élet, ellened:
„Éj, ereszkedj le már,
rontsd le megszaggatott ember-leplemet,
kifosztott, idegrendszerig kopár.”

Cirnos napfényen öregember ül
és aprófát hasít.
Villan néha a balta. Védtelenül
adja a fa gyantás darabjait.

Szédült őszben a ház, a kert, s a tél
fogsora tépni fog.
Gyúrt ég a bizonyosság és rézzöldje mély
örvényében öregember motyog.

MOST VAN IDEJE

Most van ideje a rakétáknak
Lánggal csapnak ki az ürre
Jeleket visznek merre is fordul
Földünk egyik vértestvére

Most van ideje a rakétáknak
A távolság kagylóhéjnyi
Most kellene most kellene
Embernek emberhez eltalálni

Most van ideje a rakétáknak
És mi házakban várakban élünk
Most kellene most kellene
A másik ember a vértestvérünk

Kopogtatásokat a cellafalon
Most kellene felidézni
Amivel egyszer már megtaláltuk egy-
[mást
Most kellene felidézni

Házakban lakunk csak csigaházban
Külön-külön vértestvérek
Most kellene felidézni
Most van ideje a rakétáknak

HÓESÉS

Önmagad oltalma kevés,
körülzár magas hóesés,
úgy látod: omlik, betakar,
magába zár e néma fal,
nagyobbat lépsz, ám nem érzed,
hogy biztonságod elérted,
nincs vége, falra fal, kemény
birkózás e lágy tünemény,
kilépni ajtó vagy ablak
te lehetsz végül magadnak,
de megremegsz, bár veszélytelen
– tudod – e süppedő jelen,
e roppanás a talp alatt
általában csak hangulat,
mégis: valami rettegés
borul rád, nem a hóesés,
bújnál: nincs hova: elér
s megfenyeget a fehér.

LESEK CSODÁRA

Kinyílnak ajtók, ablakok,
betör a tavasz árama –
ülök, kezemben kés, kenyér,
megnyert csatáim látszata;
odakünn gyorsul, gyűrűzik
s fölível gyönyörű zene –
májusi kastély: körtefa,
méhek lármás piactere.

Klorofil-lázás ér dobog,
ébresztő, ásó, gereblye –
boldog hazúgság, ne röpjélj
agyamra, idegeimre,
nekem csak ez kell, így a jó,
tavasz fényképe arcomon –
Mint ki örökké itt marad,
lesek csodára: dolgozom.

EGY KÉP ALÁ

Elkeskenyülő kecskearca,
nagy koponyája, e fordított
körte-fej a tűhegyes állal,
ahogy a képzelet lefesti
az évezredek múlva élő,
a fejlett, könnyű-éltű embert.
Nekem szegény sehogyse tetszik,
ellene rögtön tiltakoztam,
és nem is hiszem igazában.

A fogak, áll, a rágóizmok
tökéletes elsatnyulása,
e tablettán s algákon élő,
e versre, csókra képtelen száj,
a szűk járomcsontok közé zárt
kifejezéstelen bogyószem
épp arról nem vall, ami engem
az emberben legkiváltképp vonz:
a szívről, kedvről, s túl a józan
hideg fejen, a szellem éber,
sziporkázó, színes tűzéről,
mely robbanó rakétaként gyúl
gyakran sötétülő egünkre.

S ha mégis ez az ember-árnyék,
e harapásra-nevetésre,
kalandra, csókra képtelen faj
él örömtelenül a földön
– amit én nem hiszek különben –,
bármennyire kívántam egykor
a zárt ölü jövőbe jutni –
inkább éljek zilált, szeszélyes,
veszélyes, két-szívű koromban..

Megváltók

Sombor Emma a függőnyminta háromszögeit nézte. A fotelban ült. Maga alá húzta a fél lábát. A másikat ütemesen lóbálta a levegőben. Lehangelő – gondolta –, hogy az ember semmit sem ismer olyan jól, mint a függőnymintát, és a légypiszkot a falakon.

A lépcsőházban kezdődött az egész, amikor Sacika megmutatta a világoskék gyermekkalapot. Ronda kalap volt, fehér, hímzett masnival. „Most mondja” – lelkendezett Sacika – „hát nem édes? Önnek van ízlése! Ugye, milyen cuki lesz benne?”

Emma cigarettára gyújtott. Már fél órája üldögélt, teljes tétlenségben. Felüditette ez a kis mozdulat. Huhogva fújta a füstöt a mennyezet felé. Néha brekegni szokott; ez rendszerint használt. Általában nem tart sokáig a nyomás. Maximum egy óra, azután a szelep kinyílik. Lelki urémia – így írta meg ezt az állapotot a „Mostoha nyarak”-ban. Tízezer példány, szürke vászon. Elfogyott.

Persze, nem sértette meg Sacikát. Egy pillanatra elvette tőle a kalapot. Forgatta az ujjai között, jelentősen hűmmögött. Bólogatott is, hogy nagyon szép. Derék aszsonyka. Csendes szomszéd.

Azután bejött ide, a szobába. A karosszékbe roskadt, szembe az ablakkal.

Emma tétován a fejéhez nyúlt. A kasmirkendőt már letette. Csak nem emlékszik rá, mikor. Érdekes.

Sacikának hároméves kislánya van. Az anyák általában szeretik a gyereket. Örülnek, ha vehetnek neki valamit. Na és?

Emma behunyta a szemét. Csukott pillái mögött, narancs és fekete kontúrokkal tovább táncoltak a csipkeháromszögek. Már vége lehetne.

Meglengette vékony csuklóját. A karkötőjén csörögtek a borostyándarabok. Kicsit felélénkült. Mindkét karját oldalt tartotta, mint a szárnyat. Megpróbálta még egyszer a csörgést.

„Ezt megírom” – gondolta szomorúan –, „én mindent megírok. Non dubium est...”

– Non dubium est – dúdolta először egyhangúan, majd Yma Sumacot utánozva, magasan és mélyen.

Most már csak egy jó dupla kell, és el van boronálva. Az első férje tudta, mi lesz. Emma húsz éves volt. Az orvos megállapította a kéthónapos terhességet. „Válassz” – mondta István – „Választhatasz. Kit akarsz megváltani? Önmagadat vagy az emberiséget?” – Jó orvost kerestek, igazán nem érzett semmit.

Sacika imádja a férjét. Magas, robusztus férfi, italbolt ellenőr. Folyton röhög. Át-hallatszik a falon.

Pétert annak idején fejjörcsök gyötörték. Simogatni kellett a halántékát, ecetes ruhával. Szerette a túrócsuszát, frissen, lobogó zsírban. A válóperen ezt hajtogatta: „Nem értem. Nem értem, kérem, miért.” A bíró sem értette, csak piszkálta az orrát, diszkréten.

Emma felemelkedett. Rázogatta elzsibbadt lábát. Még csak három óra. Ma délután két dolognak kell történnie. Jumper néni jön és padlót súrol. Tavasz van, így szokás. S valaki telefonál a kiadótól. Vagy nem a kiadótól? Elveszett a cédula. Mióta a „Csendes élet” kifutott, nagy a forgalom.

Emma a tükör elé lépett. Ijesztő arcot vágott és vicsorított. Frankenstein leánya. Házi ördögüzés. Ez is jó téma.

Csak az a baj, hogy a jó témák mindent felzabálnak. S az ember egyre kevesebb húst marcangol a csontból.

Úgy döntött, hogy kimegy a konyhába és megfőzi a feketét. Elhaladt az íróasztala mellett. Laza ujjakkal végigszántotta a dörzsölt deszkalapot. Ha Jumper néni végez, még ma befejezi „Az utolsó”-t. Milyen hülye cím! Tulajdonképpen nevetséges.

Csengettek. Kettőt egymásután. Jumper néni csenget így. Jumper néni mindig siet.

– Kezicsókolom – hadarta most is. Fekete kötött mellényét az előszoba-székre tette és fürgén körbetekintett. – Három óra öt. Hol a vödör?

– A vödör? – kérdezte bizonytalanul Emma s a homlokát simogatta. – Valahol a helyén. Talán a kamrában. Igen, a kamrában. – Jumper néni szaladt a vödörért. Spárgával foltozott szatyra Emma lábánál hevert. Durvaszövésű rongy lógott ki a csücskénél.

– Kefe is kellene. Erős gyökérkefe, mert nagyon piszkos a parkett...

– Nem hiszem – tűnődött Emma –, nem hiszem, hogy ilyesmi van a háznál...

Jumper néni legyintett.

– Hoztam. Gondoltam én. De a szereket azért meg tetszett venni?

Emma a sarokba mutatott, az esernyőtartóra.

– Tegnap vásárolta a házmesterné, lista szerint. – Jumper néni kirakta az esernyőtartóból a csomagokat. Az egyiket Emma kezébe nyomta:

– Ezt bevisszük a szobába, egy ócska pléhkanállal együtt. Tessék csak nyugodtan elmenni, mint máskor.

Emma a jobb tenyeréből a balba forgatta az Ultrás zacskót. Piroskendős menyecske, fülig érő szájjal. Utálatos.

– Nem mehetek, Jumper néni, fontos telefont várok... –

– Nekem mindegy. Nem tetszik útban lenni! –

Emma előkereste az Autopress-főzőt. Becipelte a szobába. Nem volt kedve egyedül ücsörögni a konyhában.

– Mikorra végez?

– Hatra muszáj – mondta Jumper néni –. Bár elég piszkos. Hidrogént nem kaptam. Most van a szezonja és elkapkodták.

– Ne rohanjon –. Emma visszatelepedett a karosszékre. Élvezte az örölt kávé illatát. – Tudja, hogy nem vagyok kicsinyes. Elpepecselhet ezen nyolcig is...

Jumper néni felgöngyölte a szőnyegeket.

– Hatkor kiteszik az unokámat az óvodából. Ha innen hatkor elindulok, akkor is fél órát áll az utcán. Porszívózni majd holnap fogunk.

– Maga hozza el az unokáját? – kérdezte Emma.

Jumper néni előbb kiment forró vizért, csak azután felelt:

– Ki más?

– És a lánya mit csinál? – Emma odébrakta a lábát, hogy az asszony a kisperszát is felszedhesse.

– Váltott műszakban dolgozik.

– No és a veje? A férfiak is vállalhatnak valamit... – mondta gúnyosan Emma. Ha már így adódott, ki kell használni az alkalmat – gondolta. – Mindig tanul az ember, ha egy kicsit lefarag a gögjéből.

– Nincs vejem, hála Istennek –. Jumper néni elhúzta a televíziót, asztallal együtt. – A legjobb lesz, ha a sarokban kezdjük.

– Meghalt?

– Nem, kérem... felszívódott.

– Felszívódott? – Emma nevetett. Néha remek dolgokat hallani. – De gyerek-tartást azért fizet?

– Ha éppen megtalálják... – mormolta Jumper néni. – Utoljára Újfehértón volt állatgondozó.

– Rohadtak a férfiak, nem?

Jumper néni biggyesztett.

– Tulajdonképpen szalmiákat kéne beletenni. Attól olyan világos lesz, mint a gyűrődieszka...

– Hát tegyen bele... – bólintott Emma türelmetlenül. Nehéz a primitív emberekkel beszélgetni. Valahogy más a koordináta-rendszerük.

Jumper néni Ultrát öntött a vödör forróvízbe. Gondosan kimért két deci szalmiákat. Hozzákeverte. Ócska bőrdarabot készített a térde alá. Pamutharisnyáját a körgumival bokaig letúrta. „Vajon piszkos a lábszára, vagy viszeres?” – tűnődött Emma, de lusta volt közelebb hajolni. A szalmiák csípte az orrát. Véletlenül meglátta az asszony kezét.

– Milyen a keze? – kérdezte. – megfogta a festék?

– A lóg... – mondta közönyösen Jumper néni –, kimarta a lóg. Ilyenkor tavasszal ki szokta marni...

– A szalmiák nem árt neki?

Jumper néni válasz helyett habos vizet loccsantott a padlóra. Letérdelt. Szabályos körben, sercegve súrolni kezdett.

– Legalább kösse be! – kiáltotta idegesen Emma.

– Az akadályoz... – oktatta Jumper néni, mintha egy kisgyerekhez beszélne.

– A férje mért nem segít? Egyáltalán, hol a maga férje? – Emma sóvárogva a kávéfőzőre tekintett.

Jumper néni oldalról vizsgálgatta a munkáját. Csóválta a fejét:

– Hiába, no. A hidrogén nagyon hiányzik. A férjem ágyban fekvő beteg, kérem. De hiszen tetszik tudni.

– Nem tudom. Honnan tudnám? Maga olyan, mint egy néma tündér. Jön, mindent tisztába tesz, azután rejtélyesen eltűnik... – tréfálkozott Emma.

– A fecsegés nem segít. És nem is fizetik. Vagy van, akinek azért is fizetnek?

– Van – mondta Emma és nevetett. – Nézzen rám. Itt vagyok én.

Jumper néni hitetlenkedve csettintett.

– Milyen betegsége van a férjének? Mert ma már fejlett az orvostudomány...

Jumper néni kicsavarta a rongyot. Kétszer-háromszor áttörölte a felsúrolt részt.

– Sok a nyavalyája... nemcsak egy.

– Do de mégis? – Emma széjjeltöltögette a feketét, két pohárba.

– Jöjjön, igyon egy kávét!

– Köszönöm szépen – mondta az asszony. Felegyenesedett. Óvatosan fogta a kínai porceláncsésze fülét. Egy kortyra hajtotta le a tartalmát, hátrafesztett nyakkal. Akár egy tyúk. Azután újra térdre hanyatlott. – Köszönöm szépen. Ettől jobban megy.

Emma a maga adagját lassan szürcsölgette. Külön-külön minden cseppet.

– Mivel kezdődött?

– Micsoda? – kérdezte Jumper néni. – Hozom a második vödör vizet. Még mindig szürke, pedig itt nem is volt nagyon lejárva...

– A férje betegsége... hiszen arról beszélgetünk... –

– Ja? – Jumper néni kiment a vízért. Onnan kiabálta be: – A bojler azért nem ad igazi forrót!

Visszajött. Egy másodpercre a gőzölgő vödör fölé hajolt.

– A háború után történt... ahogy a férfiakkal szokott. Repesz vágódott a combjába. – Hirtelen elhallgatott. Visszatolta a televíziót a helyére.

– Tessék csak átülni a rekamiéra. Így vesszük szép sorjában.

Emma hasra feküdt a rekamién. Odavitte a telefonkészüléket is. Magához ölelte. Már telefonálhatnának. Meddig fog még itt gubbasztani? Egészen biztos, hogy ma délutánra ígérték. Csak azt felejtette el, hogy kicsoda. De fontos dolog lehet, ha az eszében maradt. Jumper néni egyenletesen hersegett a kefével.

– Az is baj, tetszik tudni – szólalt meg váratlanul –, hogy nem marad meg semmi a gyomrában. És a füle állandóan gennyes. Leccapolják, két hétig jó, azután megint gennyes.

- No, maga szegény - sóhajtott Emma -, akkor maga is egyedül van, alaposan...

- Egyedül? - Jumper néni egy pillanatra meglepetten feltéktintett -. Kilencen lakunk egy szobában!

Emma bosszankodott.

- Jumper néni, én nem úgy értettem. Tudja... a lelki magányra gondoltam, ami belül van...

Jumper néni bámult rá. A szeme zavartan megrebbent.

- Nem érti? - kérdezte Emma. Lecsapta a telefonkészüléket a földre.

- Kérem szépen, mondom, hogy olyan sokan vagyunk, mint a nyű. Rajtam lógnak mind.

- Éppen ez az... hogy magára szakad minden és senki sem segít...

- Igyekeznek azok, nagyságos asszony, tessék elhinni. Nem lump népek... -

- Nem fárad bele néha az egészbe? - faggatta Emma.

- Mit tetszik gondolni, én sem vagyok vasból! Különösen a derekam. Éjfél után kerülök ágyba, addigra alig érzem. Az a kis haszontalan meg lecibálja rólam a dunát.

- Az óvodás? Együtt alszanak? -

Jumper néni kinyitotta az ablakot.

- Ha fájni tetszik, hozok egy kiskabátot. Muszáj levegőt engedni, mert nehezen szárad... Az óvodás a lányommal alszik. Ez a másik unokám, akinek az anyja szörnyethalt a motoron. - Emma összerezgett.

- Miféle motoron? -

- A nyereségrészesedésből vették, részletre, még hatvanháromban. Balatonra mentek és meglett a baj. A vejem szerencsére épen maradt.

- Csak nem lakik a veje is ott? -

- Hát hol lakna? Rendes feleséget kapott, két gyerekkel. Özvegyember nem válogathat.

- Atyaisten! - csapta össze a kezét Emma. - Kész a kilenc! Megszámoltam... Atyaisten...

- Hát bizony... - Jumper néni a kendőjéhez nyúlt, szoritott egyet a csomón. - Nagy a család.

- A veje legalább szépen keres?

- Leszállékolták, az eset után. De nagyon szorgalmas. Télen még tükeresnek is beáll.

- Az aranyat ér... - mondta Emma reménykedve. - Azokhoz folyik a pénz.

- Három napig bírja. Azután teleköpködi nekem szénporos slejmmal a konyhát.

- És az új menyé? Vagyis a volt veje felesége,... hogy is nevezzem? - Emma ingerülten piszkálgatta lábafejével a telefonkagylót.

- A Katus - bölintott Jumper néni -. A Katust tetszik kérdezni. Az jócskán hoz a házhöz. Havi ezerhármát is megkeres! Becsülik az üzemben. Merthogy csomagoló.

- Szóval maga a tartógerenda, Jumper néni... maga nélkül összeomlana minden... - állapította meg Emma.

- Hát, az ember teszi, amit tehet - mosolygott az asszony -, szép sorjában, ahogy hozza az élet. Most eltoljuk ezt a rekamiét is. Ne tessék felkelni, a viláért sem. A nagyságos asszony egy pehely nekem.

Nekirugaszkodott, megtolta a heverőt. Emma bágyadtan hagyta. Amikor a sarokba értek, hanyattfordult és Jumper nénire nézett.

- Nekem is nehéz. Kinek így, kinek úgy. Higgye el...

Jumper néni már négykézlábra ereszkedett ismét. A füléhez tartotta a kezét, tölcseért formált.

- Ne tessék haragudni, nem hallom jól, nagyon zajos a kefe!

Emma legyintett.

- Mondom, hogy mindenkinek van keresztje... amit cipel...

- Én nem panaszkodom. Amíg az erőmből futja... -
- No persze - motyogta Emma. - Az erő fontos dolog... de néha belül gyengül el az ember... - kutatva nézett a görnyedő asszonyra.

Jumper néni új csomag Ultrát kevert a vízbe. A por az orrába szaladt. Nagyon tüsszentett.

- Nekem nyugodtan bevallhatja... - unszolta Emma. - Látja, én megértem.

- A nagyságának se kutyája, se macskája - mondta szárazon Jumper néni -. Más az. Tessék a telefont megfogni, mert ha én nyúlok hozzá, kárt tesz benne a szódás víz...

Emma hemperedett egyet. Magárahúzta a plédet. Ha most végre megszólalna a telefon, az épületes eszmecsere végetérne.

- Én az egész emberiségé vagyok... - mondta sértődötten. Nevetséges. Itt fekszik a kockás takaró alatt, egy víztócsa közepén, és nagyképzű hülyeségeket locsog. Még csak le se léphet.

- Tudja, hogy én írok... írogatok - tette hozzá furcsa grimasszal.

- Hát igen, rá tetszik érni - vont vállat az asszony - írogatni meg beszélgetni... Én is olvasok ám! Meséket, három-négyet is egy évben.

Emma öklével püfölgette a diványpárnát. Elferdült a bordó alapon narancssárgára szótt hosszúkás hold, a szétfröccsentett csillagokkal.

- Tessék mán vigyázni, dől belőle a por! - Jumper néni szemrehányóan az ablakhoz vitte a párnát és néhányszor odaverte a párkányhoz.

- Én megírom azt, ami történik - mondta makacsul Emma. - Nekem is volt férjem. Kettő, Jumper néni, kettő. Csakhogy az ember együtt nem bírja. Nehezen tudnám megmagyarázni magának...

- Az biztos - bólogatott Jumper néni -, az biztos, hogy nem lenne ideje az irkafirkára.

- Nem az idő... - Emma kapkodva, kicsit hangosan beszélt. Kezét égő arcára szorította. - Választani kell. Ez a művészet. Minden vagy semmi. Választani...

Jumper néni sajnálkozott:

- Kímélje magát, nagyságos asszony. Rossz bőrben van.

- Hány éves, Jumper néni? - kérdezte Emma. Tehetetlenségében csaknem sírvafakadt. Micsoda ostobaság! Vita a takarítónővel!

- Negyvenötöt töltöm ebben az esztendőben...

Emma kínlódva rábiccentett.

- Képzeld, én egy évvel idősebb vagyok. Érdekes, ugye?

- Azért tessék vigyázni! - mondta kíméletlenül Jumper néni. Megnyomkodta a térdét, kivett egy szálkát. - Nem tesz jól az egészségnek... Hát megéri az a néhány történet? Elolvassa néhány ráérős, aztán megy minden tovább...

- Jumper néni! - kiáltotta Emma.

Ekkor csengetett a telefon. Gyorsan felkapta a kagylót.

- Halló. Igen. Üdvözlöm! Ne mondja! Valóban? Még az öregnek is? Azzal nem törődöm. A Kabai nulla... két nulla. Szóval menni fog? Nem, Tordaikám, higgye el, hogy nem érdekes. Kiadtam magamból, s bizonyos fokon túl a nyomdafesték már olyan lényegtelen... Kösz. Különben örülök, hogy tetszett. Nem, már jól vagyok. Gyomorsüllyedés, idegi alapon. Jó. Jó. Kímélni fogom. És mégegyszer köszönöm.

Lekattanította a villát. Kellemes érzéssel dőlt vissza a párnára. Jumper néni szótlanul továbbcsúsztatta vele a rekamiét.

- Látja, most telefonáltak a kiadótól. Jövőre jön az új regényem. Ne pörölgjön már velem. Olyanokról írtam, mint maguk. Maguknak írtam, Jumper néni, a maguk életét. Nem szórakozásból...

Jumper néni erélyesen rándított egyet a fején. Már csak a balsarok volt szárazon. Odacipelte a vödört.

- Az én anyám varrónő volt... az apám meg villamoskalauz... Tudom, hogy van ez. Majd egyszer megírom a lánya halálát is. Ne haragudjon, de egyszer megírom...

Jumper néni szánakozva felmosolygott.

- Én a nagyságos asszonyra? Miért haragudnék? De azt nem lehet megírni...

- Dehogynem - mondta hevesen Emma s megragadta Jumper néni szoknyaszegélyét - Figyeljen ide: reggel volt, vagy este, maga gyanútlanul főzte az ebédet, csirkét kopasztott. Kopogtak és jött egy idegen...

- Azt nem lehet megírni - Jumper néni konokul, nagy lendülettel dörzsölte a kezét a küszöbhez. Pengett a küszöbvas. - Az csak egy történet. Az életet nem lehet...

- Az írás több, mint a puszta élet... higgye el nekem. Sokat szenvedtem én is. Mi ketten tulajdonképpen rokonok vagyunk. De az írás több... értse meg! - gesztikulált Emma. A hangja rekedten csengett. Kaparta a torkát a szalmiák. Félkézzel a kontyát tartotta. A fésűje elgurult. - Hallja, Jumper néni?

- Nem tudom, kérem - mondta Jumper néni és felemelkedett. Megnyálazta véres kézfejét. - Hat óra tíz. Készen vagyunk. Színezzem egy kis viktóriával, vagy hagyjuk így natúran?

Borsos
1967

BORSOS MIKLÓS rajza

KALÁSZ MÁRTON

FORDULÓ

Fordultam: álmaink szélén a táj.
Nem csikorgok és nem sugározom –
sem idegen országba, végtelenbe
pilláim alól nem suhog ki lábnyom.

Szívemnek nincs hát mit követnie!
Csak akkor, ha maga határoz
elmélkedve, bongva, kemény időben,
mosolyogva: mint hó-befalta város.

Meddig emel majd a vad nyugalom?
Boldog s hallgatag készülődés?
– Arcom előtti léglemezbe túlról
a riadtság, innen már az erő néz.

Még nem válaszolok mindenre; de
tünetek magammal! S kivárom,
felajzott szellemként, rontva-bogozva
tehessek végső varázst a hiányon.

Kimondtam; nyugodtan gáncsoljatok!
Értelmet vele nekem adtok.
Dolgokról itt akkor is én beszélek,
ha az üvöltésbe beleszakadtok.

TALÁN MINDEGY

A lángszélű plakátok, a
kondenzcsíkok, tört fasorok –
hánytat a víz, a levegő,
s hogy használhatatlan vagyok.

Mint a néma, bukdácsolok
ablakfény közt, tócsákon át.
Rángó képek sikítanak
bennem, mit a görkorcsofolyák.

Talán mindegy, ki retteg: a
szüzlány akkor; én; a dühödt
s elsárgult államférfi, ha
viszik az óceán fölött.

KIS NOKTÜRN

Hazám,
egy porszemeden
ülök, egy fűszáladon –

amíg a holdvilágot
elérné,
némává válnék rajta,
fehérré.

GYÖNYÖRŰ, TÖRVÉNYES SZERELEM

Pirosan botladozó szavaink
találkoztak, az ég
tapasztalt csillagokkal hunyorgott;
jó, jó éjszakát, szeretők,
átöleltél, mint akkor először
s mint ahogy azóta mindig,
változó árnyékú utakon
suttogtál: mindjárt hazaérünk,
már évek óta asszonyod vagyok
de égő arccal feleltem rá: igen,
komisz kis árnyak bujtogattak
vad, ragyogó szerelemre,
hajam örvénye szertebomlott,
csókkal és tűzzel rámborultál,
berúgtunk egymástól, szerelemtől,
botladozó szavaink elaléltek,
arcod hajam selymére fordult,
cigarettád lassú füstje tűnődött,
s boldog álomnak szegődött homlokunkra.

IGÉZŐ

Karod, karod felém nyiljon,
szemed, szemed reámégjen,
lábad értem elinduljon,
tűz-agyvelőd emlékezzen,

emlékezzen koranyárra,
vérehulló fecskefüre,
fecskefüre, forróságra,
gondoljon egy volt-leányra,
lágyszőre, szerelemre,
ringó margarétaszálra,

karod, karod felém nyiljon,
szemed, szemed reámégjen,
lábad értem elinduljon,
tűz-agyvelőd emlékezzen,

emlékezzen, vonatokra,
állomásra, búcsúzásra,
búcsúzásra, búsulásra,
gondoljon fekete fákra,
az egyetlen, a legelső,
kéken izzó januárra,

karod, karod felém nyiljon,
szemed, szemed reámégjen,
lábad értem elinduljon,
tűz-agyvelőd emlékezzen!

UGYE MEGVENDÉGELSZ?

Nagymama, már nem szeded a csalánt és a tyúkhúrt. Nem kérded, ha meg-növök csináltatok-e neked arany-fogat a kihullott helyett. Nem veszel nekem lovatrajzoló szines-ceruzákat. Nem nézed pirosfejű, kékhasú, zöldfarkú paripáimat.

Játszottunk bábszínházast. Nevettél, bár tudtad, a halál-halász leselkedik rád fekete hálójával. Mert kifogja az embert ebből a világból, hogy ismeretlen vizekbe dobja, ahol láthatatlanul kell úszni s beszélgetni a többiekkel.

Zsámolyon ülsz. Fonod térdigérő, csillagotretjtő hajad. Beborítasz sárgás-barna csigákkal, fénylő zuhagtaggal. Vastag ruhád helyett piros köntösben jársz. Ujjadon tíz gyertya, szárnyadon fátyol. Beszélsz az öregekkel. Az asszonyok előtt rokka pörög, a férfiak kosarat kötnek, hogy legyen mivel merni az ég fényét a földre.

Nagymama, mit főzöl nagyapának? Mit csinál a jó öreg? Mintha bognár-műhely zaját hozná a fönti szél. Kerekek, küllök villogását látom. A löcsöt, a szekéroidalt, ki borítja vassal? Van-e kovács és tüzet etető fűjtató? Kalapács, szeg és mindenféle szerszám?

A kezed feltörted valahol. Nagyon kemények az égi répák? Milyen mélyen süppednek a sugarak közé? A kukorica bajusza biztosan aranyból, levele meg a csillagmadarak tollát utánozza. A kutak olyan mélyek lehetnek, hogy nem látnám bennük a vizet. Mohátlanok és simák s fehérek, mint az Isten homloka.

Fűzfaháncsból nagyhasú kürtöt csavartál. Ujjaid, napozó szöcskék, gyorsan ugráltak a nádsípon. Éjszaka, ha fölriadok hallom pengő citerátokat.

Nádsípok, kürtök, citerák, derítsétek
kedvre nagymamát. Halkszavú öregemberek
hordjatok neki vizet. Szomszédoló asszo-
nyok, pörgessétek a rokkát. Égi bognár-
műhely, fakopácshangú kalapácsaid,
szekercéid, kerekeken-táncoló ütéseid
kísérjenek utamon.

Nem tudom mikor száll vállamra
a Kristálymadár. Ha megyek, ugye megven-
dégelsz nagymama?

FÉSZEK

Fészek kering a habokon,
fölötte síró vadmadár,
villog az elvesztett tojás,
hüti a forgó, borzas ár.

Madárfióka ki se kelsz,
megöl a hullám, szarvain
dobál, széttörve a tojás
bölcso s koporsó, karmazsin

hártyája foszló szemfedőd,
merülsz a mélybe, szörny bekap,
vagy pikkelyes bugyrába rejt
a kígyóktól izzó iszap.

KERTÉSZ PÉTER

ÁGAIT ŐRIZD A VILÁGNAK

Magányosság a lélek rákja –
megöl, ha már felismered.
Gyufáról hitted, égő fáklya –
zsugorodik bejárt tered.

Mindenki meghat, aki árva.
Míg közönyük súlya ereszt
nem nehezül reád a zárka,
hisz él az ég fejed felett.

A tejfogak még benned rágnak,
a fémre nézz, milyen kemény.
A mankók is repülni vágnak,

vakokat is éltet a fény.
Ágait őrizd a világnak,
s magához ölel a remény.

Utolsó mentség

Alig szürkült még, amikor jó hangosan kopogtak az ablakon. A fiú rögtön fölugrott az ágyból. A szobában mindenki aludt még, hideg volt, mezítlábas talpából a hideg végigfutott a lábaszárán föl a tarkójáig. „Menni kell hát” – csak ennyit gondolt, és magára húzkodta téli gönceit. Különös gonddal tekerte a gyapjúzokni fölé a kapcaruhát, óvatosan bújtatta lábát a jancsiszeggel kiveret bakancsába. Közben anyja is fölriadt, magára kapta alsószoznnyáját, meggyújtotta a lámpát és hátára terítette barna berliner kendőjét. Lámpagyújtás előtt a hajnali derengés alig-alig szűrődött be a kettényérnyi ablakokon, most meg a gyenge világú vörös lámpafény opálos leplet borított a szobára.

– Igyál, kislám... – valahonnan távolról jött az anyja hangja. A fiú lélekben már nem volt a szobában, metszőn hideg szeleket érzett süviteni a füle mellett, és páragombócokat köpködött a jeges pántoktól feszülő ég alá.

Megfogta a vastag üvegű decis poharat, krárogva lenyelte az erős törkölypálinkát, és ránézett az anyjára. A lámpafény vörös félhomályában tett-vett az anyja. A szörtarisznya – a vándorlás, a hosszú utak jelképe lett ez a szörtarisznya, meg a régmúlté, azé a múlté, amely a fiú eszmélkedésének ideje volt, jó tíz esztendővel ezelőtti időké, amikor a dunyha alól, hajnali hidegekben pislogott egy magas, vállas, bajszos emberre, aki az ő apja volt, aki télen is, meg nyáron is ott állt az udvari ablak felől, nekitámaszkodott a kasztninak és az asztal egyik sarkának, és szájában cigarettával nézte, ahogyan a felesége betarisznnyázta az egésznapie ételmelet – a szörtarisznnya most is olyan megbízhatóan, az otthon bizonyosságát jelezve feküdt a mélybarnára pácolódott, nehéz tölgyfaasztalon, mint az elmúlt ősszel, nyáron, tavasszal, s az egy év előtti télen. Azok az idők már a múltba sülyedtek, csak a mezők lehetéti idézték, az erdőkéti, a kubikus gödrökéti, ahol évtizedek alatt annyiszor megfordult, apja és fia elválaszthatatlan társa lett hőben, fagyban.

– Na isten velük... – ennyit mondott, s még egy pillantást vetett hátra a szobába, az öccsére, aki egész idő alatt ott szuszogott közös dunyhájuk alatt, falnak fordulva, az öreganyjára, aki az ajtó melletti lészán fújta a kását. Az anyja szava kísérete végig a konyhán, amelynek nyílt kéményében éles szelek muzsikáltak, mintegy jeleztek az időt, az északi szeleket, a havat, a fagyot, az anyja szava: Isten veled, kislám.

Kint az utcán, a hajnali szürkületben nehézléptű férfiak, könnyedjárású legénykéti, homályos alakok indultak egyirányba, keresztül a Sió hídján, a szomszédos pusztára. A Sió-hídat egy hónapja robbantották fel a németek, de csak a falu felőli oldalon működött a robbanószerkezet, s a napokban már helyre is állították. Hosszú fenyőtörzseket vágta ki a kastély parkjában, s két tengelyre raktak hármát-négyet. Bánatos szemű tinókkal, öreg tehénfogatokkal húzták a hídhöz a fatörzseket. Most négyen találkoztak a hídelőtt. Óvatosan lépkedtek a hosszába-keresztbe rakott gerendákon. Bizonytalanok voltak minden lépésükben, mint egész útjuk, sorsuk is bizonytalan távlatokba hívtá őket.

Pedig tegnap mindent megmondott az a főhadnagy. Igaz, hogy nem magyarú, de tegnap mindent megmondott. Az öreg Csajági magyarra tette a szót, hogy mit akar a főhadnagy. Negyven ember kell neki reggel hét órára Túskepusztára. Pontosan negyven ember. „Maguk tudják, hogy ki lesz az a negyven ember. Majd a bíró kijelöli. Nekem negyven ember kell kétnapi hideg étellemmel. Reggel hétkor Túskepusztán.” De ez a hajnali ébresztő, az ablakfa tompa puffanása, a hideg szoba, a vörös lámpafény, az álmos-fázós mozdulatok valószínűtlenné tették a tegnapi szavakat. Pedig azok valóságos szavak voltak, minden egyes szó érthető külön-külön és együtt is. A

hajnali homály elmosza, a hideg pedig megfagyasztja a szavakat s másnapra talányos értelmük lesz. „Negyven ember Túskepusztára.” Ők itt négyen mennek. Két idősebb ember a Lúdvesztőből, meg egy nála is fiatalabb legényke, a barátja. Ki más menjen? A férfiak valahol a tűzben, földben, az asszonyok kis tűzhelye mellett a maradék. Most napkeltének haladnak, hátukba kapják a szelet. Mind a négy férfi oldalán tarisznya. Lépésenként ütődik oldalukhoz. Hátuk mögül nagyobb csoport beszélgetése, nevetgelése hallatszik. Meg közben egy-egy idegen hang biztatása. Alighanem a főhadnagyé. Most egy hang kiválik a többi közül, a fiú is hallja egy szüntelenül beszélő férfi hangját.

„A Sükkszigetbe mentek nyulászni. Szabó Pistinek géppisztolya volt, Bóka Janinak puskája. Se kutyájuk, semmi. Kiáltoztak egymásnak, maguk kerítették maguknak. Száz lépésre lehettek egymástól, amikor Szabó Pisti előtt felugrott egy nyúl. Durr, durr! Bóka Jani felordított. A nyúl elszaladt, Szabó Pisti rohant Bóka Jani felé. Odaért és már vérbefagyva találta a barátját. Keresztkomáját lőtte meg, és nincs senki, aki felmentse őt. Se a pap. Se a bíró. Szájának fordította a géppisztolyt, és görcsös újjal meghúzta a ravaszt. Maguk kerítették maguknak. Tíz percre rá már odaértek emberek a nagy lövöldözésre. Bóka Janiban még pislákkolt valami kis élet, de mire orvoshoz vitték, az is elszállt belőle.”

Ki nem hallotta még ezt a történetet? Minek ezt folyton-folyvást fölmelegíteni? Mindig a halálról beszélnek, már évek óta! Ez halt meg, az halt meg. Itt lőttek, ott lőttek! Bomba és gránát, ágyú és pisztoly, kattogó géppuska meg a golyószóró mind, mind azokat a halottakat idézi, akik a fiú emlékezetében most valóságosan is megjelennek: halottak az udvarukon, miután egy német vadászgép mélyzuhanásban a katonák közé géppuskázott, s a vértócsák ma is ott rozsdállanak a gádor végében. Halottak a Sió vizében, úszó, felpuffadt halottak. Jégtáblák s úszó halottak a Sión! És még hány meg hány halott! A fiú már reszketett minden történetről, mert manapság mindig csak halálal végződnek a történetek. Félelem szorítja össze a torkát: nem tehet róla, de néha már minden élőben, saját arcmásában is kiterített hullát lát. Pedig most is menni kell ezen az országúton, el kell fogadni a sors kihívását, elébe kell menni. Hányan jönnek vissza, hányan maradnak kiterítve, ki tudja? De miért emlegetik ezt a történetet is Bóka Janiékkel? Itt senki sem akar lövöldözni! Itt menni kell valahová, nem csak Túskepusztára, azon is túl, valahová, ahol talán beteljesedik az ő sorsuk is.

Az istállók végében csoportok. Topogó férfiak, öregek, legénykék. Mi lesz? Hogy lesz? Hová megyünk? A főhadnagy hangja: megvan-e mind a negyven ember? Csajági válaszol, de válaszát nem is hallani már, mert eltűnnek a főhadnaggal együtt a lóistálló ajtajában. Nehéz lóhúgyszag, meleg állati pára száll ki az istállóajtón. A fiú – aki teljes névtelenségben, egy a negyven közül, áll az emberboly szélén – most az istállóajtó felé húzódik. Bent, két sorával, legalább kétszáz ló ropogatja a szénát. Az istálló közepén, a trágyázó lóréhoz támaszkodva, beszélget a főhadnagy az öreg Csajágival. Hangja idáig hallatszik, de szavát a fiú nem érti. „Popjátý, popjátý...” Ennyit tud kivenni a szavaiból. Csajági István bólogat, mint aki tudja, hogy a következő órákban mit kell tennie, bólogat, és összedörzsöli két fázós kezét. Borostás arcán elégedettséget lát a fiú, nyugalmas készséget, hogy a felé szálló szavakat meg fogja érteni ezután is, s minden úgy lesz, ahogy a főhadnagy akarja.

A fiú érzi, hogy mögötte tolonganak az emberek, és ők is végignéznek az istállón, megakad a szemük a trágyázó lóré oldalához támaszkodó Csajági Istvánon. Megdermed a levegő a negyven ember körül, pedig a meleg istállópára mindnyájukat körülfolyja, leolvasztja az apró jégkristályokat a megderesedett fülessapkáról, kucsmáról, s ez a dermesztő légkör annál kegyetlenebbül fagyasztja arcukra a döbbenetet, minél nyugodtabb, mosolygósabb az öreg Csajágié. Úgy érzik, az öreg valami titok birtokába jutott, olyan titokéba, amit ők nem értenek, talán sohasem fogják megérteni, meg valami egyezséget sejtenek a főhadnagy és az öreg Csajági között. A dermedt légkört a hátuk mögött fölcattanó hang robbantja szét:

– Gyerünk, emberek!

Igen. Ezt ismerik régóta, ezt a parancsszót. Benne van a fülükben, mióta élnek. Hol rozsdálló torokhangon, mint a Kölber főintéző úré, hol magasan mutalón, mint Szamosi gyakornok úré, hol meg zaftos káromkodások kíséretében, mint Rudi úré, a béresgazdáé. De hol vannak már ezek az emberek? Valahol, ahol a nap lenyugszik, arrafelé vitte őket egy kocsikaraván. Most mégis ezt hallják: „Gyerünk, emberek!” Az egyik túskepusztai férfi került a hátukba, valami botosispán lehetett, az reccsen-tett rájuk: „Mindenki összeköt a kötőféknél fogva öt lovat. Egymás mellé. Aztán ki-választja a legerősebbet, felül rá, és irány a bajai átkelő. Onnan hazajöhetnek.”

„Kétnapi hideg élelmet mindenki hozzon magával.” A fiúnak rögtön ez villant az agyába. Kétnapi hideg élelem. Baja ide hatvan kilométer lehet. Reggel elindulnak, eljuthatnak estére Szedresig. Ott is volt uradalom, ott is megszállhatnak. Aztán tovább, a bajai átkelőig, ezekkel a fáradt katonalovakkal.

A fiúnak nem maradt ideje töprengésre. A főhadnagy visszajött az istállóba, az öreg Csajági árnyékként követte. Egyenként kijelölték mindenki számára az öt lovat, s az emberek lovastul fél óra múlva kint sorakoztak az itatókútnál. A lovak nagy kortyokban nyelték a frissen húzott vizet. Akik készen lettek, az öt lóval együtt, egymás mögé álltak, s mire teljesen kivilágosodott, elindultak délnek a Sárvíz partján. Mint egy élő villa két ága közé szorulva, nyargaltak negyvenen, fejenként öt lóval délnek, amíg hidat nem találnak, hogy átvághassanak a Duna irányába.

A fiú eddigi életében igen keveset lovagolt. Kisgyerek korára emlékezett vissza, amikor az öregapja magával vitte kukoricát ekézni a Szigetbe vagy a Sashalom dűlőbe. Akkor még könnyű volt, az öregapja elkapta a nadrágjánál fogva, és földobta a Laci hátára. Eleinte bizonytalanul imbolygott az öreg ló hátán, de aztán megszokta a ló járásának ritmusát, maga is átvette ezt a himbálást öntudatlanul is, és ebédidőre, sajgó fenékkal ugyan, de egészen belejött a lovaglásba. Aztán évek múltán Laci mind öregebb, a fiú meg nőtt és nehezebb lett. Akkor már öregapja, ha szántani vitte vagy ekézni, a zabla tövét nyomta a kezébe. Fogta a zabla tövét, vezette a lovat, és ha nagyon elfáradt a ló, a zablánál fogva húzta maga után. Most meg úgy kellett fölmászni a lóra, hogy maga is szégyenlette. A negyven ember közül négy-öt ha rendszeresen ült lovon. A fiú arra a régi-régi, tíz év előtti himbálódzásra emlékezett vissza, azt szerette volna, ha ő lovagol a legegyszerűsebb derékkel, a ló járásának ritmusára.

Balra mellettük a Sárvíz kásás, jeges vize, két oldalán elsárgult sás- és nádső-vénnyel. Jobboldalt a Sióig a Sziget ligetes, remészekkel szabdalt lapálya, a régi Sió-völgy kanyargós teknője, hófoltokkal, égbemeredő kopasz rezgőnyárfákkal és korhadt törzsű fűzfákkal. Károgó kányák csapatai keringtek az égen, szürke felhőrongyokat vonszoltak maguk után. A kölesdi szőlőhegy fehérhomlokú, egyszemű pincéi rájuk ásitottak, s idébb füstölgő szárkupacok mellett férfiak toporogtak. Néha meg-meg-ugrott egyik másik betörtlen csikó vagy nyugtalanabb vérfű ló, s ilyenkor az egész oszlopon végighullámozott valami ideges nyugtalanság. Akaratlanul is az elől lovagló katona hangjára figyeltek, aki úgy berregtetett szájával a lovának, mint nyáron a gye-rekek, ha a cséplőgépet hajtó traktor hangját utánozzák.

A fiú, a mögötte haladó barátjával együtt, elhatározta, hogy Szedresről megszök-nek. Ahogy távolodtak a falujuktól, Túskepusztától, úgy fogta el őket a bizonytalan-ság érzése. Mintha olyan vidékre kerültek volna, ahol nem is emberek élnek, ha azok is, nem olyanok, mint otthon, a faluban, ahol mindenkit ismernek, mindenkinek kö-szönnek és nem állnak eléjük idegen tájak, emberek. Még Túskepusztán előre kiszá-mította, hogy estére legfeljebb Szedresig juthatnak el. És most Szedres előtt ideigle-nes hidon dobognak át a Sárvíz fölött. Már ott érezte lábában a futás gyönyörűségét. Futni valamiért, amiről még nem is tudja, hogy mennyit ér. Talán az életért. De erre nem gondolt. Csak a falujáért, azért a falu szélén lévő kis házért, anyjáért, öregany-jáért és az öccséért akart futni ebben a bizonytalan, lövöldözős világban. Nem is gon-dolt arra, hogy ez a futása könnyen az életébe kerülhet, sokkal többbe, mintha ellova-gol még egy napot Szedresről Bajáig. Csak homályosan élt benne annak a tudata, hogy a falujában olyan szálak fűzik mindenkihez és mindenhez, amelyek túl a falun, a ha-todik határban már nem élő szálak, csak az érzések gyenge szálai, az emlékezés kép-sorai, és amelyeket egy erősebb szellőkés is elszakaszt közte és faluja között.

A szedresi uradalmi istállók üresen tátongtak. A takarmányt széthordták a cse-
lédek meg a falubeliek, az istállókról leakasztották az ajtókat, szétverték a jászlakat.
Csak a puszta falak meredeztek az égnek s tartották maguk felett a palatetőt. „Tíz
ember elmegy a faluba ezzel a katonával. Kötelet, vékát, lazsnakot ott szereznek, s
idehozzák az abrakot.” A fiú benne akart lenni a tíz emberben a barátjával együtt.
Nem ment nehezen, mert az egésznapos lovaglástól elfáradtak az emberek. Ott állott
mindegyik a maga öt lóva mellett, egyik kezével a kantárszárát szorongatta, a másik-
kal meg a lába közét tapogatta. Nem születtek huszárnak, látszott keserves ábráza-
tukon.

A templom környékére mentek egyenesen, a módosabb gazdák portáira. Hátul
a szērűskertekben kazalszám állt a takarmány. Széna, zab, muhar, köles. A géppiszto-
lyos katona szociális lélek lehetett, mert egy-egy udvarra csak két embert vitt be. A
többiek kint álltak a kapu előtt s el-elkaptak hangokat: „Ezeket is viszik szegénye-
ket.” A fiú rögtön az első háznál befordult az udvarra a barátjával együtt. Marhaga-
nélyos papucsban állt a gazda a gádorban. Zavarában rőbögött a szeme, s láthatóan
megnyugodott, amikor csak véka zabot s két terű szénát kért tőle a katona. A gazda
vakarózni kezdett, kereste a legrongyosabb lazsnakot, elhasznált vékát, miközben a
katona már kint az utcán noszogatta a nyolc embert.

A leszálló estében a kertek alól a távolból idekéklő kölesdi szőlőhegy pincéi inte-
gettek a fiúnak. Csak ránézett a barátjára, s nekilendültek. A gazda értetlenül bámult
utánuk. A kásás hó tocsogott a bakancsuk alatt. A szőrtarisznya ott lógott az oldaluk-
kon, s mintha hívó jelet, hangos esti kolompolást hallottak volna a távolból. Mőgöt-
tük ott maradt a bizonytalanság keskeny pallója egy homályba vesző mély árok felett,
előttük a Sió és a Sárvíz kinyíló, élő villája. Most kifelé igyekeztek belőle, kifelé, ahol
szétágazik a villa két ága, fönt, ahol az ő falujuk van. Az utat nem lehet eltéveszteni,
csak félórát futni, aztán tempósan egymás mellé rakni a jancsiszögeggel kivert ba-
kancsokat, mindig csak menni az esti homályban, az éjszakában, ha a szürke hófel-
hők lenyúlnak is a Sárvíz-partra.

Amikor hajnalban a falujukhoz érve átdobogtak a fenyőgerendákkal kijavított
Sió-hídon, remegett a lábuk a fáradságtól. A hajnali fagyos szél ellenére, átizzadt a
hátukon a ruha. A fiú odafordult a barátjához.

– Öregapámékhoz megyünk, ott nem keresnek bennünket . . .

A barátja nem ellenkezett. Az egésznapos szokatlan lovaglás s ez az éjszakai futás
teljesen felmorzsolta az erejét. Hagyta, ha vezesse a fiú az öregapjékhoz, túl a falun,
a Páskom alá, abba a kis tanyaházba. Úgy érezte, most biztonságba kerül, elbújhat ez
elől a halottakkal, fegyverekkel terhes világ elől, nyugodtan hagyatkozhat a barátjá-
ra, aki mindenben mellette volt.

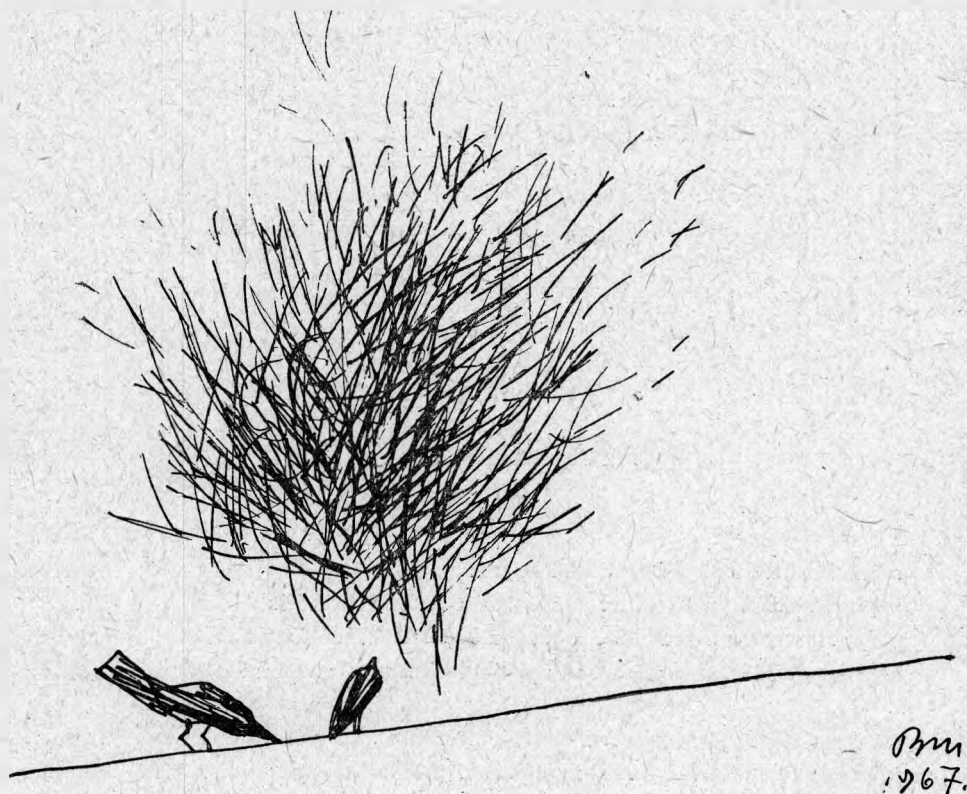
Még az ősszel is leginkább a Páskom széli tanyaházban tartózkodtak. A fiú öreg-
apja nyugtalanul járkált a házban és a ház körül. Első világháborús emlékei között
kutatott, szavakat motyogott maga elé, a fiúk által soha nem hallott szavak voltak
ezek. Az öregember nagy fehér bajusza furcsán rángatózott, amikor kiejtette azokat a
szavakat, s láthatóan maga sem volt vele teljesen tisztában, hogy miket is mond. Egyik
reggelre szép sárga téglahalmot hordott össze a gádorba. „Jó lesz a házhátulját kirak-
ni, úgyis feljött a falba a nedvesség.” A fiú nagyot nevetett az öregapján, aztán tra-
gacsra rakta a szép sárga ekrazittéglákat és eltolta a Siópartra, onnan dobálta egyen-
ként a vízbe.

Most égett a lámpa a tanya ablakában. A fiú belesett az ablakon. Három katona
meg az öregapja ült az asztal mellett, ki széken, ki a falmenti lócán. Főlttük ott ló-
gott a pislákoló petróleumlámpa. Az asztalon tizliteres zománcozott fazék. Körülötte
bögrék. A viaszonvásznon bortócsák, ételmaradék.

Beljebb kerültek a szobába. Az éjszaka hidege, a teljes napi fáradság abban a
pillanatban rájuk csapott, mihelyt beléptek az emberpárától, dohányfüstől, zsíros hú-
soktól nehéz levegőjű szobába. A katonák kókadtak voltak a bortól. A fiú öregapja
meg csak annyit mondott: „Nohát, megjöttetek?” Azzal fogott két bögrét az asztról,
a rakott tűzhelyhez ballagott, s egy lábasból forralt bort kanalizott nekik meritőka-

nállal. A fiú szemében ott volt a kérdés, a félelem kérdése, hogy mi lesz velük, de az öregapja csicsogó szemmel nézett rá meg a barátjára, s csak odabökte: „Elbeszélgettünk. Jártam én a falujukban is annak idején.”

A fiú két tenyere közé szorította a boros bögrét, úgy melengette a kezét. Aprókat hörbölt a forralt borból, s úgy érezte, minden kortytól sűrűbb köd száll az agyára. Nem emlékezett rá, hogyan vetkőzött le, hova tette a tarisznyáját, feküdt az öregapja bontott ágyában, egyre halkuló duruzsolás jutott csak el a füléig. Az öregapja most magyarul beszélt, a katonák meg báván nevettek rajta. „Amikor én a tiszti konyhán főztem . . .” „Látom ám, hogy az egyik tiszt úr előkapja a pisztolyát, és piff-puff, belelövöldöz a ludak közé.” A fiú agyán átvillant még homályosan a fáradtságtól és a friss mámortól elúszó képekben, hogy ebben a huszonnégy órában elindult az útján, hogy elfogadjon egy kihívást, és hogy most itt fekszik ebben az ágyban, itt a dohányfüstös, borszagú, földes szobában, az öregapja helyén, mellette a barátja, aki már alszik és időnkint idegesen megrándulnak fáradt izmai, és hogy ez az egész győzelem az ő veresége is, és ezért a vereséggért utolsó mentségként magasan szálló fehér lúdcsapatot küld egy békésen kéklő égtáj felé, túl a Hegyháton, amerre még sohasem járt, csak hallott róla, hogy arrafelé sziklás ormokon olajfák bólogatnak békésen a sós szagú szélben.

BORSOS MIKLÓS rajza

ARANY JÁNOS EMLÉKÉRE

Madaram, madaram a hold sugár-ágán,
karcú röptöd íve kékarany szivárvány.

Testesedsz a téllal, élesedsz a nyárral,
magad vagy a csönddel, magad a magánnyal.

Madaram, madaram, ha dalolnál, hallgatsz,
keresel egy lombot, rejtőző nyugalmat.

Keresnéd a télben, keresnéd a nyárban:
lelnéd akárhol, csak ne a némaságban!

Lelnéd bár nyugalmad bíbor fellegekben,
nyakadat-elmetsző sík-ezüst vizekben,

fészketet sem tűrő, égcsapó falak közt,
ide-oda lengő könnyű madarak közt!

De te a szeleknek vagy ércollú társa:
nem főd el a fénylő telek némasága.

Éjszakáid csöndje mennél jobban békít:
annál följebb lendülsz, a viharos égig!

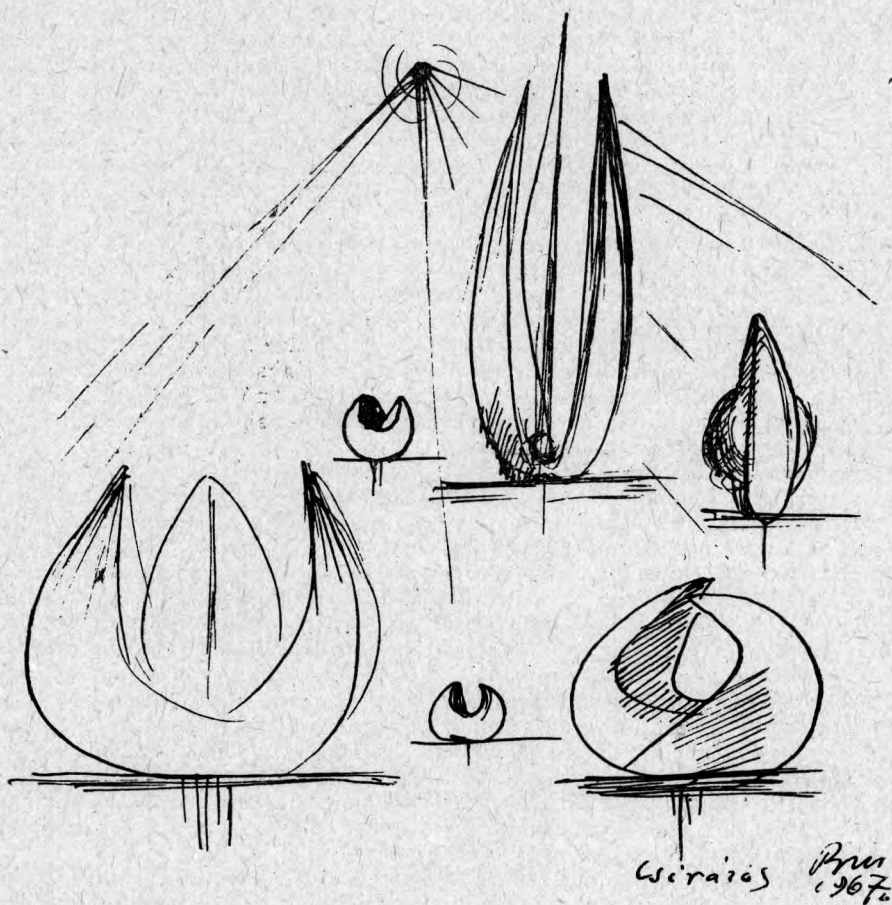
ANYÁM NEVÉRE

szemeim bekeretezted arcoddal anyám
jaj hová szökhethnék előled vonásaimról fölismer a kő is
milyen asszony-ölek öblébe-lugasába hullhatnék emléktelenül
kihámozva-kifosztva vonzásod méhéből oktalanul is büntudatos fiad

jaj sose feledhetem éjszaka mostál s kezedre aranyfényét öntötte a lámpa
jaj sose feledhetem gyalog mentél a hivatalba hogy jusson kenyérre-ruhára
jaj sose feledhetem írógéped kopogását körötte a csönd tenger-mély világa.
jaj sose feledhetem ott állsz a tükör előtt ifjúság ragyogó virága

kiraboltalak önmagadból s most menekülnék előled
idegen asszonyokkal mámoros éjszakákba
de megtart a te erőd fölélem hited anyám
ikonok madonnáinál nagyobb-hatalmú Mária

látom ott állsz a tükör előtt még fiatalon szemedben a megnyugvás fényeivel
én erős vagyok örlő napokban pusztító szelekben is megállok
mégis jól tudom barbár hatalom az én erőm-menekülésem
s a te szavad hegyeket mozdít kiszárit folyamokat hogy megérkezsem hozzád

BORSOS MIKLÓS rajza

Arany János nagykőrösi életsorsa a történelmi balladák eszmeiségében

Arany János balladáinak értékelése és elemzése mindig izgalmas gondot és feladatot jelentett az irodalomtörténészeknek, esztétikusoknak, pszichológusoknak. Barta János *Arany János* (1953) című művében a nagykőrösi és kései balladák mesteri elemzésével, eszmei és művészi értékeik árnyalt, finom kifejtésével jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az Arany János formateremtésének csúcspontját jelentő alkotások, a balladák gazdag világába belelássunk.

Riedl Frigyes is Arany János balladáinak értékeiről szólván állapította meg: „Remekmű akkor keletkezik, ha valamely nagy tehetség megtalálja a tehetségének leginkább megfelelő műfajt és tárgyat.” Arany János költői tevékenységében a balladaforma fölfedezése közismerten remekművek létrejöttét eredményezte. Barta János kimutatta, hogy milyen lehetőségeket kínált, ajánlott ez az új műfaj Arany Jánosnak. Feltárta azokat az esztétikai, formai jegyeket, amiket a költő a naiv balladákban látott meg és fejlesztett tovább, és kimutatta azokat a tartalmi jellegzetességeket, amelyek balladáiban új jegyekként és értékeként feltűnően egész költészetének gazdagítóivá váltak.

Mivel most a ballada Shakespeare-jének alkotásai közül a nagykőrösi évek (1851–1860) balladáinak egyik csoportjára irányítom a figyelmet, Barta János megállapításából a balladaformának a konfliktusok ábrázolási lehetőségét, funkcióját emelem ki. Arany János meglátta, átélte a szabadságharc bukása utáni évek, a nemzeti elnyomás teremtette és a magyarságra nehezedett győtrő konfliktust, és megszólaltatta azért, hogy a bécsi hatalom és a főnemeli osztályérdek „szirénhangjai el ne altassák a leigázott nép éberségét”. Elnyomók és elnyomottak, elnyomó idegenek és elnyomott magyarok konfliktusa így lett az 1850-es években Arany balladái egy részének jelentős tartalmi jellegzetessége.

Barta János nyomatékkel hangsúlyozta, hogy a költő a balladaformán keresztül fedezte fel a történelmi hagyomány egy-egy újabb részét: a törökellenes harcokat, a Hunyadi-kort, a Rákóczi-szabadságharc egy-egy epizódját, s a hagyománynak ezeket a töredékeit korszerű eszmék jegyében szólaltatta meg. Ma is és az 1850-es években is mindenki tudta, hogy az V. László záró versszakának sorai (*Allj meg, bosszú, megállj: . . . De visszajő a rab . . .!*) a bosszúálló bécsi hatalomnak és a szabadságharc börtönbe vetett hőseinek szóltak, hogy a Zács Klára fájdalmas sóhaja (*Rossz időket élünk, / Rossz csillagok járnak: / Isten ója nagy csapástól / Mi magyar hazánkat!*) – az 50-es évek viszonyai miatt szakadt ki a költőből, hogy a *Szondi két apródjának* két dalnoka a hűség korabeli költőinek példája, a vers forró átka (*Apadjon el a szem, mely célba vevé, / Száradjon el a kar, mely őt lefejezte;*) pedig nemcsak a török, hanem az osztrák elnyomó hatalomra is zuhogott. A *Mátyás anyjának*, a *Szibinyáni Jankának*, a *walesi bárdoknak* is stb. mindenki érezte izgalmas aktualitását.

Valóban, Arany Jánosnál a történelmi hagyománynak ez az újraalkotása tudatos törekvés volt, olyan konfliktus bemutatására adott neki lehetőséget a balladaforma segítségével, amelyet a kor viszonyai teremtettek.

Szándékom annak vizsgálata: *Arany János ekkori életében érezte-e ezt a kemény konfliktust, konkrét életsorsa mennyiben táplálta ennek a konfliktusnak költői erejét, a nemzetre nehezedett általános nyomás szorította-e Arany mindennapi, hétköznapi életét?! Milyen egyéni emberi élet lüktetett ezek mögött a balladák mögött?*

A nagykőrösi tanári évekről (1851–1860) van szó, arról a tevékenységről, amely-

nek konkrét mozzanatairól az irodalmi közgondolkodás is oly keveset tud és olyan megbízhatatlanul sommás képet hordoz magában. A köztudatban az a vélemény terjedt el, hogy Arany Jánosnak a Bach-korszak terrorja idején a nagykőrösi tanárság menedéket, oltalmat jelentett. Voinovich Gézának a megállapítása felszívódott az irodalmi köztudatba: „Voltak azonban szép számmal emberei a betűnek, akik káplánkodtak vagy nevelősködtek, több-kevesebb nevet is szereztek már az irodalomban, de résztvevén a szabadságharcban, szívesen húzódtak a papi talár vagy a tanári szék oltalma alá.”

Móricz Zsigmond *Arany János írói bátorsága* című cikkében 1931-ben azt hangsúlyozta, hogy a költő bátorsága kétszer nyilatkozott meg: politikai bátorsága *Az elveszett alkotmányban*, emberi bátorsága az *Őszikékben*. Móricz annak a megállapításának az igazolására, hogy Arany máskor „... a legbátrabb ember tudott volna lenni, ha mert volna, de nem mert...”, hivatkozott a költő nagykőrösi életére is. Így idézte Arany János helyzetét a Bach-korszakban: „Nem különös, hogy az az Arany János, aki gyáva ugyan sose volt, de oly óvatosan bátor, hogy forradalmi lapszerkesztéséért semmi baja sem lett, sőt az abszolutizmus kormánya elengedte neki a tanári vizsgát... Aki azt írja Tompának, hogy meghallotta, hogy a magas kormány parancsot adott Bécsben, hogy a tanároknak nem szabad rebellis szakállt viselni. A Befehl még csak Kecskeméten volt, de ő már Nagykőrösön megborotválkozott.”

Mindkét megállapításról – a Móriczéről és a Voinovichéről – elmondhatjuk, hogy megbízhatatlanul sommás képet adnak a nagykőrösi évekről, arról a kilenc esztendőről, amelynek gyöttrő konfliktusai ott lüktetnek az idézett balladákban. Viszonylagos nyugalom, óvatos bátorság Arany nagykőrösi élete? *Inkább gyöttrő, állandó zaklatottság, létbizonytalanság, vergődés annyira, hogy nem csodálkozhatunk, hogy tejjűgás gyötörte, hogy idegei bomlani kezdtek, hogy voltak percei, amikor elenyészni, megsemmisülni szeretett volna, hogy az 50-es évek közepén már úgy érezte, hogy őt a Nagykőrösön töltött évek ölték meg?!* És elsősorban nem is a diákok dolgozatainak a javítása eredményezte mindezt, az is, de erről még így tudott nyilatkozni: „... borzasztó a corrigendák tömege... Azonban örömet teszem édes anyanyelvünkért, míg lehet, de félek, nem sokáig lehet. A diplomatikai (német – H. A.) nyelv nagyon készül berontani az iskolákba is: akkor pedig jó éjszakát professzorság. Majd jönnek Bohémiából, kik az alföldi agarász ifjúságot a tudományok tejével táplálándják.” A politikai nyomást, a tanárokat dresszírozó politikai szorítást érezte Arany meg-megújulóan Nagykőrösön, mert a bécsi kormány értett ahhoz, hogyan kell ezt a nyugtalanságot, zaklatottságot állandóan ébren tartani és meg-megismétlődő erővel fokozni.

Alig kezdte meg Arany a tanári munkát, máris meg kellett éreznie a tanhatóság – a bécsi közoktatásügyi minisztérium pesti kirendeltsége – zaklató tevékenységét. Arany Jánosnak és tanártársainak olyan önéletrajzt kellett felterjesztenie, amelyben – a többi között – válaszolniuk kellett arra a kérdésre is, hogy „... hol és minemű foglalkozásban töltötték idejüket 1848-ik év március 15-ik napja óta addig, amíg Nagykőrösre megajánlkoztak.” Ebben az időszakban végzett munkájukról „meghitelesített” bizonyítványt is kellett csatolniuk.

A Bach-korszak rettegett világát jellemzik a tanárok vallomásai, a forradalmi magatartás elhallgatott, megmásított vagy letagadott önéletrajzi adatai. Mentovich Ferenc, aki lóport és gyutacsot gyártott a honvédség részére, a következőket írta: „... a forradalmi mozgalmakban legkisebb részt sem vettem, mit nem annyira szerencsecsillagomnak köszönhetek, mint mérsékelt elveimnek, monarchikus gondolkodásomnak és meggyőződésemenek.” Jánosi Ferenc, aki előbb huszár volt Kossuth seregében, majd Nagyváradon puskaport gyártott, ezt vallotta: „A forradalom hajlamimom s gondolkodásmodomom nem változtatott, nem voltam azelőtt, nem lettem általa politikus, nem párt embere, nem rajongó.” Még azt is bizonygatta, hogy a rábizott salétromgyár nem is működött. Szász Károly, aki a szabadságharc idején katonaruhát öltött magára, most orvosi bizonyítványt csatolt önéletrajzához, amely szerint harctéri szolgálatra alkalmatlan volt. A forradalom alatti irodalmi tevékenységéről pedig így nyilatkozott: „... fájdalmasan ismerem el, hogy ezen idő alatt néhány kisebb költemény jelent meg tőlem nevem alatt, melyeket valamint később meg is semmisítettem, úgy mostani éret-

tebb gondolkodással nem írnék alá... Vegye azért, óhajtom és esedezem, azon költeményeket a cs. k. Magas kormány egy alig 20 éves ifjú meggondolatlan lépésének, melyeket a nagy idők árjától önkénytelenül besodortatva tett." S vajon hogyan nyilatkozott a bécsi minisztériumnak Arany János, a nemzetőr, a forradalmi eszmeiségű dalok, versek, cikkek írója, Petőfi legigazibb barátja? Önéletrajzában azt bizonygatta, hogy 1849. május 25-én a belügyminisztériumi fogalmazói állást „nem politikai célokból” vállalta el, hanem kényszerből: a szalontaiak nem tudták fizetését biztosítani, családja miatt, szorult helyzetében kénytelen volt valamilyen állást elfogadni a forradalmi kormánytól. Irodalmi tevékenységéről pedig így nyilatkozott: „1848 május havában, tehát mindjárt a forradalmi időszak kezdetén, midőn vidéki ember legkevésbé sem tudta magát tájékoztatni, hogy vajon forradalom-e a bekövetkezett változás, vagy pedig a legvalószínűbb törvényszerűség tere, Pesten levő némely íróbarátoimtól levelet, s egyszersmind felhívást kaptam, hogy Pestre költözvén lakni, ottan egy *néplap* szerkesztését vállalnám fel, melynek semmi egyéb célja, mint az 1847/48-iki országgyűlésen hozott törvényeket népszerűen magyarázni... A körülményeket megtudni Pestre felmentem, azonban bár ezek szegény sorsomhoz mérve nagyon is kedvezőek voltak, a *lap szerkesztését fel nem vállaltam*, hanem visszamentem szerény lakóhelyemre Szalontára... Hanem írtam abba egy-két verset vagy prózai törvényt magyarázó cikket, de csak október feléig, míg t. i. az események tisztábban nem kezdtek előttem kifejlenni. Nevem a lap alatt, igaz, hogy egész december végéig megmaradt, de október után abba egy betűt sem írtam, nevemnek kihagyását azonban a szerződés miatt, amely köztem s a tulajdonképpeni szerkesztő közt létezék, a félvél eltelte előtt nem követelhettem... A most említett lapon kívül a forradalmi időszak alatt csupán még az Életképekbe adtam mindössze három-négy verset. Ezekben és a Népbarátban közölt verseim némelyikében, nem tagadom, hogy lehetnek itt-ott olyan célzások, melyek *mostani* szempontból tekintve forradalmiaknak bélyegezhetnek: de tekintve az akkori körülményeket és még azt, hogy én egyszerű falusi ember egész a forradalom leküzdéséig oly helyen éltem, mintegy elszigetelve, hol a cs. k. hadseregek egyszer is meg nem fordultak, hová semmi hirdetés, proklamáció vagy más ilyen egész 1849-ik évi augusztusig teljességgel nem juthatott, értem Bihar megyének azon déli szögét, hol Szalonta fekszik, s melyen az egész forradalom alatt cs. kir. seregek át nem vonultak, ellenben az egész forradalom utoljára ottan összpontosult, – tekintve, mondom, e körülményeket, egyedül csendes, higgadt kedélyemnek köszönhetem, hogy a forradalom árjától százszorta jobban el nem ragadtattam, s ez idő alatt kelt verseimben is megelégedtem némi elfátyolozott célzásokkal nem az uralkodó ház ellen, hanem bizonyos alkotmányos féltékenységből eredettekkel; akkor és ott, amikor és ahol merészebb fellépések tapsokkal jutalmaztattak volna.”

Arany János önéletrajza mellé nem azért sorakoztattam fel a többi tanárét, hogy ezzel mentsem vagy ezzel értessem meg csupán a nagy költő magatartását. Arany nem hasonlítható sem Szászhoz, sem Jánosihoz, sem Mentovichhoz; az ő küldetése és felelőssége egyedülálló ebben a korban. Azonban helytelen lenne az is, ha ennek az önéletrajznak az alapján Arany megalkuvó jelleméről és ingadozó politikai magatartásáról kezdenénk beszélni. Ezt az önéletrajzot a gyűlölt bécsi kormánynak készítette Arany János. *A hatalom képviselői előtt való alakoskodás volt az ára a gerinctörő időben annak, hogy szívét és tiszta hitét verseiben a nemzet, magyarázataiban pedig diákjai elé tehesse.* Népe és a rábízott ifjúság Aranyt a Bach-korszak idején Petőfi barátjaként, a forradalom lelkes híveként, a szabadságharc hamuval takart parazsa szítójaként tisztelte és becsülte. *Ez az önéletrajz inkább annak bizonyossága, hogy a tanár Arany János kemény hatalom szorító markába került.* Azonban őt magát nagyon nyugtalanította és keserítette ez a kikényszerített vallomás. Tisza Domonkosnak ezt írta 1851. november 12-én, az első önéletrajz készítése idején: „Illyes bajokkal (drágaság, vásárlási nehézségek Kőrösön H. A.) vesződünk, nem is említve, hogy némi purificáción is keresztül kell esnünk, amit előre tudva természetlennel nem indítottam volna el törékeny sajkámat a tanárság vészese óceánján. No, de most már úszni kell úgy, ahogy lehet. Azért hagyjuk e kedvetlen dolgokat.” Ugyanezen a napon sógorának is ezt írta: „Sok baj van itt öcsém, amit előre nem láttunk, s nem tudtunk, úgy, hogy ha

a megtörténtet meg nem történtté lehetne tenni, nem volnék én nagykörösi tanár, hanem szalontai – semmisen. No, de most már benne vagyok, küzdenem kell, ahogy s amíg lehet.” S milyen keserű kifakadásokat írhatott Tompának is tanári sorsáról, hogy költőbarátja ezt a választ küldte Hanvárol 1852. február 2-án: „... ilyen hamar meguntad, sőt megutáltad a professzorságot? Ez, barátom, nagy baj, még meg sem köstöltad jól, már megcsömörlöttél tőle.” Még türethetlenebbnek érezte a tanári sorsot 1853. májusában, amikor az önéletrajzot ki kellett egészítenie a forradalom alatti irodalmi tevékenység és magatartás részletesebb ismertetésével. Ezt írta Tompának 1853. május 23-án: „Önéletírásunk szigorúbban, részletesebben kívánatik, s a figyelem már most irodalmi pályánkra is kiterjed stb. stb. ... Hogy professzornak hittalak, helyembe, az csak vicc volt... Ne jöjj biz ide, barátom, még a fiadnak is hagyjad végrendeletbe, hogy ő se jöjjön.”

Azután jöttek, szinte egymást érték az újabb zaklatások, az utolsó hatása még el sem csitult, amikor a következő már felkorbácsolta az idegeket.

1852-ben megjelent a tanárok szakállviselését tiltó rendelet. Arany – Tompához írt levelének tanúsága szerint – már akkor levágatta „spanyol” szakállát és rövidebbre „csippentette” bajuszát, amikor a rendelet még Kecskeméten várakozott „expeditóra”, sőt Tompát is biztatta: „... te is, édes Miskám, fogjad a beretvát, s nyesd le nyirett bajúszodat”. Ebben aztán valóban nem lehet Arany politikai bátortalanságát keresnünk, s igazat kell adnunk a Móricczal vitázó Kosztolányinak: „... én mindig szívesebben látom, ha egy lángész maga veszi le szakállát, mint a hohér veszi le fejét azért, mert nem vette le szakállát. A lángész feje többet ér, mint a lángész szakállá.”

A bizonytalanságban, rettegésben tartás módszere volt az is, hogy a bécsi kormány egyre húzta, halasztotta a nagykörösi gimnázium nyilvánossági jogának megadását. A nyilvánossági joggal nem rendelkező iskolának nem volt jövője, kapuját bármikor be lehetett zárni, tanárait szélnek lehetett ereszteni, érvényes végbizonyítványt nem adhatott ki. Arany keserű szájjal panaszkodott Szilágyi Istvánnak az 1853. február 5-i levelében: „...vekszálnak bennünket különféle dolgokkal onnan felül, anélkül, hogy a régen megígért nyilvánosságot megadnák.”

A létbizonytalanságban, a függőségben, kiszolgáltatottságban tartás eszközeként alkalmazta az elnyomó hatalmasság a végleges kinevezés halogatását is. 1853-ban közölte a bécsi kormány, hogy több tanáréval együtt Arany János kinevezését is az államvizsga sikerétől, eredményes tanári tevékenységétől és megbízható magatartásától teszi függővé. Az ideiglenes kinevezés megérkezése után Aranyt is állandóan az államvizsga gondolata izgatta, gyötörte. Az 1853. július 28-án a Tompához írt levél csupa vivódó, töprengő gondolat: vajon okos emberek előtt, szaktudományból lesz-e a vizsga, vagy a cenzúrának egészen más lesz a feladata? „... S nem lesz-e bizonyos egyének irányában külön utasítás? ... Rám nézve leginkább a múltban rejlik némi akadály, mégpedig elháríthatatlan: ha ezt szigorúan veszik, akkor hazamegyek „borjúkat nevelni.” Szilágyi Istvánnak is küldte a panaszkozó levelet: „Mebenevolizálnak, meborotválnak, megesketnek, aztán gondolom, elcsapnak; miután azt fogják kívánni, hogy egyetemi bizonyítványt mutassak elő, amit nem minden legény fog megtehetni... Mindezen dolgok bizony csüggesztően hatnak személyemre. Magam feje után nem is hagytam volna én oda csendes Ermenonvillemet, de a tanácsadók! azok a tanácsadók! ... Repülhetnék csak mint a fecske! de bagázsias szekerek, fuvar, pénz kell!” A bizonytalanság érzése Aranyt is állandóan gyötörte. Tompa Mihálynak 1853. szeptember 1-én ezt írta: „A professzoroknak is elnézik valameddig (talán még csínyt nem tesznek) régi bűneiket.” 1854. június 21-én azt panaszolta sógorának, hogy a vizsgalatról még mindig csak beszélnek, de útbaigazító rendeletet a mai napig sem adtak ki. Némileg felvidította azonban a hír, hogy aki szakmájában bizonyos érdemeket szerzett, azt a vizsga kellemetlenségeitől megkímélik, s állítólag őt is ezek közé a szerencsések közé számítják. Végre öt évi próba, ideget ölő, munka- és életkedvet apasztó bizonytalanság után 1856. januárjában küldte el a kultuszminisztérium a rendeletet, amely szerint Arany Jánost, Deák Józsefet, Csikai Imrét, Kiss Lajost, Losonczy Lászlót, Mentovich Ferencet és Weisz Jánost a vizsgálat alól felmentik és állásukban megerősítik.

A Schulinspektor, az iskolafelügyelő látogatása is nyugtalanítóan hatott Arany Jánosra. Bár a költő Mikulás iskolafelügyelő ténykedésével elégedett volt, jóindulatúnak is tartotta, Mikulás is annyira értékelte Arany János tartalmas tanári tevékenységét, hogy 1858 februárjában „látható és kitüntető” elismerésre terjesztette fel a költőt felettes hatóságának. Arany Jánost mégis annyira zavarta annak tudata, hogy az iskolafelügyelő személyében mégiscsak a bécsi kormány megbízottja jelenik meg az iskolában, hogy egyszer, súlyosbodó betegsége miatt a halálra gondolva azt vetette papírra, hogy nemsokára oda költözik, „ahol nem lesz Schulinspektor”.

Kemény, gyötrelmes sors volt a Bach-korszak tanárainak a sorsa a teljes kiszolgáltatottság, védtelenség miatt is. Amikor Szász Károly elhagyta a nagykőrösi gimnáziumot, mert a bécsi kormány rossz szemmel nézte tanári tevékenységét és a nagykőrösi egyháztanács, a gimnázium iskolafenntartó testülete magára hagyta a támadáskor idején, Arany méltatlankodva írta Lévay Józsefnek: „Azonban sajnos látni, miképp hagy az itteni egyháztanács magukra és sorsukra oly embereket, kiket előbb bálványozott. Hiába, a nyilvánosság a fő-cél, ha egyének esnek útjába, azok elsodortatnak, anélkül, hogy az illetők, csupa félelemből, csak *kérni* is merésznének mellettük.”

Mindezeknél veszedelmesebbnek és nyugtalanítóbbnak tűnt az a rendelet, amely kimondta, hogy a felső osztályokban a tanítás nyelvűl fokozatosan a német nyelvet kell bevezetni úgy, hogy hat év múlva ezen a nyelven kell tanítani az összes tárgyakat a magyar nyelv és vallás kivételével. Aranyt nagyon fájón érintette ez a rendelet. Sógórához írt, korábban idézett levele tanúsága szerint azonnal ellenállásra, tiltakozásra gondolt. Arany a magyar nyelv veszélybe kerülésekor határozott magatartást tanúsított. A tanári kar tiltakozó felterjesztését ő fogalmazta meg. Kifejtette, hogy a nagykőrösi gimnázium növendékei tiszta magyar ajkúak, sem a városban, sem otthon német nyelvű társalgásra alkalmuk nincs, így a legalaposabb iskolai munka mellett sem lennének képesek arra, hogy több tárgyat német nyelven tanuljanak. A fellebbezésnek fogantatja lett, csak a Vaterlandskundét kellett ezután németül tanítani, de – Szilágyi Sándor feljegyzése szerint – abban sem sok eredményt értek el.

Gyötrődés, állandó zaklatottság, létbizonytalanság Arany János nagykőrösi élete! A Bach-korszak magyar tanárának „kiemelt” helyzetét így érzékeltette Arany Lévayval: „S valóban ki van mondva, hogy kompromittált egyén más hivatalnok lehet, még zsandár és titkos rendőrségi ügyvivő is, de az ifjúság nevelését rábizni éppen nem lehet.” A maga helyzetéről, magatartásáról, ellenállásáról pedig így vallott 1853-ban a Szilágyi Istvánhoz írt levelében: „Majd ezzel, majd azzal ijesztgettek, idomítottak, dresszíroztak, abrichtoltak, de még most sem vagyok egészen hámbavaló.”

A nagykőrösi éveknél ez a kemény szorítása: a nemzeti elnyomással párosuló zaklatott életsors, ez a létet tipró kenyérkereset táplálta, erősítette Arany János történelmi balladákba vetített, elmúlt korok tudatos idézésével a jelennek, saját korának szóló gondolatait, eszméit. *Nemzeti elnyomás és egyéni szekatúra kettőssége telítette, izzította Arany János nagykőrösi balladáiban az idegen elnyomók és a magyar elnyomottak konfliktusának élességét, izzó hevét.*

Ebben a helyzetben, ilyen szorításban az egyetlen értelmes és lehetséges magatartás: áttételesen, a múltba vetítetten szólni az 1850-es évek magyarságához. S ez a felismerés Arany Jánosnak nemcsak balladairói szemléletét, hanem tanári gyakorlatát is áthatotta. Arany János tiszta érzelmű *magyarokká* is akarta formálni tanítványait. A nemzeti elnyomás korszakában ez a munka nagy kockázatot, merészséget, áldozatos elszántságot jelentett. Arany elsősorban a magyar irodalmat tanítók felelősségét érezte, azt, amire a Bach-korszakban ennek a tárgynak a tanítása kötelezte a tanárt. S ennek a felelősségnek a súlya és kényszerítő ereje alatt végezte ő a hazafias nevelés szép munkáját. A nagykőrösi gimnázium minden tanára, így Arany János is tudta, hogy a meggondolatlan, az oktalanul merész tanári magatartással nemcsak állását, hanem kenyérkereset lehetőségét veszélyeztetné, de az iskola nagy nehézségek árán megszerzett nyilvánossági joga, vele a tanítás lehetősége is elveszhetne. *Úgy kellett tehát tanítania, hogy a vizsgáló iskolafelügyelő is meg legyen elégedve, de a tanítás mégis elsősorban a földre tiport nemzet szolgálata maradjon.* Arany János a Bach-

korszak terrorja idején is megtalálta a formáló erejű hazafias nevelés módját. Gyakran íratott dolgozatot a magyar nemzeti múlt tragikus korszakairól, eseményeiről, kemény csatában elbukott hőseiről. Évről évre ezek voltak a visszatérő témák. *A mohácsi vérmező gyászos emlékü hely a magyarnak; Zrínyi halála Szigetvárnál; Szondi hős halála Drégelnél; Radivoj és Juranics.* Ezekkel a témákkal nem a nemzeti bánat, fájdalom érzését akarta fokozni, hanem azt akarta tudatosítani, hogy ez a nép még minden bukás után talpra tudott állni. Gyakoriak voltak a nemzet hősies múltját, dicső vezérei tetteit feldolgozó címek is: *Attila; Árpád; Hunyadi János; Hunyadi Mátyás.* A hazafias nevelést szolgálták az írókra, irodalomra és a nemzeti nyelv művelésére utaló témák is: *Kazinczy emlékezete; Idegen nyelveket tudni szép, a hazait művelni kötelesség.* A következő dolgozattal az egyének a nemzet iránti felelősségét kívánta hangsúlyozni: *„Minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs”; A haza iránti kötelessége egy honpolgárnak.* Ezzel a témával pedig próbára akarta tenni tanítványait: vajon igazán szeretik-e ezt a meggyötört és fiainak is sokszor csak fájdalmat adó nemzetet: *„Ubi bene, ibi patria.”*

De volt idő és alkalom, amikor Arany János nem hallgatott, s amikor már az egyéni életsorson túlérő nemzeti ügyről, gondról volt szó, akkor nyíltan és határozottan a porondra lépett. Gondoljunk az iskolában bevezetésre kerülő német nyelv rendelethez elleni határozott tiltakozására vagy még inkább arra, ami eléggé ismeretlen, Petőfi Sándor tanítására, bemutatására a nagykőrösi gimnáziumban. Tudott dolog, hogy a Bach-korszak idején irodalomtankönyv nem jelent meg, az is ismert, hogy a legújabb kort: a reformkort és a szabadságharc idejét tanítani nem lehetett. Arany János maga készített diákjai számára tömör, összefoglaló irodalomtörténetet, s – a tilalom ellenére – ebben a szűkszavú műben Petőfivel foglalkozott a legrészletesebben. Megvédte nagy barátját az 1840-es évek kritikusaival rágalmaival szemben, elhatárolta Petőfit az 1850-es években az olcsó hatásra törekvő petőfieskedőktől, felragyogtatta egyéniségének vonzó tulajdonságait, költészetének korszakos értékeit, kijelölte a nagy költőtárs irodalomtörténeti helyét: *„Petőfi nemcsak a magyar nemzet, de az egész világ legjelentékenyebb költői közé tartozik.”*

Nem a „tanári szék oltalma”, nem is a „szakállviselés” Arany János nagykőrösi életének a lényege. Az iskolai realitás, a tanári élet kemény konkrétsága a Bach-korszakban – ezt kell látnunk a balladák mögött is, a nemzeti ügy képviselése mögött is.

BORSOS MIKLÓS rajza

ORDAS IVÁN: *Mesterberek*

IRODALMI
ÉPÍTÉSZETI
KÉPZŐMŰVÉSZETI
SZÍNHÁZI

*tanulmányok
és
jegyzetek*

KÖNYVEKRŐL

ORDAS IVÁN

Mesterberek

Emberek a pusztában

II. rész

A TANÍTÓK AZ ISKOLÁBAN

Murányi igazgató úrnak már a dédöregapja is iskolamester volt Vas megyének időközben Burgenland-dá vált részében. Ő maga a kalocsai érseki képzőben végzett. Volt díjtalan jegyzőségi írnok és leventeoktató Sopron megyében, tanító Rahón, mindent otthagytott menekült, majd két évig hadifogoly Jassyban, 1951 óta pedig pusztai igazgató Mesterberekben. Körzetesítésről itt szó sem lehet, nincs jármű és út, hogy a felsősöket szakosított iskolába lehetne szállítani. Az igazgató ötvenkét éves, tizzel többnek látszik. Tanácstag, pártcsoporthoz tartozó bizalmi (a pusztában vele együtt négy párttag van), népfront bizottsági tag, a járási letéti könyvtár vezetője, a földművelésügyi minisztérium helyi intézőbizottságának tagja. Fáradt, eltörődött ember, akinek amúgysem könnyű életére, arcának barázdáiról lerívó terhet róttak a pusztán eltöltött évek. Kissé kapkodva, idegesen beszél. Kijelentő mondatai után gyakran ismétli az igazolást és önigazolást óhajto kérdést: „Igaz, vagy nem igaz?”. Nem sejti, hogy már a pusztában járva „kádereztem”. Valamikor mesterberekben tartózkodásaim során a gazdasághoz fűztek kapcsolatokat, az iskolaigazgatóval egy-egy kézfogásnyi erejűnél alig-alig volt több dolgom. Kísérőmnek, a kis szókimondó harmadikosnak (aki egyébként a későbbi jövőben feltétlenül traktorszerelő akar lenni), nem kell könyörögnöm a felvilágosításért:

– Szigorú? – kérdem.

Komolyan megrázza a fejét:

– Nem. A Pistának (Jancsinak? Palinak? Nem emlékszem a névre.) csupa egyese volt, a végén kettessel mégis átengedte. A felesége meg takarít az iskolában, az azért kap valami fizetést.

Bár a „valami fizetés” szavaknak egy árnyalatnyi lebecsülő – vagy tán irigykedő? – melléközöngéje is van, jólétesültsége már egyáltalán nem lep meg.

– És a tanítónéni?

– Azt még nem tuhatjuk. Csak az ősszel jött.

Tóth Viola Zalából került Mesterberekre. Öt évig tanított faluban, tizenötig pusztán. A világ legtermészetesebb dolgának érzi, hogy most sem városban, vagy legalább valamelyik jól megközelíthető iskolában van.

– Pusztába nem jön fiatal. Ide mi, öregek kellünk.

A beszélgetés az igazgató konyhájában folyik. A konyhaasztalon ellenőrzőkönyvek, egy tanmenet vázlat és egy kis japán táskarádió. A tűzhelyen káposzta rotyog, a falon kalitkában galambok turbékolnak, a hátam mögötti sarokban egy kotlóstyúk van elbarikádózva. A lakás minden ajtaján ostromotálló vaspántok.

– Ezeket még az elődöm szereltette fel – így az igazgató. – Magányos nő volt, rettegett egyedül az iskolában. Azért is cserélt állást velem.

Tanári szoba nincs. A tanítónőnek úgy teremtettek egy 2x3.5 méteres lakást, hogy elfalazták az osztályterem végét. A szobában déli tizenkét óraker a hőmérséklet plusz négy fok, de ha délután begyűjt, gyorsan felmelegszik az otthona. Bejárt egy kicsinyke konyhából, ahol most a közelmúlt disznóölésének termékei állnak le-szóva a teknőben. Mesterberek a pedagógusok illetménybesorolása szerint C. területi kategória, se vasúttállomása, se önálló tanácsa. A fiatalokat még az ezt megillető pótlékért sem vonzza ez a környezet.

– Városban fiatal kartársak a legkomolyabban megkérdezték tőlem, hogy csakugyan lehet-e négy osztályt egyszerre, egyetlen tanteremben tanítani?

Csakugyan lehet.

Az iskola egyébként 1938-ban épült. Viszonylag jó állapotban van, csak az ereszsztornákat kellene kicserélni, mert azokat likacsossá vékonyította a majd három évtized. Az osztályterem mellett az igazgató kétszobás lakása.

– Felszerelés, szertár, szemléltető eszközök dolgában nincs okunk semmi panaszra. Új kályhát is kaptunk, tüzelőnk pedig bőven van, hetven mázsa.

Az iskolai könyvtár 315, a járási letéti 297 kötetes. Utóbbinak beiratkozott olvasója 1965-ben hetvenhárom személy volt, nagyjából gyerekek. Kivettek egész évben 883 kötetet, vagyis évi átlagban személyenként egy tucatot. Nem vagyok nagyigényű, a havi egy könyv nem is rossz arány. Visszatérő panasz a villany hiánya. Villanyfénynél a pusztaiak bizonyára szívesebben olvasnának. Meg lehetne szervezni a felnőttek esti oktatását (a legiskolázottabb rétegnek számító traktorosok közül csak a már többször említett Árvai Nándornak van nyolcosztályos végzettsége), és télidőben, amikor már délután sötét van, nem kellene félni, hogy a hazatérő gyerekek nyakat-lábat törnek.

A tanítónő aranyszopókás, drága „Budapest” cigarettával kínál és bocsánatkérően mosolyog:

– Ebben egy kis csalafintaság van, én ugyanis nem dohányzom. De múltkor a kicsinyek közül kettő újságolta, hogy este az édesapjuk segített a tanulásban. Ez meglepően nagy szenzáció volt, mert a pusztabeli szülők általában nem nagyon foglalkoznak a gyerekek házi feladatával. Megbeszéltük, hogy akivel ilyesmi előfordul, az ajándékba, kedveskedésül – de természetesen, mint a maga szerzeményét – visz az apjának esetenként egy-egy szál cigarettát. Már négy szálát elosztogattunk!

Már négy szálát.

A tanítók a gyerekeken látják a családok életét és talán ez a legmegbízhatóbb, de minden bizonnyal a legfontosabb mérce. Mind a két tagozattal, délelőtt huszonegy felsőssel, délután huszonnégy alsóssal találkozom. Sötétké iskolaköpeny mindössze hármon van, két feltűnően jóarcú nagyobbacska kislányon és magvas mondanivalójú délelőtti kísérőmön. Rongyos ruha, ami manapság már említendő érdekességzámba menő ritkaság, akad, és van elhanyagolt, piszkos is. Az elemi higiéniai, vagy éppen a normális táplálkozási szabályok betartásáért küzdeni cseppet sem könnyű feladat. Volt asszony, aki visszaüzent, hogy ő sem törődik azzal, mi-

ként osztja be a tanítónő a fizetését, neki se fájjon a feje azért, hogy mit eszik a gyerekek?

– Ujjnyi vastagon a kenyérre kent bolti zsírt hozott az iskolába. Ugyanakkor a szülők, amit a saját disznóölésükből nyertek, eladták Tatabányán.

A szülők közül a legtöbb baj, probléma nem a férfiakkal, hanem az asszonyokkal van. Volt, akivel a gyerekének egy csak valamennyire is esztétikus hajvágásáért kellett hetekig vitatkozni, míg végül pedagógus-zsebből került ki a borbélyszámla ára.

– Érdemes ezt csinálni?

A szándékosan bárdolatlan kérdésre Tóth Viola meghökken és kissé visszatartóan mondja:

– Ezért jöttem puszta pedagógusnak, kérem!

A GYEREKEK, ÖNMAGUKRÓL

1966 januárjában, egy keddi napon, a negyvenöt megkérdezett mesterberek iskolás ebédje a következő volt:

Nem evett semmit	–	–	–	–	7
Csak levest	–	–	–	–	11
Csak főzeléket	–	–	–	–	3
Levest és tésztát	–	–	–	–	12
Levest és húst	–	–	–	–	1
Levest és főzeléket	–	–	–	–	3
Levest, főzeléket, húst	–	–	–	–	4
Hideget ebédelt	–	–	–	–	4

Főzeléken kizárólag szárazbab és burgonya értendő, a hideg kosztan kenyér, kávé, tőpörtyű vagy hurka. Gyümölcs vagy befőtt semmilyen formában nem fordult elő. Semmit nem kapott hét gyerek, tehát 15,5 százalék aznapi táplálkozása teljesen elfogadhatatlan volt. Ezt megérezve az egyik kis válaszadó – hiszen természetesen írásban adott feleleteket összegezok – igazolásul megjegyezte: „Édesanyám Gallán volt, nem főztünk semmit.” Kielégítőnek csak a levest, húst, főzeléket kaptak ebédje mondható, ezek aránya 8 százalék. Különösebben magyarázni sem kell, hogy a 15,5 százaléknyi bűjtőlo nagyon sok, a 8 százalék rendszeren kosztolt roppant kevés.

Az alsó négy osztály tanulói kettő, a felsősök négy kérdést kaptak. 1. Mit ebédeltél tegnap? 2. Mit kaptál karácsonyra? A nagyobbak pedig arra is feleltek, hogy 3. Mikor voltál utoljára moziban és mit láttál? 4. Hol voltál legmesszebb Mesterbektől?

Nem vagyok pedagógus és természetesen elsősorban nem a válaszok külalakja és helyesírása érdekelt. Mégsem lehet ezek mellett teljesen szó nélkül elmenni. Két-három kivételt leszámítva (kínálkozó összefüggés: ezek voltak a felsősök között az iskolaköpenyesek!) a helyesírás még a legmagasabb osztályban is roppant gyenge. Másirányú tárgyi tudásról alig győződhettem meg, de egyedül csak az írás-helyesírás révén a puszta gyerekek szinte behozhatatlan hátrányban lévőknek tünnek más, szerencsésebb földrajzi helyzetű iskolákba járókkal szemben. Az egyik füzetlap hátoldalán azonban a véletlen kezembe adta egy nyolcadikos iskolai feladatát. Kérdésekre kellett válaszolnia. Betű szerint idézem:

„A Rákoczi szabadságharc 1711-ben elbukot, – Az angol és poros seregek 1815-ben Vatarloonál tönkreverték napoleon szeregét. – A kétévi vakácsiót is, irta. – Az osztás helyesegét szorzással elenorizhetjük. – A gyors égés izo gőzei alkatják a lángot.”

Az említett hátrány nyilvánvalóságát a tények igazolják. Végzett tanítványai között az igazgató 1951 óta elő tud sorolni egy tanítónőt, egy-egy szerelőt és gépészt.

egy boltvezetőt, négy ipari tanulót. Közgazdasági technikumba és mezőgazdasági felsőfokú technikumba ketten kerültek, a saját gyerekei.

Visszatérve kérdéseimre:

Karácsonyra nem kapott semmit 6 gyerek. Ruhaneműt 5; csak karácsonyfát, ami a vele járó édességgel együtt értendő 12; könyvet 4; játékot (szánkót, korcsolyát, kisautót, traktort, babát, felhúzzható mackót) 14; töltőtollat 2. Nagyvonalú összegezéssel „sokmindent” egy gyerek említett, egy pedig a gazdaságtól kapott „csomagot”. A gazdaság ajándécsomagjai édességet tartalmaztak, és a két tanító még most is fel van háborodva a kiosztás módján:

– Ebben az eseménytelen pusztában egész kis jóakarattal ünnepélyessé, valóban eseményné tehattük volna az ajándék-osztást. Ez főleg azoknak okozott volna örömet, akik a szülők révén semmihez sem jutottak. Ehelyett bennünket még csak egy értesítésre sem méltatva átjött Tornyóból egy szekér, megállt a majorudvar közepén és a kocsis a szekérből kiemelve, minden gyereknek a markába nyomott egy-egy csomagot. Éppúgy, mintha dinnyét, vagy almát árulna. Persze akadt, akinek nem jutott, kész volt a sértődés és még csak nem is joggal.

Az ajándékozottak közül az egyik gyerek, akinek egy öltöny ruhát és zsebkendőt hozott az ünnep, leplezetlen büszkeséggel, kérdezetlenül jónak látta felhívni a figyelmet: „Édesapám traktoros.” Az erőgépek lovagjának lenni rang a pusztai gyerekek előtt és magyarázata a bőséges ajándéknak. Nekik van miből, telik.

Soha életében nem volt moziban 1 (V. osztályos leány); nem emlékezett rá, hogy mikor 2; tegnapelőtt 5; az ősszel 4. Egyikük pontosan rögzítette az emlékezetes eseményt: „Bányásznapi Tatabányán a Népszabadság moziban.” Az elmúlt nyáron 5; másfél éve 1; két éve 3; közülük egy életében először és ezideig utoljára. Az emlékezetben megmaradt filmcímek: A kőszívű ember fiai, Szegény gazdagok, A 101 kiskutya, Ének az esőben, Úri muri, A vasszűz, Anna Frank naplója, Áprilisi riadó, A szultán rabságában.

Ketten (VI. és VII. osztályosok) még soha nem mozdultak ki emlékezetes távol-ságra Mesterberekre. Egy járt a távoli Bicskén (12 kilométer), öt Budapesten. Szerepel még egy-egy szavazattal Székesfehérvár, Oroszlány és Balatonalmádi. A csak-ugyan messzi helységek, mint Mezőhegyes, Hosszúpályi, Hajdúdorog, Nyíracsad, Szeged, Dabas, Hajdúnánás, az országnak azokat a pontjait jelzik, ahonnan a gyerekek családját Mesterberekre hozta a munkavállalás véletlene, esetleg egy-egy ügyes állami gazdasági toborzó.

Faluhelyen is előbb-utóbb szúr a látogató, a pusztába azonban valóságos lábon járó szenzáció. Az osztályterembe lépve fogadó és onnan búcsúztató „Jónapot kívánok!” kórus, csak kísérezene. Az érdeklődéssel csillogó gyermekszemekben óriási adag kíváncsiság van és rendkívüli, figyelő elevenség. Valósággal fényképezik tekintetükkel minden mozdulatomat, kabátomat, kucsmámat, a fogójával gombomra akasztott botot. Mindez megfigyelendő, rögzítendő, hiszen ha elmegyek, jöttömöt, szokatlan kérdésekben összpontosuló kíváncsiságomat meg kell vitatni és természetesen hírül vinni haza is. Egyelőre nem merek gondolni a következményekre, melyek ostroma minden bizonnyal a tanítókon csattan majd. Hiszen megengedték, hogy olyan senkire nem tartozó magánügyek után tudakozódjak, mint kinek-kinek az előző napi ebédje. (Mi közöm van más ember szegénységéhez?) Az érdeklődés azonban eleven és ami az iskolásokra egyként jellemző: *tudnivágyó*. Ugyanakkor feszélyezettségnek, gátlásnak nyoma sincs. A gyerekekkel kötetlenül beszélgetünk, netvetünk egymás tréfáin.

A pusztában az egyetlen szervezett, produktív és eleven közösségi életet élő réteg a gyerekeké. Nem szeretem a szót, de ők azok, akik (még, vagy higgyünk a jövőben és mondjuk inkább úgy, hogy má r?) minden jobb cél érdekében mozgósíthatók. A mozgósító erő a húszesztendei, javarészt pusztai gyerekevelésbe láthatólag egy cseppet sem belefáradt tanítónő. Az ő ötletére hozattak száz tő feketeribizkét Zala megyéből és ültették el az iskola kertjében. A kertet a gazdaság – amelyik ezek szerint mégis csak ad olykor valamit – szántatta fel. Valamennyi ribizskető megeredt. A megyei újságból, az Élet és Irodalomból kivágják az érdekesebb cikke-

ket és faliújságra szögezik. Csodálatos és újszerű szórakozásként aprócska babzsákokat készítettek, hogy amikor nem lehet a szabadban tornaórát tartani, a teremben is legyen mivel vidáman elütni az időt. A már nem fiatal tanítónő szava szíves, a tekintete meleg, nagyon fiatal és majdnem, hogy meghatóan árad belőle a gyerekek szeretete, amikor a kicsinyekkel beszél. Egy mellékmondatára figyelek fel leginkább:

– Én nem mentem férjhez, én mindenkié vagyok.

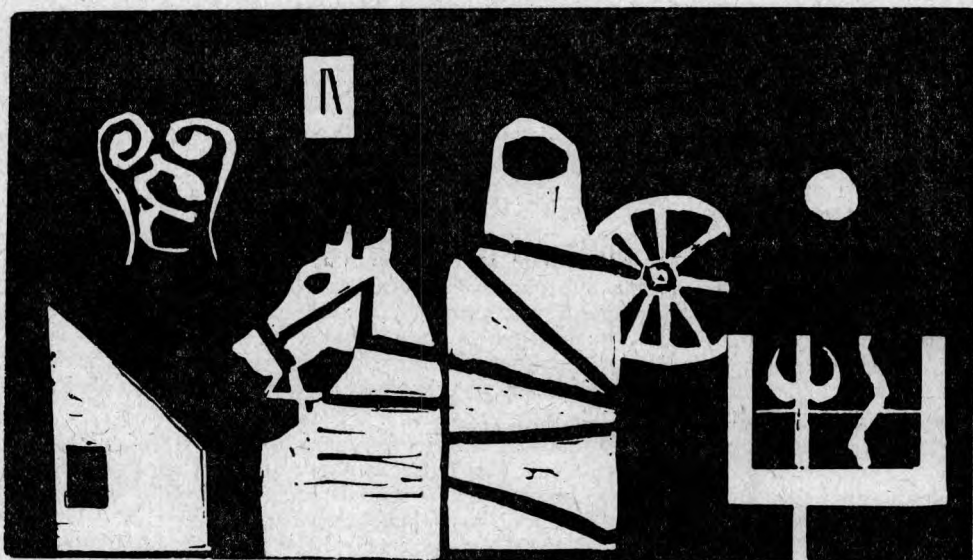
ÖSSZEGEZÉS

Min mindenhol, természetesen Mesterberekben is a gyerekeké, és maguk a gyerekek a jövő. De mi a jövője az egész, izesnevű pusztának? Az állami gazdaság technikai erejét, a gépeket, javítóműhelyeket egyre inkább a tornyói központban összpontosítják. Ott épülnek az új lakóházak és évek óta kész egy, az itteninél sokkal modernebb, két tantermes iskola is.

– Tornyó már valóságos falu! – hallom. Nem keserűen, nem irigykedve, egyszerű ténymegállapításként.

Mesterberek sohasem lesz az. Az itteni gazdálkodás, a gyenge termőerejű, lekopott talajú, javarészt birkalegelőnek való dombok egy ideig megkivánnak ugyan néhány – alighanem egyre kevesebb – emberi lakóhelyet, de maga a pusztasorvadásra, halálra van ítélve. Vele együtt az elhagyatottság, a pusztai életforma, a nyers, természetes erkölcsök is. Köröskörül a dombokon a kutatók próbafúrásai mindenütt szemet találtak. A hírek szerint ugyanolyan, vagy talán még jobb minőségűt, mint a szomszédos tatai.

A mesterberek pusztája jövője az, hogy megszűnik. Így van ez jól.

BALINT ENDRE rajza

A felejthetetlen háború

Az emlékezés motívumai a mai szovjet irodalomban

A felületes általánosítások veszélye fenyeget mindenkit, aki valamilyen egységes és változtathatatlan kép kialakításának igényével közelíti meg napjaink szovjet irodalmát. Az utóbbi évek kutatómunkájának egyik legnagyobb eredménye, hogy ma már világosan látjuk: hiába simította egyenes-laposra a húszas évek irodalmi-művészeti életének viharos felszínét egy későbbi sematikus kultúrpolitika – legmélyebb áramlatait tekintve a szovjet irodalom nemcsak soknemzetiségű, hanem mindig sokszínű, sokstílusú irodalom is volt. Gondoljunk vissza a két világháború közötti időszaknak akár csak azokra a nagy alkotóira, akikkel a szélesebb magyar olvasóközönség mostanában ismerkedik: Babelre, Lunacsarszkijra, Leonovra, Martinovra, Kolcovra, Ahmatovára, Zoscsenkora, Mandelstamra. Milyen széles lehetett az eszmei, stílári törekvéseknek az a színskálája, amelynek egyik oldalán ezek a művészek voltak, a másikon a Solohov–Iszakovszkij–Szimonov-féle könnyebben hozzáférhető, szélesebb körben ismert és propagált csoport helyezkedett el!

Ha így alakult ez a személyi kultusz „rendet teremtő” kultúrpolitikájának tobzódása idején, még inkább így lehet napjaink felszabadult légkörében. A XX. és XXII. kongresszust követő irodalmi megújulásnak talán legjellemzőbb tünete az eszmei-esztétikai *polarizáció*.

Az egymástól néha igen élesen eltérő ideológiai-művészi törekvések és vélemények legélesebben a Tvardovszkij szerkesztette *Novij Mir* és a Kocsetov szerkesztésében megjelenő *Oktyábr* című folyóirat hónapról hónapra megújuló, nálunk is rezonanciát kiváltó vitáiban csapnak össze. Akár a szovjet irodalmi hagyományok megítéléséről, akár a jövő fejlődés útjairól essék is szó, voltaképpen *kétféle társadalom- és irodalomszemlélet* vívja itt párviadalát.

A csatában Tvardovszkij tábora egy már-már elfelejtett régi, merész hangot szólaltat meg, a húszas meg a későbbi évek politikailag igen, de irodalmilag még nem rehabilitált nagy művészeinek hangját.

A *Novij Mir* jelentette meg 1962–65-ben *Ehrenburg* „Emberék, évek, életem” című életrajzi visszaemlékezéseit, melyek oly éles vitákat kavartak a szovjet politikai és irodalmi közéletben. Nemrég jelent meg magyarul a mű sokat vitatott utolsó kötete, a Nagy Honvédő Háborúval és az utána következő (Sztálin haláláig terjedő) időszakokkal foglalkozó rész. Így ha most egy valamennyire is egységes jelenségre igyekszünk felhívni a figyelmet a nálunk is ismert szovjet prózatermésben, akkor ezzel a művel kell kezdenünk.

Megrázó olvasmány Ehrenburg könyve. Nem egyszerűen azért, mert újra – ki tudja hányadszor már az utóbbi tíz év szovjet irodalmában – a háborút idézi. Hanem azért, mert kertelés és önátlatás nélkül idézi, az illúziórombolás tudatosan vállalt kérelhetetlenségét. A társadalmi önvizsgálat folyamata Kazakevics és Bondarev, Szolzenyicin novellájával és kisregényével, Solohov „Emberi sors”, „A hazáért harcoltak” című művével, Grosszman regényével („Az igaz ügyért”), különösen pedig Tvardovszkij poémáival („Tyorkin a túlvilágon”, „Egyre messzebb”), – voltaképpen már rég elkezdődött az irodalomban. A történelmi felelősség kérdésének nyílt felvetése azonban csak Szimonovnak, a „Nappalok és éjszakák”, meg más háborús művek lel-

kes szerzőjének új, váratlanul minden korábbi illúzióját sutba vető regényével, az „Élők és holtak”-kal, valamint harctéri naplójának publikálásával kezdődött el. A Nagy Honvédő Háborúval foglalkozó munkák eleddig csak a Moszkva alatti nagy elmentámadással kezdték cselekményüket és jobbára megkerülték a nagy kérdést: hogyan kerültek a németek Moszkva alá, ki a felelős a mértéktelenül nagy anyagi- és emberáldozatokért? – Lám, a kérdést mi is egyes szám harmadik személyben tettük fel. Pedig így nagyon is egyszerű a válasz. Világos ma már előttünk: Sztálin történelmi szerepét nemcsak akkor becsültük túl, amikor egyedül az ő érdemének tulajdonítottuk a háborúban aratott győzelmet. Legalább ekkora hibát követünk talán most el, ha egyedül az ő számlájára írjuk a háború veszteségeit. – Mennyiben voltak felelősek a vezetők, és mennyiben *mi, mindannyian*? Ez a kérdés nyugtalanítja Tvardovszkijtől és Szimonovtól kezdve az említett művek szerzőit.

Ehrenburg így emlékezik vissza 1945. május 9-re, a Győzelem Napjára: „Feldübörgött egy addig még egyszer sem hallott dízsortűz moraja: ezer löveg okáda a tüzet, remegett minden ablaküveg – én pedig Sztálin beszédére gondoltam. A szívből jövő szó hiánya talán keserített, de nem lepett meg. Hiszen ő – a generallisszimusz, ő a győztes. Mire kellene neki az érzések? Az emberek áhíthatosan hallgatták beszédét, és lelkesedve kiáltottak: „Hurrá, Sztálin!” De ki felcljcn a bűnkért? Sztálin egyedül, vagy – az íróval együtt – ezek az emberek mindannyian? „Igen, én tudtam sok gaztetről, de meghaladta erőmet, hogy útjukat álljam. De hiszen minek is magyarázkodom: nálam sokkal befolyásosabb, sokkal jobban értesült emberek sem akadályozhatták meg azokat” – mondja Ehrenburg. Könyvében azoknak a véleményét, állásfoglalását ismerhetjük meg, akikkel hosszú élete során kapcsolatban volt: a szovjet és a nyugat-európai közélet, valamint az értelmiség legértékesebb képviselőjével. Nagyon igényes, a valóságtól egyben-másban mégis elmaradó kép rajzolódik így ki előttünk. Ezek az emberek ugyanis – bár a közvetlen közelből szemlélhették a személyi kultusz legpregnansabb megnyilvánulásait – mégsem (vagy talán ezért sem) tudhatták igazán „emberközlelő” felmérni annak a tömegekre gyakorolt hatását. Szó esik a kötet lapjain a művészi szabadság korlátozásáról, önkényeskedésről, bürokráciáról, kispolgári-nyárspolgári önhittségről és prüdségről. De vajon a tömegek is ebben látták Sztálin hatalmának lényegét? „... 1935-ben szemtanúja voltam, hogy a sztahanovisták tanácskozásán tapsvihar és hisztérikus kiáltozás fogadja Sztálin megjelenését. Akkor sokáig magyaráztam magamnak, hogy nem értem a nép érzéseit, értelmiségi vagyok, s ráadásul elszakadva éltem az orosz lélettől” – emlékezik vissza az író, s könyvében újra meg újra hangot kap a rejtett kétség: meglehet, hogy Sztálin csak a legértékesebb emberek szemében volt a durva önkény megtestesítője, a népek voltaképpen kellett ez a „kemény kéz” – ez a *bálvány*?

Sztálin nem is titkolt értelmiség-ellenességét halála után egy szűkebb értelmiségi csoport valamilyen eléggé végig nem gondolt politika- és tömegellenességgel „torolta meg”. Érte ilyen bírálókat Ehrenburgot is. Bár gyakorta hangoztatja, hogy nem krónikát, hanem szubjektív visszaemlékezést ír, egyhelyütt elárulja magát: „Amikor a múltat írom le, mai eszméimet védelmezem, a jövőbe szeretnék hidad verni.” Ha ezzel a maga megjelölte igénnyel közelítjük meg művét, még inkább érezzük: a személyi kultusz éveiről az igazságot nem szubjektív *vélemények*, hanem csak a sokoldalú vizsgálat, a hiteles művészi *ábrázolás* képes most már elénk állítani.

A hatvanas évek elején történt erre egy fiatalos, csaknem kamasz-bátorságú és szemtelenségű próbálkozás. A Katajev szerkesztette „Junoszty” című folyóirat köré tömörült fiatal írók és költők csoportja megkísérelte művekben is végiggondolni, szinte ad abszurdum, végig következtetni az Ehrenburg és Szimonov felvetette kérdést.

Kezdetben úgy látszott, hogy a kísérlet sikerrel jár. A Költészet Napján százezres tömeg előtt citálták bírálók elé a vétkeseket a költőtribunusok. Jevtusenko a „Sztálin örökösei” című versében nem kevesebbet próbál bizonyítani, mint minden hallgató bűnrészségét. A lelkesedés azonban szalmalángnak bizonyult. A nagyhangú ítékezés nem párosult a jó vizsgálóbíró kutató szenvedélyével, kitartó szorgalmával. A nagy művek nem születtek meg. A fiatal költők hangja egyre rekedtebb lett,

végül értelmetlen szitkozódásba fulladt. És nem késett a visszahatás sem. „Az az eszmei offenzíva, amely a szovjet irodalmi és művészeti élet képviselőinek a párt meg az állam vezetőivel a Kremlben március 7–8-án történt találkozásán N. Sz. Hruscsov és L. F. Iljicsov előadásával bontakozott ki, még korántsem ért véget” – adja hírül baljóslatúan a Nagyvilág 1963. 6. száma. Az az offenzíva szerencsére már véget ért. Az idő halad. A fiatalok is felnőttek lesznek egyszer, s a lelkesedés energiáját gazdaságosabban igyekeznek felhasználni. A bűnösök utáni rendőri nyomozás az illetékes szervek feladata lesz, a művészek pedig figyelmüket egyre inkább a dolgozó emberek felé fordítják, akik a személyi kultusz éveiben is történelmi jelentőségű tetteket hajtottak végre. A szovjet férfiaknak és nőknek ezeket a szürke, de rendíthetetlen tömegeit nem lehet holmi félrevezetett, megfélemlített, jelszavakat bégető nyájként ábrázolni. Az emberek mindig is tudták, vagy ha nem tudták – érezték, hogy valami nincs rendben. És ha hallgattak, az elsősorban nem a félelem miatt volt, hanem azért, mert tudták, hogy a külső ellenséggel vívott élethalálharc feszült időszaka nem alkalmas a belső kártevőkkel való leszámolásra. Az emberek Sztálin nevével az ajkukon, – valójában azonban Sztálin *ellenére* – hőstetteket hajtottak végre. Ebben van erkölcsi nagyságuk – a szovjet rendszernek az a kifogyhatatlan életereje, melyet oly kiválóan érzékeltet Szolzsenyicin az „Iván Gyenyiszovics egy napja” című kisregényében.

Akszjonov az említett találkozón így nyilatkozott: „Mint minden író, arra töreksem, hogy megalkossam saját, meg nem ismételhető pozitív hősömet, aki egyúttal valódi fia korának, erős csontozatú ember, normális véredényrendszerrel, nemeslelkű, nyílt, gondolkodó fő, olyan, akiben összpontosul korunk egész nagysága, optimizmusa, és bonyolultsága.” Az „új hullám” szűkebb köre mind ez ideig nem tudta ezt a hőstípust megteremteni. A kor bonyolultságát érzékeltetni tudta, de a „normális véredényrendszerrel” mindig baj volt. Talán azért, mert hősei a szovjet ifjúságnak egyetlen rétegéből, jórészt csak az értelmiség köréből verbuválódnak, így a szovjet életnek is csak egyetlen szeletét tudják tükröztetni. Az orosz-szovjet irodalomban megszoktuk, hogy az értelmiségi alakok száján koruk egész problematikája megszólal. A problémák azonban mégsem azonosak magával az étellel. Akszjonov, Kazakov és Kuznyecov hőseinek hangján egyaránt érezni még a társadalmi–irodalmi kamaszkor egészséges türelmetlenségét és naiv egyoldalúságát. Friss és kedves hang ez, nem csodálkozhatunk rajta, hogy megszólaltatói egycsapásra meghódították az olvasók szívét. A szovjet irodalom magyarországi közvetítőit azonban a legszebb érzések sem ragadtathatják egyoldalúságra irányukban, javukra. Az utóbbi években nálunk megjelent szovjet irodalmi antológiákban nagyon is jelenvalóan kísért ez a veszély.

Annál inkább megörvendeztet most bennünket két mű itthoni megjelenése. Az egyik Rekemcsuk kisregénye, a „Ne felejtse el, fiam!” (A Kossuth Kiadónál jelent meg a múlt év végén). A másik: Kuznyecov „Bábij Jár” című dokumentumregénye, melynek néhány részletét a Nagyvilág ez évi első számában olvashattuk.

Anatolij *Kuznyecov* nem ismeretlen a magyar olvasó előtt. Ő a szerzője annak az érdekes, friss hangú (nálunk is megjelent) kisregénynek („A legenda folytatása”), amely egy klerikális francia kiadó hamisítása miatt nemrég oly nagy izgalmat váltott ki Nyugaton. Kuznyecov az „új hullám” jellemző képviselőjeként, az életben (és az irodalomban) a maguk helyét kereső fiatalok új hangjának megszólaltatójaként jelentkezett. „A legenda folytatása”-nak méltó sikere után bizonyos tematikai beszűkülés, művészi elerőtlenedés volt érezhető nála. Ifjúsági regényeket írt, – az első művére jellemző újat, eredetit mondás igénye nélkül.

A „Bábij Jár” valami egészen más. Szokatlan jelenség nemcsak Kuznyecov művészetében, hanem az újabb szovjet prózában is. – Dokumentumregény. Így jelöli meg műfaját a Nagyvilágban közölt részlet előszava. Ha elolvassuk a művet (az *egész* művet, mely a „Junoszt” 1966. 8., 9., 10. számában jelent meg), valóban első pillantásra szemünkbe tűnik a bő dokumentumanyag: a németektől megszállt Kijev plakátjai, hirdetései, idézetek jegyzőkönyvekből, szemtanúk vallomásai, stb. A regény szerkezete azonban sokkal bonyolultabb annál, semhogy egyszerűen a Bábij Jár nevű vízmosás mellett létesített koncentrációs táborban elkövetett náci gaztettek me-

mentója kívánna lenni. Maga az író így vall erről: „Nem történelmi regényt írok, hanem egy nagyon is mai jellem rajzát, ... egy egészen mindennapi kisfiút.”

A cselekmény egyszerre több síkon játszódik. A dokumentumok és a szemtanúk (köztük az író) visszaemlékezései *megismertetnek* bennünket a Kijevben lejátszódott eseményekkel a náci csapatok bevonulásától a felszabadulásig. Kuznyecov azonban nemcsak mint a gyermekkorra visszaemlékező érett férfi szerepel regényében, hanem a maga akkori tizennégy éves valójában – közvetve vagy közvetlenül – *végig is éli*, végig is cselekszi a körülötte lejátszódó drámát. És ez a szemét iszonyodva tágra nyitó kisfiú sok olyasmit lát meg a megszállás hétköznapijaiból, amit az érett férfi már-már elfelejt. A németek számára kezdetben nem voltak vérszomjas fenevadak, a szovjet emberek pedig nem voltak mind földre szállt angyalok. Meglátta a kulturált külsőt itt – a fejvesztettséget, a zugokból előbúvó kispolgári gyávaságot és gerinctelenséget amott. Amit végigélt, az nem a két nagy hadsereg heroikus küzdelme, hanem egy magát humánusnak hirdető erkölcsi tartás teljes összeomlása nyugaton, s egy, a megpróbáltatásokban születő emberség és hősiesség győzelme keleten. A két világ harcát a kétféle morál finoman megfigyelt megnyilvánulásaiban tudja elénk állítani az író. Ezt az ábrázolási módszert szolgálja a regény érdekes, modern szerkezete, a találóan alkalmazott „vágások”, melyek jól ellenpontba tudják hozni nemcsak a különböző időszelvényeket, hanem a belső- és a külső-, a lírai- és a dokumentális jellegű cselekmény-fonalakat, meg a közvetlenül a ma fiatal olvasójához szóló szerzői monológokat is. Kár, hogy a Nagyvilágban közölt válogatás nem veszi figyelembe a műnek ezt a teljesebb gazdagságát, túlságosan is a dokumentalitást helyezi előtérbe. – Ha már választani kell, inkább ezeket a helyenként már csaknem a naturalizmusba hajló részleteket hagyjánk el a lírai lélekrajz további elmélyítése kedvéért. A „tisztán” dokumentumirodalom jóakarátú, de érzelmileg még bizonytalan nyugati intellektuelek rövid életű találmánya. Az orosz ember ezt a száraz ételt nem eszi.

A nálunk még csaknem ismeretlen Alekszandr *Rekemcsuk* kisregényében, a „Ne felejtse el, fiam!”-ban még teljesebben valósul meg a háborúnak és a személyi kultusz tragédiáinak ilyen belülről való láttatására irányuló törekvés. Legutóbb a Társadalmi Szemle ez évi 1. számában igyekezünk a magyar olvasó figyelmét felhívni a mai szovjet irodalomnak erre a nagy és eredeti tehetségére. Most regényének csak azokat a jellemzőit kívánjuk megemlíteni, amelyek közvetlenül összefüggenek a háborúval kapcsolatos nemzeti, társadalmi önvizsgálattal.

Rekemcsukot azért kell bemutatni Magyarországon, mert irodalmi közvéleményünk sokáig méltatlanul nem ismerte, azután pedig félreismerte. 1963-ban jelent meg nálunk egy kisregénye („Fiatalság-bolondság”), s ez után ítélve egészen fiatal, még hangját kereső írónak gondoltuk. (A félreértést csak növelte a magyar kiadó ügyetlen „fülszövege”, amely valamilyen mai Vaszilij Tyorkinként igyekezett szalonképessé tenni a művet az olvasó számára.) Pedig *Rekemcsuk* akkor már harminchat éves volt, s az említett regény számszerint a harmadik nagyobb lélegzetű műve. Amit pedig tapasztalatlanságnak, az írói mesterségben való járatlanságnak hittünk – az egyszerű stílusfogás volt. A munkásirónak indult *Rekemcsuk* ironizál ott finoman a regény főhőse, az egyik távolkeleti építkezésen dolgozó csupa-szív, csupa-becsület, csupa-gyermek fiatalember felett. Babuskin pedig látszólag mindenben megfelel az Akszjonov-féle hős-ideálnak. *Rekemcsuk* mégis elégedetlen vele. Nem tud belenyugodni, hogy olyan nagyon kiegyensúlyozott, olyan nagyon vidám, olyan túlságosan is optimista ez a szovjet fiatalság. Szeretettel – de ironizál felette.

A most megjelent „Ne felejtse el, fiam!” című regényében ezzel a gyermekes ifjúsággal a maga és nemzedékének koraérett gyermekkorát állítja szembe. Ezt a nemzedéket a fiatalabbak (köztük a fiatal írók is) szívesen nevezik most a személyi kultusz áldozatának, s miközben sajnálkoznak felette, – egy kicsit le is sajnálják. *Rekemcsuk* hőse, a kis *Szanyka* pedig nagyobb lelki erőről, erkölcsi érettségről és szilárdságról tesz biznyságot, mint a mai szakállas fiatalok közül bárki. Igazi típusa annak a Komszomol-nemzedéknek, amely minden belső és külső baj ellenére a szocialista társadalom nagy eszméit szégyenkezés nélkül hordozta a szívében, és hőstette-

ket hajtott végre a nevükben. Olyan hős-típus, aki ember és kisfiú is egyben. Az ő szemével nézve hétköznapibb és reálisabb színben tűnnek fel a hatalmas áldozatok, a névtelen szovjet emberek millióinak fogcsikorgató, de mindvégig hű kitartása.

Szanykától Bécs elestének napján válunk el, amikor a hazautazó osztrák kommunistát – az apjává fogadott mostohát búcsúztatja. A repülőtishti iskola egyenruhájában áll ott, s beszélgetésük is az új háború lehetőségével kapcsolatos.

Kuznyecov szavai jutnak az eszünkbe, aki említett regényében így fordult az olvasóhoz: „Ez a háborúból jött nemzedék most kerül oda az élet kormányához, s lehetetlen hogy az onnét hozott tapasztalatok ki ne hassanak mai tevékenységére. Hiszem, hogy amit elmondok, sokakat gondolkodásra készítet majd és talán segít egyet-mást meg is érteni.”

Ez a modern lelkiismeret-vizsgálat nemcsak Kuznyecov sajátja. Bizvást elmondhatják mindezt munkájukról a mai szovjet próza más képviselői is.

BAJOMI LAZÁR ENDRE

Francia krónika

ADÓSSÁGTÖRLESZTÉS

Felettebb büszkén szoktuk emlegetni, hogy milyen kitűnő a magyar műfordítás, különösen Aranytól, Tóth Árpádon Babbitson, Kosztolányin, Szabó Lőrincen át egészen a sok mai kiválóságig (ez persze csak a költészet tolmácsolására vonatkozik – a prózában nem egészen ez a helyzet!), milyen hajlékony a nyelvünk, milyen rugalmasan tud megszólaltatni minden idegen ütemet stb. Azzal is szoktunk dicsekedni, hogy milyen gazdag a hazai műfordítás-irodalom, s hogy – különösen az utóbbi évtizedekben – sok-sok adósságot törlesztett és kezd kiterjedni a világ minden érdemes irodalmára...

Ami az én szűkebb érdeklődési területemet, a francia literatúrát illeti, csakugyan jelentős a haladás. Valaha elég nagy szakadék tátongott a két irodalom között: míg a sikamlós bulvár-komédiákat a Vigszínház a párizsi premier után egy-két hónap alatti bemutatásig, s míg Dumas vagy Sue tárcaregényeit szinte „postafordultával” fordítottuk, a nagy klasszikusok sokszor századéveket késtek. Molière-nek körülbelül kétszáz évet kellett várnia az első fordítóra (igaz, később „behozta a lemaradást”, mert valószínűleg magyar szerző lett belőle...), Corneille-nek és Racine-nak még többet (teljes Corneille-ünk még ma sincs). De még nagyobb késések is vannak: a teljes magyar Rabelais immár négyszáz éve várat magára (oroszul és németül például már századok óta megvan, csehül pedig 1953-ban jelent meg). Ez a helyzet a klasszikusoknál. Ami a moderneket illeti, Baudelaire, Rimbaud, Apollinaire is évtizedeket késett. Hol az üzleti szemponton, hol pedig az ideológián csúsztak el... A régi tőkés kiadó nem szívesen kockáztatta pénzét holmi újító kaland kedvéért, később pedig a szemellenzős bürokrata a dekadencia vétkét óhajtotta elkerülni...

Persze, jobb későn, mint soha. Ezért örülhetünk a tavaly megjelent *Übű királynak*, amely szinte pontosan hetven évet késett (1896. december 10-én volt a botrányos párizsi bemutatás; itt jegyzem meg, hogy ami a színpadot illeti, nálunk még mindig nem akadt mérész vállalkozó, aki bemutatná; Prágában évtizedek óta játsszák, 1964-ben megint felújították, s már 1961-ben kiadták, több más Jarry-művel együtt). Ezért a késésért némileg kárpótol, hogy az Európa rendkívül izléses köntösben, Kondor Béla kitűnő rajzaival és Jékely Zoltán pompás fordításában adta ki. (Miklós Pál* fenntartásaival nem mindenben értek egyet: igaz van, hogy jó lett volna a

* *Kritika*, 1966. november.

polák meg a *muszka* szavakat használni, de abban téved, hogy a kezdőszót a fordító vagy a szerkesztő *szaharrá* „finomította”; az eredetiben ugyanis nem a *merde* szó áll, hanem ennek játékosan megpöccintett változata: *merdre*, amit Jékely szerintem kongeniálisan – és nem „szégyellősen!” – adott vissza magyarul!). Apollinaire Jarry kamaszművét a „francia színpad egyik komikus remekművének” tartotta, s Molière-t meg Shakespeare-t emlegette vele kapcsolatban. Ha ez talán túlzás is, mindenestre öröndetes, hogy a magyar közönség is olvashatja (ha látni még nem is lát-hatja...) a pókhasú Übü papát és besorozhatja a Figarók, Sancho Pansák, Falstaffok és Svejkék rokonszenves armádiájába. Nem tudom, hogy milyen pályát fog befutni ily későn az a Jarry, akinek a nevét sem Babits, sem Szerb Antal meg sem említi ki-tűnő irodalomtörténetében, de akiről még Dobossy László is hallgat 1963-ban meg-jelent, rengeteg író felölélő két kötetes francia irodalomtörténetében (Benedek Mar-cell Irodalmi Lexikoni legalább szentel neki egy kis helyet, szintúgy a későbbi Dézsi-féle Világirodalmi Lexikon), pedig az *Übü király* bizonyos szempontból „alaplí”, vagy „anyamí”, melyből sokat merítettek a szürrealisták és a dadaisták, de Ionesco és Beckett sem képzelhető el nélküle.

A *pénzhamisítók* nem hét, hanem „csak” négy évtizedet késett, pedig Mester-házi Lajos jogosan állapítja meg az Európa Könyvkiadónál tavaly megjelent regény-ről: „egyike a XX. század legnagyobb hatású műveinek, közvetett, irodalmi hatásá-ban pedig a legjelentősebb”. Gide mindent bele akart dolgozni ebbe a könyvébe, mint maga írja benne, végül is azonban a nagyot markoló szándékból csak másik célja valósult meg, mégpedig az, hogy megmutassa a vetélkedést a való világ és a róla alkotott képünk között. Robbe-Grillet vakmerősége után a gide-i „merészség” gyer-mekesnek hat, de ez roppant méltatlan gondolat, mert a maga korában igenis merés-szen lázadó volt, mind tartalmát tekintve, mind pedig a formai kísérletet illetően. Ez is olyan „anyamí” lett, mint Proust regényfolyama (mellesleg jegyzem meg, hogy az NFR lektora, aki visszautasította a hatalmas kézirat kiadását, egy bizonyos André Gide volt...), vagy mint Kafka vagy Joyce művei. Ma már kissé csalódottan fogja olvasni a magyar ifjú, mert hol vagyunk már, ugye, az ilyen lázadó kamaszoktól, akik vizzályba kerülnek tisztés familiájukkal, s az öreg zenetanár, egyébként kitűnően el-talált figurája, vagy maga a pénzhamisítás vagy az öngyilkosságba-kergetés mozza-nata is inkább Dosztojevskijét idézi (akinek egyébként éppen Gide volt az egyik leg-buzgóbb francia híve), mint Kafkát vagy Faulkner-t. Az elbeszélés kereteinek szét-feszítésében, az időfolyamat sokrétűségének ábrázolásában, a véletlen szerepének fel-nagyításában (amiben a szürrealistákkal osztozott) mégis úttörő munka volt, s a te-kintetben is egész sereg epigonra talált, hogy tulajdonképpen a regényírás regényé és főhőse maga a regényíró (Édouard), s így tehát ez az első „regény a négyzetben”. Az-óta is szinte minden évben megjelenik egy pár tucat olyan könyv Párizsban, amely arról szól, hogy egy regényíró regényt ír (legutóbb például a Renaudot-díjas José Cabanis *A toulouse-i csata* és Claude Mauriac *A teledés* című regénye). Végered-ményben az *Übü király* és *A pénzhamisítók* (amelyet Réz Pál nagyon áttetszően fordított) hatása nagyobb volt, mint maga a mű, de a művészetben a mű hatása – az alkotás szerves része.

Nem egészen harminc éves késéssel jelent meg – szintén az Európánál – Paul Nizan *Az összeesküvés* című regénye, mely 1938-ban elnyerte az Interallié-díjat. A magyar közönség erről a nagy tehetségű marxista íróról, aki sajnos fiatalon (harminc-öt éves korában) elesett a dunkerque-i visszavonulásnál, eleddig csak Simone de Beauvoir emlékirataiból hallhatott, Nizan ugyanis Sartre és Politzer baráti köréhez tartozott. Akkor fiatalon, ő „elkötelezettebb” volt, mint Sartre, belépett a pártba, miután az UFE soraiban harcolt. (*Union Fédérale des Étudiants* = „Diákszövetség”, s én is hallottam néhány felszólalását a vén Szent Jakab utcai bérházban, ahol ez a kommunista vezetés alatt álló egyetemista tömegszervezet működött.) Első regénye már 1933-ban, 28 éves korában megjelent, és sikert aratott; előzőleg a Politzeréhez hasonló hévvel támadta a híres *Chiens de garde* („Láncos kutyák”) című brosúrájában a polgári forradalmi ifjúság realista hőskölteményét szerette volna megírni benne, de

nem maradt rá ideje. A regény így is jelentős és érdemes alkotás, még akkor is, ha a szereplők nem is egészen plasztikus figurák, s ha a mű olykor inkább csak riportként hat. De Sartre-nak, aki 1938-ban cikket szentelt neki, mindenképpen igaza volt: „A történelem és az elemzés bonyolult adagolása nagyon értékesé teszi könyvét”, s abban is egyetérthetünk Nizan hajdani barátjával, hogy a regény polgári származású hősei szinte teljesen a családjukhoz való kapcsolataik szerint foglalnak állást az életben és a társadalomban, de már maga „az is széppé teszi ezt a könyvet, hogy minden lapon találkozunk ennek a boldogtalan és bűnös kornak a rögeszmeszerű felidézésével...” Valóban, Nizan is olyan lázadó kamasz lehetett, mint Gide hősei, s nem véletlen, hogy *Aden Arabie* című könyvében így írt: „Hűz éves voltam, de nem engedtem senkinek sem azt mondani, hogy ez az élet legszebb kora.” Nizan a polgári értelmiségből sarjadó ifjúság útkeresését, hasztalan hányódását, sokszor gyerekes „összesküvősdijét” csakugyan nagy erővel írta meg, s olyan belső rokonszenvvel, amely lírai izzással telíti a regényt, olyan izzással, amelynek melegét még három évtized múltán is érezzük...

A legrégebbi adósság törlesztését azonban a Gondolat Kiadónak köszönhetjük: itt jelent meg, az értékes Aurora sorozatban, Retz biboros emlékirataiból egy válogatás, a megírás után körülbelül háromszáz, az első megjelenés (1717) után pedig kétszázötven esztendővel. Eleddig tudtommal csak Illyés Gyula híres-nevezetes gyűjteményében, *A francia irodalom kincsházában* jelent meg (1942-ben) egy pár lap (Cs. Szabó László fordításában) a híres szoknyavadász és intrikus főpap izes memoárjaiból, holott Haraszi Gyula már 1905-ben leszögezte*: „méltán tekinthetni emlékiratát a Corneille tragédiaköltészetének illusztrálása gyanánt”. Valószínű, hogy a régi Magyarországon nem találták felettébb rokonszenvesnek a borúlátó, kaján, igazmondónak igazán nem mondható főpapot, aki a *Fronde*-lázaság egyik vezetője volt, s nagyravágyásában, hatalmi és egyéb szenvedélyében, talján származásához méltóan (igazi neve: Paul de Gondi) tősgyökeres macchiavellistának bizonyult. A franciák azonban mindig nagyra tartották, ha nem is mint embert, de mint író, aki emlékirataiban remek kis arcképeket festett kora nagyjairól és igazán eleven „irodalmi riportokban” örökítette meg a Fronde eseményeit, például a nevezetes 1648-as párizsi barrikádharcokat. Igaza van a kitűnő előszónak: „Ma már senki sem vonja kétségbe, hogy a francia irodalom egyik remekét alkotta meg” (Rónay György).

EGY KÓROS ESET

Említettem az imént, hogy Gide annak idején elutasította Proust regényét (*Az eltűnt idő nyomában*), mint az NRF (Gallimard) lektora. A szerző nem nyugodott bele a kudarcba, hiszen három keserves és magányos esztendőn át dolgozott a nagy munkán, s meg volt győződve értékéről. Éppen ezért egy másik kiadóhoz, Fasquelle-hez fordult, s neki nyújtotta be a két kötetbe kötött, egyenként 700 gépirásos oldalas kéziratot, miután a *Figaro* főszerkesztője, Gaston Calmette, Fasquelle és Proust közös barátja, megígérte, hogy szól egy jó szót az érdekében.

A kiadó válasza késett, Proust türelmetlenkedett. Egy 1912. december 12-iki levélben panaszkodik, hogy telefonált a kiadónak: még fogadni sem akarja! Csak most derült ki pontosan, hogy miért. Tavaly meghalt Charles Fasquelle, Eugène Fasquelle, az akkori cégtulajdonos fia, s az ő fia (vagyis Eugène unokája) felhatalmazta a *Figaro littéraire*-t, hogy közölje a szenzációs dokumentumot: egy Jacques Madeleine nevű derék, de jelentéktelen poéta, a Fasquelle cég akkori vezető lektorának hosszú elutasító jelentését (a nagy mű végül is csak 1913. novemberében jelent meg Grasset-nál, miután még több más kiadó is elvetette).

A lektori jelentés olvasása rendkívül tanulságos. Egyáltalán nem lehet állítani, hogy Madeleine lelkiismeretlen lett volna, sőt szinte bencés buzgalommal rágta át magát a kéziratömegegn. Egyszerűen csak a kor, illetve még a XIX. század átlag-

* In „Egyetemes Irodalomtörténet”, Franklin-Társulat.

izlését követte és nem értette meg Proust művészetét, s mint általában a merész úttörőket, bolondnak tartotta: „Itt nyilvánvalóan kóros esetről van szó” – írta szegény lektor. „Mit akar mindezzel? Mit jelent mindez? Hova vezet ez? Képtelenség valamit megtudni! Képtelenség valamit mondani róla!” – írta kétségbeesetten. A gondos jelentés egyébként pontosan elemzi a művet. Így kezdődik: „Egy úr álmatlansággal küzd.” Aztán felrója, hogy már mindjárt a regény elején az egyik mondat 44 soros! (Hol vagyunk már ettől! Azóta Butor például 130 nyomtatott soros mondatot is írt!) A lektor megállapítja, hogy az egész kéziratot a felével, a háromnegyedével, sőt a kilenctizedével meg lehetne rövidíteni... Leszögezi: „egy beteges, roncsolt idegzetű kisfiú monográfiája...” Jelentése mégsem teljesen negatív. Elismeri, hogy a mű helyenként érdekes, de nyomban hozzá teszi, „túlságosan hosszú, aránytalan”. Úgy hiszi, nem akad olvasó, aki negyedóránál tovább bírná...

Íme, így vélekedett a lektor annak idején „századunk egyik legeredetibb, leg-sűrűbben vitatott és bizonyos tekintetben legbonyolultabb szépírójáról” (Gyergyai Albert).

EGY SZERENCSÉS KIADÓ

1966-ban ritka dolog történt a francia könyvkiadásban: Grasset-kiadó, melynek az imént említettem a nevét, öt fontos díjat nyert szerzőivel. A Bernard Grasset cég írói kapták ugyanis a Francia Akadémia Regénydíját (François Nourrissier), a Goncourt-díjat (Edmonde-Charles Roux), a Médicis-díjat (Marie-Claire Blais), az Interallié-díjat (Klaeber Haedens) és a Nemzeti Irodalmi Nagydíjat (Julien Green). Egyetlen kiadó egy hónap alatt ennyi díjat még sohasem kapott a francia könyvkiadás történetében.

Ebből a ritka alkalomból érdemes egy pillantást vetni a francia könyvkiadásra, s a Grasset cégre.

Franciaországban több száz kiadó működik. Alkalmasint minden „jobb” könyvkereskedő foglalkozik könyvkiadással. De – mint egyéb vonatkozásban – itt is megmutatkozik a mai tőkés rendszer jellegzetes koncentrációja, azaz a nagy példányszámú, nagy sikerű, fémjelzett írók művei néhány mammut kiadónál jelennek meg. A könyvtermelés háromnegyed része alig tíz kiadó kezében van.

A Grasset-cég jelenlegi vezetője, Bernard Grasset unokaöccse, Bernard Privat, maga is regényíró (Fémina-díjas), de – ugyebár így illik? – az ő könyveit a konkurrens Gallimard adja ki. A cég kereskedelmi vezetője Jean-Claude Fasquelle, a már említett Fasquelle kiadó-család sarja. Ő hozta Grasset-éknak a családi örökséget, Zola műveit, amelyek még ma is milliós példányszámban jelennek meg. Privat 1948 óta áll a cég élén. Akkor úgy látszott, végleg befellegzett a vállalatnak: az öreg Grasset-t ugyanis négy évvel ezelőtt, mint kollaboránst 10 millió frank pénzbírsággal sújtotta a bíróság, a céget pedig felszámolták. Egy évre rá azonban a kiadó egyik legjelesebb szerzőjének, Mauriacnak a közbelépésére, az ítéletet megsemmisítették. Grasset-t (1881-ben született) az események úgy megviselték, hogy idegklinikára került. 1907-ben kezdődött kiadói pályafutása. Míg a konkurrens Gallimard-nál, amelynek indulása ugyancsak a század elejére esik, az írók voltak az urak, s egyfajta „kollégium” határozott a kéziratok sorsáról, Grasset diktátorként vezette vállalatát. Ő honosította meg Párizsban a modern üzleti módszereket, a nagyhangú reklámot. Első nagy sikere nem Proust volt (akinek egyébként csak a nevét adta a kiadó: a költségeket az írónak kellett viselnie!), hanem Paul Reboux *A la manière de...* című híres francia *Így írtok ti*-ja, melynek utánnyomásai negyven éven át egymást követték. Már 1911-ben „leakasztotta” az első Goncourt-díjat, s azóta (1912-ben, 1925-ben, 1935-ben és tavaly) még négyszer megkapta. Ő fedezte fel az ifjú Giraudoux-t.

Az első világháború után Grasset honosította meg az átkötő szalagot, amely nagyhangon hirdette a mű erőnyeit... vagy hibáit, mert Grasset gátlástalan üzletember volt, csak az érdekeltte, hogy a hírnév felkapja a könyvet, nem törődött vele, milyen áron. Oriási sikert aratott a kanadai Hémon *Maria Chapdelaine* (magyarul 1921 és 1957-ben jelent meg) regényével, amelyből több, mint egymillió példány fo-

gyott el. Cocteau, a cég házi szerzője, megszerezte az ifjú titán Radiguet közreműködését. Amikor Grasset átcsalta Paul Morand-t Gallimard-tól, egész Párizst ellepték a könnyű bestseller-író fényképei. Grasset büszkén hirdette a négy nagy M-et: Mauriac, Maurois, Montherlant, Morand. Amikor a kor legfélelmetesebb kritikusa, Souday, ledorongolta az egyik Grasset-könyvet, ez nem habozott így hirdetni: „Olvassa el Souday csodálatos cikkét erről a könyvről!” Egyik könyvét ezzel a reklámmal „szerelte”: „Az év legrosszabb könyve!” (Grasset módszere sugallta Bourdetnak híres komédiája témáját, a nálunk is bemutatott *Most jelent meg* című darabot.) Ő adta ki Cendrars, Giono, Chardonne, Malraux első műveit, a külföldiek közül többek közt Stefan Zweiget. Nagyszerű „szimata” volt, persze azért néha ő is melléfogott. Így például, amikor elutasítja egy tehetséges ezredes könyvét. A szerző, Charles de Gaulle, sohasem bocsátotta meg neki... Grasset fiatal korában királyrikkancs volt, s mint sok más bős francia nacionalista, a megszállás idején ő is együttműködött, annál is inkább, mert egyik legjobb pajtása és házi szerzője az az Alphonse de Chateaubriant volt, aki 1911-ben az első Goncourt-díjat nyerte el szerzői közül... és aki a megszállt Párizsban a *la Gerbe* című hírhedt irodalmi hetilapot szerkesztette. 1944-ben, a felszabadulás után, miután elítélték, szőröstül-bőröstül eladta a céget a világ legnagyobb lapterjesztő és könyvkiadó trösztjének, az Hachette cégnek, kevéske életjáradék ellenében. Az Hachette-nek szerencséje volt: Grasset-nak csak egy évig kellett fizetnie, aztán a kiadó meghalt, pontosan aznap, amidőn egyik szerzőjét, Cocteau-t beválasztotta az az Akadémia, melynek hajdanán ő maga is szeretett volna tagja lenni...

Hachette az elhunyt unokaöccsére bízta a céget, amely azóta úgy összeszedte magát, hogy az említett diadalt aratta tavaly. Privat szerény és szorgalmas literátorként vezeti a céget, a Gallimard sima és puha módszereit utánozva. Az öreg Mauriac mellett az ifjú (Claude) is a cég házi szerzője. A kiadó ma is enyhén jobboldali színezetű, de mint majdnem minden francia polgári kiadó – eklektikus és mindenkit kiad, akit tehetségesnek és... jövedelmezőnek érez (Vercors művei is nála jelennek meg). Persze az említett „ötös találat” nem egészen a véletlen műve, hiszen például a Médicis-díj bíráló bizottságában két házi szerző foglal helyet, mégpedig Claude Mauriac és Jean-Pierre Giraudoux (Jean fia), a Nemzeti Irodalmi Díj zsűrijében szintén egy házi szerzője ül (Maurois), és ugye tudjuk: minden szentnek maga felé hajlik a keze...

MAJOR MÁTÉ

A modern építészet szolgálatában

Két pécsi építész születésének hetvenedik évfordulójára

Pécs, ez a geológiai, földrajzi, táji, éghajlati, etnikai és történelmi körülményei következtében sajátos tartású és arcú magyar város, eleven és gazdag forrása a magyar kultúrának. Tudósokat és művészeket adott és ad, nemcsak a hazának, a világnak is. És tudományban, művészetben alkotásokat, melyek nemcsak a magyarság, az emberiség kultúrvagyonát is gyarapítják.

E tudósok-művészek sorában három olyan építészt is adott, akiket a modern építészet úttörői és jelentős alkotói közé számítanak mindenütt. S akiknek éppen ebben az esztendőben ünnepelhetjük születésük jubileumát. *Molnár Farkas* (1897–1945) és *Forbát Altréd* (1897–), egyaránt hetven esztendővel ezelőtt született. *Breuer Marcel* (1902–) pedig most lesz hatvanöt éves. Breuer-ről hatvan éves jubileumán ugyanitt megemlékeztem már¹, most Molnár és Forbát munkásságáról szeretnék szólni.

¹ Major Máté: *Breuer Marcel művészeté*, Jelenkor. 1962. 6. sz. 808–810. oldal.

Molnár Farkas alsó- és középiskoláit is Pécsen végezte. Innen ment az első világháború után külföldre, hogy építészeti tanulmányokat folytasson. Útja Weimarba vezetett, ahol, 1919-ben, Walter Gropius, a ma amerikai állampolgár, kiváló német építész megalapította és vezette a Bauhaus-t, a modern építészet születésének egyik legjelentősebb központját. Itt lesz építésszé Molnár Farkas.

Érdekes erről idézni egy másik, nemzetközi hírű magyarnak, Moholy-Nagy Lászlónak (1895–1946), a Bauhaus akkori tanárának (majd a chicagói New Bauhaus megalapítójának és vezetőjének) előszavát, melyet Molnár Farkas műveinek első és mind ez ideig utolsó! – kiadásához írt.²

„10 évvel ezelőtt a weimári bauhaus alapítójának, Walter Gropiusnak, a vezetése alatt nagy kiállítással lepte meg a világot, saját műhelyeinek termékeiből, mestereinek és tanítványainak munkáiból. merész lépés történt: egy művészeti intézet alakult át produktív munkaközösséggé. a bauhaus ahelyett, hogy akadémikus tantárgyakkal a művészproletariátust szaporította volna, tanítványait a produktív életbe kapcsolta be. ez a produktív élet azonban nem a mai technizált nagyipar értelmetlen élete volt, amely profitra lévén beállítva, munkatársainak nem nyújthat egészséges életlehetőséget és a társadalmi rendben igazságos elhelyezkedést, hanem egy olyan élet követelése, amely a jövőendő embert életműködése terének legszélesebb kiterjesztéséhez segíti.”

„a technikai haladást ezzel nem kellett megtagadni, sőt éppen ennek a jövő társadalmi rendjébe való ésszerű bekapcsolásába vetett hit adta meg a bátorságot azoknak a negatívumoknak legyőzéséhez, amelyek még a mai iparosításban megvannak. ez talán még nem volt világos a bauhaus kezdetén, a kiállítás idején, mindenki előtt, mégis ez az állásfoglalás ösztönszerűleg e legerősebb hajtóerőt szolgáltatotta a technika és technikai organizáció problémáival való művészi és tudományos foglalkozáshoz. a bauhaus nevelése azzal kezdődött, hogy az anyag, szín és formának a használati tárgyakon való átélésén és a festő, szobrász, építőművészetben is keresztül vezetett a szintézis felé. az építés, mint az életfolyamatok alakítása került ily módon az előtérbe.”

E két bekezdés idézése (a német eredetiben is hevenyészett, a fordításban még nehézkesebb megfogalmazás ellenére) talán többet mond el a Bauhausról, s arról is, ahogyan, éppen megszüntetése esztendejében (1933), egyik vezetője látta, mint amennyit én tudtam volna ennyi mondatban összefogni. Folytatom is:

„a bauhausbeliek közül talán molnár farkas volt a legelső, aki nagy lelkesedéssel és fantáziával, az építésnek technikai századunkban való beillesztésével foglalkozott. legelső építészeti terve a „vörös kockaház”, az első bauhauskiállításon még mint túlfeszített konstruktivizmus hatott és minden oldalról való támadás és csodálat középpontjában állott.”

„tízéves építészpályáját áttekintve, legnagyobb örömmel állapítom meg most, hogyan fokozta fel a funkcionális építésnek eleinte csak ösztönszerűen megérezett tisztaságát első terveitől máig, tudomány és számítás kiegyensúlyozott játékvá, a mai munkái is azokra a konstruktív kifejezési formákra vannak alapozva, amelyeket, mint fiatal építész megkezdett, de mekkora finomsággal és önfegyelmeléssel rendeli most alá, szociális kötelességektől áthatott, építő praxisának!”

„reméljük, hogy ez a teremtő építőtevékenység, amelyet molnár farkas és vele az új építészet csoportja folytat, hozzá fog segíteni bennünket a társadalmi fejlődés új bázisának megteremtéséhez, amelyben nem a profitérdek, hanem az ember lesz a középpontban.”³

Molnár Farkas – ha jól tudom – a Bauhausnak Weimarból Dessaubába települése idején, 1925-ben, tér haza, hogy az előbbi idézetben jellemzett építészváltáshoz „szabályos” itthoni építész oklevelet szerezzen. Ahhoz ugyanis, hogy Magyarországon tervezői gyakorlatot folytathasson, ez elengedhetetlenül szükséges.

² Molnár Farkas munkái 1923–1933. a magyar műhelyszövetség könyvei. 48. old.

³ Az egész előszóban, a német szövegben sincs egyetlen nagybetű sem. Ezt is a Bauhaus vezet be racionalizálási törekvései során, hiszen így a nyomdai betűkészlet a felére redukálható. Különösen építészek, még ma is hüek ehhez az elvhez, mintegy deklarálásul hovatartozásuknak.

Ismeretségünk ettől az időtől datálódik. Ugyanannál a professzornál, néhai *Hültl Dezső*nél terveztünk, s olykor egyidőben mutattuk be készülő tervünket adjunktusának, az ugyancsak néhai *Friedrich Lóránt*nak (a későbbi professzornak). Amíg az én tervem a maga „bécsies modern”-ségével úgy ahogy beleillett az építészetről formált ama képbe, mely akkor az építészetet jelentette a Királyi József Nádor Műegyetem Építészeti Osztályán, Molnár tervével súlyos csatákat kellett megvívnia a korrigálóknak. Végül, 1927-ben mégis, kb. egyidőben jutunk mindketten a diplomához, ami nélkül semmit sem lehet, de amivel sem könnyű valamit kezdeni abban az időben.

Molnár Farkas azonnal a Bauhaus-elvek propagálásába fog, – szóval, írással – fiatal építészek körében, s nekilát annak is, hogy, a leghatékonyabb propaganda, az építészeti gyakorlat, – megvalósított épületek – révén törjön utat az új építészeti gondolatoknak. Mindkét – elméleti és gyakorlati – tevékenységéhez hamarosan valamiféle laza szervezeti forma is kerül, és ez a nemzetközi CIAM-CIRPAC⁴-mozgalomhoz való kapcsolódás formája. Ez a mozgalom *La Sarraz*-ban (Svájcban) kezdi pályafutását 1928-ban, vezetői (*Le Corbusier*, Gropius, Giedion) és tagjai között a világ legkiemelkedőbb építészeivel, hogy aktív működésének három évtizede alatt, teljes győzelemre vigye az új építészeti ügyét. A CIAM II. kongresszusát 1929-ben *Frankfurt am Main*-ban tartják, s itt Molnár Farkast választják Magyarországot delegátusává. Nem sokkal később *Fischer József* lesz mellette a második delegált. Kettejük körül alakul ki a CIRPAC magyar szekciója, melynek létszáma sosem haladja meg a húsz főt. (A harmincas évek elejétől magam is közéjük tartozom).

Ez a szekció mindössze tíz esztendeig működik, s ez az idő is két, elég határozottan különválasztható szakaszra oszlik. Az első szakasz az igazán aktív tevékenység ideje, melyben a szekció komoly harcokat provokál és vív a magyar építészek konzervatív többségével, az öregebb és fiatalabb építészekkel egyaránt. Ez a harc elkerülhetetlenül markáns politikai profilt is ad a csoportnak a szakmai mellé. Egyre inkább, és egységesen, baloldalinak kezdik tekinteni, holott ezen a baloldaliságon belül elég sokrétű szintre emelkedhet fel az inkább érzelmi, mint átgondolt politikai orientációknak. Molnár kommunistának vallja magát (ő rajzolta például a 100% című, legális kommunista folyóirat ismert címlapját), Fischer szociáldemokrata, stb. stb. Az egységes baloldaliság látszatát a bizonyosságig fokozzák azok a CIRPAC-kiállítások, melyek az építészettel kapcsolatban a legégetőbb szociális kérdéseket is feszegetik igen éles megfogalmazásban.

Az első nyilvános kiállításon, 1931-ben, az őszi *Háztartási és Lakberendezési Vásár* keretében bemutatja a csoport az általa kidolgozott KOLHÁZ (kollektív-ház) tervet, mely, a polgári életformától merőben eltérő, olyan életformának kielégítésére szolgálna ideális megoldásul, amilyen csak egy új kollektív társadalomban alakulhat ki. (Ma már tudjuk, hogy annak is talán csak egy „nagyon fejlett” szakaszában). E társadalomnak már csak ilyenféle megidézése is azonban kétségtelenül hat a csoport politikai arculatáról alakuló kép továbbképzésére.

A következő esztendőben, 1932-ben, az Akadémia utcában akkor komoly modern művészeti propagandát folytató *Tamás Galériá*ban állít ki a magyar CIRPAC-szekció, most már teljes illusztrációjával szakmai – és politikai – szemléletének. Az a bátorság, mellyel ez a kiállítás dokumentálja, például, a kapitalista társadalomban egyidejűleg létező lakásfőlösleg és lakáshiány ellentmondását, vagy a nyomortanyák és a gyermekhalandóság, a slumök és a bűnözés összefüggéseit, vagy ahogy szembeállítja a maradi tervezés és a kézműipari építőtechnika gazdasági esztelenségét a modern tervezés és az új építőtechnika racionális lehetőségeivel, olyasvalami, amit csak lelkes, meggyőződéses fiatalok mernek az adott körülmények között elkövetni. Fel is kavarják alaposan a szakmai és nem-szakmai közvélemény kényelmes közömbösségét, csak nem tudják még, hogy milyen következményekkel.

⁴ CIAM = Congrès Internationaux d'Architecture Moderne;

CIRPAC = Comité International pour la Realisation des Problèmes Architectureaux Contemporains.

Az utóbbi az előbbinek legfontosabb szervezeti formája, melynek minden tagországban megalakulnak nemzeti szekciói, Magyarországon is.

Ezt is hamarosan megtudják. Még ugyanez év szeptemberében, a Városligetben akkor még állott *Iparcsarnok* hatalmas vas-üveg hodályában *Kézművesipari Kiállítást* rendeznek. Ennek nyilván nagy közönséget vonzó alkalmát akarja a magyar CIRPAC-csoport kihasználni arra, hogy a Tamás Galéria-beli kiállítás anyagát kiegészítve, társadalmi vonatkozásait még alaposabban kifejtve, bemutassa a legszeleesebb nyilvánosságnak. Erre azonban már sor nem kerül: a rendőrség, közvetlenül a megnyitás előtt, betiltja a kiállítást, az anyagot lefoglalja, és eljárást indít Molnár, Fischer és még négy rendezőtársuk ellen. Ennek eredményeképpen osztályellenes izgatás büntetésében találatnak bűnösnek, és egy-egy hónap – igaz: felfüggesztett – fogházbüntetésben részesítettnek.

Ez tulajdonképpen záróaktusa a magyar CIRPAC-csoport létezése-működése első – jelentősebb, súlyosabb, szebb – félidejének. Kétségtelenül ebben az alig öt esztendőben hajtotta végre a régi építészet (a szecesszió után újraéledő eklektika) frontja áttörésének nehéz munkáját, aminek jelei, ha az addigi gyakorlatban még alig is voltak felfedezhetők, a most következő szakaszban egyre inkább előbukkannak. (Még a legkonzervatívabb ellenfelek is „megfertőz”-ödtek valamiféle „modern”-séggel). Az áttörés, az új építészeti elveinek elterjedésével, a csoport, és elsősorban Molnár Farkas meg Fischer József elvitathatatlan érdeme.

Az új szakaszban azonban ez áttörés kiszélesítésének munkája nyomán a gyakorlati bizonyítás feladata válik elsődlegessé. Részben azért is, mert az eddigi harcos módszereket folytatni nem lehet. A hitlerizmus uralomra jut Németországban, a Bauhaus megszűnik létezni, tanárai, növendékei szétszóródnak a világban (ez egyébként az áttörés és elterjedés egyik leghatékonyabb módjának bizonyul), az új építészeti egyszerűben az „elfajzott” művészetek sorsára jut, s ez Magyarországon is egyre jobban megnehezíti a harcos propaganda továbbvitelét. Ez azonban azért is egyre nehezebbé válik, mert a kiállítás „lebukása” után, a látszólagos politikai egység valóságos színképe egyszerűben felismerhetővé teszi az egyes, s egyre jobban különülő színeket. És ezt a folyamatot, intenzitásában és gyorsaságában is, még csak fokozza az építészeti gyakorlat lehetőségeinek soványsága. Ez pedig nemcsak annak a következménye, hogy ez idő szerint még csak kevesen akarnak maguknak „modern”-ül építtetni, hanem mert a politikai priusz miatt a csoport tagjai sem állami, sem városi megbízás-hoz nem juthatnak. Csupán az Országos Társadalombiztosító Intézet kórház, rendelő-intézet, bérház építkezéseiből remélhetnek valamit, mivel ez még autonóm szerv, a szociáldemokratáknak részük van ügyeinek irányításában, s így a tervezési megbízások odaitélésében is. Mindezek következtében, a CIRPAC-elvek gyakorlatának lassú kibontakozásával párhuzamosan, a kenyérkérdés nyomására, megindul a csoport bomlása, mely végülis – 1938-ban – az önkéntes feloszláshoz vezet.

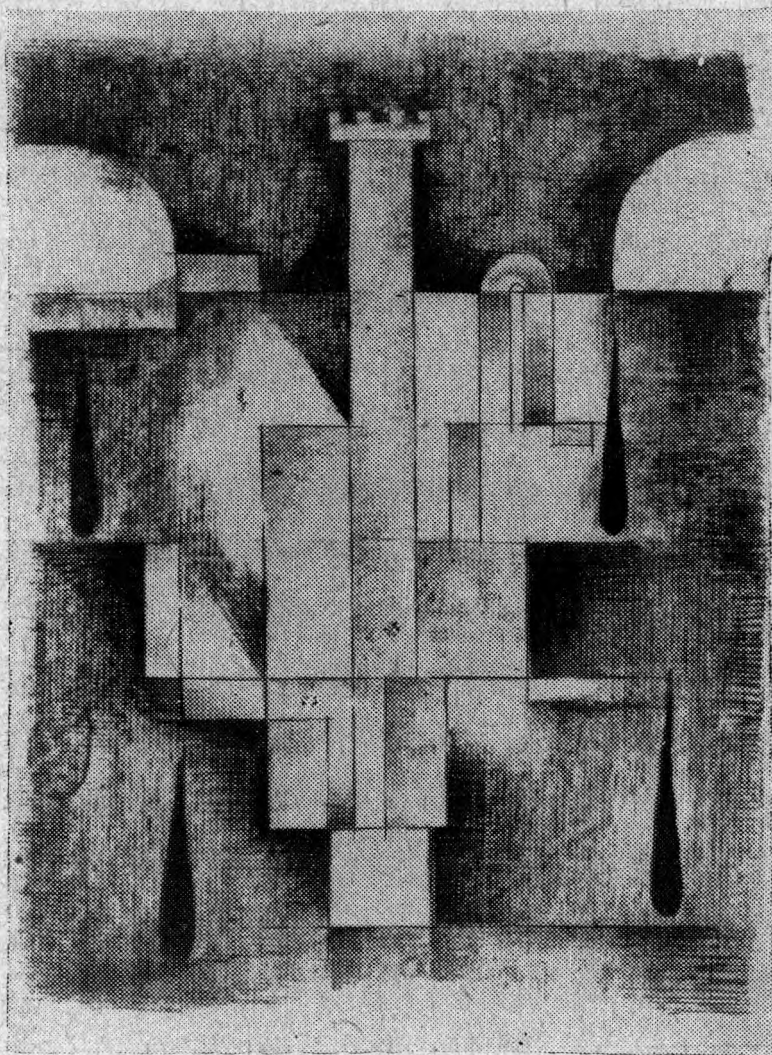
Molnár Farkas java alkotómunkájának csaknem teljessége erre az időre esik. Nem nagy oeuvre ez, a megvalósult épületek száma – ha jól számoltam – huszonhárom⁵, egy pedig félbenmaradt. Ebből a huszonháromból is tizenhat családi ház, villa, nyaraló (ebből egyet Fischerrel közösen tervezett), négy két-nyolclakásos társasház, egy, három magas tömbből álló, soklakásos bérházegyüttes (Fischerrel és még hét tervezőtárssal közös mű), egy kórházi személyzeti épület (Fischerrel), és egy toldalék-irodaház. Igaz, ha azt nézzük, hogy Molnár mindezt 1931-től 1937-ig, vagyis mindössze hét esztendő alatt produkálta, a kort és az említett CIRPAC-körülményeket tekintve, nem is kicsi teljesítmény. (Mellette csak Fischer tud mennyiségben hasonló felmutatni, míg a többieknek jóval kevesebb alkotási lehetőséggel kellett megelégednie). A befejezetlen mű, egy templom, már a negyvenes évek elején épül, s marad abba – kissé talán szimbolikus jelentéssel Molnár életében és életművében.

Molnár is, mint a legtöbb Bauhausból-jött és a CIRPAC-hoz tartozó építész, az iskola és a szervezet döntőmód szociális indítékai és tendenciái következtében, kiváló kislakóház-lakástervező: a funkcionálisnak, a racionálisnak, és az ezekből, meg az anyagok-szerkezetek tulajdonságaiból kibontható esztétikumnak olyan érzője-értője, hogy művei minden másfajta propagandánál meggyőzőbben képesek bizonyosságot tenni a modern építészeti igazáról. Különösen négy olyan alkotása van Molnárnak, melyek

⁵ Ebből csupán négy vidéki, Pécsen semmit sem épített.

mindegyikét alkalmasnak tartom részben arra, hogy mint művészetének jellemző példáját, néhány szóval bemutassam, részben arra, hogy a modern magyar építészet úttörő, s egyben legjobb – máig sem túlhaladott – alkotásai sorában az építészettörténet számontartsa.

Az első közülük, a legkorábbi, *Budán, a Lejtő-úton* épült (1932). A háromszintes, alul házmesterlakást és a központifűtés helyiségeit, középen a nagylakóteret, a gazdasági helyiségekkel (konyha stb.), felül két lakószobát (és fürdőszobát) meg tetőteraszt tartalmazó kis épület, a telek lejtésének ügyes kihasználásával, alaprajzában és felépítésében (formáiban) oly frissen és tökéletesen oldja meg a feladatot, hogy az 1933. évi *Milánói Triennalén* a legjobbnak minősítik a kategóriájához tartozó összes mű közül.

MOLNÁR FARKAS rajza

Hasonló kvalitások mellett, talán a legkiválóbb Molnár-mű az ugyancsak *Budán, a Lotz utcában* megépített négylakásos társasház (1933). A keskeny telekforma és az építésügyi szabályzat kötései miatt a feladatot úgy oldotta meg, hogy a lépcsőház két pihenőjéhez egy-egy három, illetőleg négyszintes tömböt kapcsolt. Az utca felőli karsú, magasabb tömbben a két kétszintes, a hátsó, zömökebb tömbben, a két egy-szintes lakást, és a közös gazdasági helyiségeket (kazánház stb.) helyezte el. A ku-busokat teljesen átmetsző ablak- és loggia-sávok rendkívül könnyeddé, lebegővé, ele-gánssá teszik ezt az épületet, szemben a kor hasonló rendeltetésű épületeivel. E ház-ban, az egyik kétszintes lakásban lakott maga Molnár is, családjával, egészen haláláig, az egyik hátsó egyszintes lakás pedig tervezőirodájául szolgált. Lakóépületeinek be-rendezéseit is ő tervezte, illetőleg segítette megbízóit a berendezés jó megoldásában. Saját lakásában tisztán érvényesítette a Bauhaus-elvet, s magatervezte bútorait csupán néhány eredeti Breuer-csőszékkel egészítette ki.

Kitűnő műve a *budai, Pasaréti úti társasház* is (1937). A hegyesszögű saroktelket, melyet másik oldalán a Trombitás utca szeg, gazdaságosan úgy építette be, hogy a Pasaréti út felőli oldalon egy négyszintes, háromemeletén hat nagyobb, földszintjén két garzon-lakást tartalmazó tömbhöz, a Trombitás utca felőli oldalon egy kétszintes családi házat csatlakoztatott, teljes összhangot teremtve a kettő között. A főépület architektúrájában a mély, erős árnyékhatást, tehát plasztikát, adó loggiák sakktabla-szerű váltásával mozgalmas, játékos hatást teremtett.

A negyedik épületben ezt a játékos architektúra-élenkítő, -gazdagító tendenciát to-vább fokozta. Ez az épület a *budai Mese utca* egy erősen fásított telkén épített családi ház (1937). Az oldódás a kissé merev, derékszögű geometriából itt szinte ugrásszerűen jelentkezik. Az épület trapéz alaprajza észak felé keskenyebb, délfelé szélesebb olda-lával fordul, sőt itt, az íves homlokfelületbe ágyazott szalagablakkal, teljesen felnyílik a táj és a napfény felé. A tömörebb-falazott részeket piros palalemez, a vázas rész kitöltő szerkezeteit pedig hullámpala burkolat eleveníti. A részletképzésben is számos olyan elem mutatkozik, ami új periódus kezdetére utal Molnár építőművészetében. Sajnos a folytatására már nem telik sem lehetőségből, sem időből. (A trapézba kom-ponált alaprajz érdekessége, hogy a lakás négy szobája közül három tolóajtókkal egy-benyitható, s így tágas nagy lakótér alakítható ki belőlük).

A folytatás elmaradása összefügg a korrallal, a társadalommal, az aktuális politikai eseményekkel, és amint említettem már, azzal a bomlási folyamattal, mely a magyar CÍRPAC-szekcióban a betiltott kiállítás után megindul. Molnár Farkas ezért 1938-ban körlevélben javasolja, hogy a csoport, mint feladatainak elvégzésére „a körülmények nyomasztó hatása alatt” képtelen együttes – legalább időlegesen –, függessze fel mű-ködését. A javaslatot a tagok többsége elfogadja. Nem hallgathatom el azonban, hogy elsősorban maga Molnár Farkas az, aki a baloldaliság egyre veszélyesebb, s vele összefüggésben a kenyérkérdés egyre égetőbb volta következtében sajnálatosan jobbra tolódik, eléggé messzire régi magától, mélységes csalódást okozva barátainak. (A templom-megbízás ebből az időből származik). Tudom, mert nekem is tett ilyen meg-jegyzéseket a második világháború végefelé, hogy hamarosan ráébredt politikai, és szemléletbeli megingásának súlyos következményeire emberi, építészeti megítélését illetően, de a felszabadulás már nem adhatta meg neki a tisztázás és a jóvátétel le-hetőségét: Budapest ostroma során, fiatalon, alkotóereje teljében elpusztult.

Mindez természetesen semmit sem vonhat le építészeti nagyságából, bátor úttörő munkájának jelentőségéből, építészeti alkotásainak magas értékéből.

(Folytatjuk)

Barcsay Jenő művészete

Sokaktól tanult, de senkit sem követett, csak önmagát. Nem utánoz, nem igazodik, hanem összefoglal. Nagyságát szerénysége indítja. Elve, hogy egyéniségünket állandó gazdagítással őrizhetjük meg, s ez csak akkor lehetséges, ha minden korszerű, igaz géniust számbaveszünk. Signorellitől Picassóig hosszú a sor, akik irányt adtak festői fejlődésének egyes korszakaiban, de a különböző formák és stílusok tanulságainak összegezésével mindig szintézist ért el Barcsay.

Művészetének értelme és iránya új festői jelzésrendszer teremtése, melyet hosszasan analizis készít elő fokozatosan és folyamatosan. Festészetének rajzi alapjai erősek, s e szinte tudományos biztonság szünteti meg a 40-es évek ideiglenes megtorpanását. Rajzaival mindig több lehetőség felé tekint, s e körültekintő grafikai előkészítés építi egy-egy korszakának befejező festménysorozatát. A Barcsay-kompozíció alapja és kezdete a rajz, s a vonalak sikeres felderítése után születnek a színek, valószínűleg a festői ihlet nyomán a kép. Műveinek magas minőségű egyenletességét az alkotások összefüggése adja. Rajzok, festmények, mozaiktervek egymást építő csoportja hozza létre szervesen újabb alkotó korszakát, mely mindig egységes, s befejeződése után nem ismétlődik. Az 1950-es évek statikus nyugalmát 1962-ben dinamikus csoportok váltották fel, ettől kezdve merőben más probléma megoldása izgatta a festőt.

Barcsay Jenő művészetének köre elsősorban a Némán és Szentendrén látott mindenség-méretű világ festői feldolgozása. A némai dombokban, az időt és Európát sürítő kanyargó, horpadt szentendrei házakban találta meg önmagát, s lett művészetének két pólusa Néma és Szentendre. Festészetének ez a lelőhelye, innen zsákmányolja kincseit, a tájból, mely nem pusztán modell, – a festői lélegzetvétel helye, – a Barcsay-művek keletkezésének magaslati pontjai, ahol a megszökött idő táborozik, s múlt-jövő szintézisében festészetnek adja magát Barcsay kompozícióiban. Az egyezések mellett Némán elsősorban a táj ritmusát, Szentendrén a szerkezetet vizsgálja, s a benépesített teret vonalakkal pásztázza, s ez a megújuló rajzi faggatás mindig új festményt eredményez. Nem a vedutát festi, hanem a tér belső önarcképét, mely nemcsak domb, fa, hanem emberrel dúsitott táj, maga a művész, – Barcsay.

Az ember saját anatómiájában és a természet képi vetületeiben jelenik meg, nála a domb is a belső életet mondja, – a motívum, akár hegy, akár fa, ház, figura, – mindig az egész világot sugározza. Barcsay absztrakciója lényegében olyan realizmus, mely hatásait a szerkezet rejtett elemeinek felmutatásával, a fotooptikai részek elhagyásával éri el. Mindig a mű belső igazsága dönti el művészetében az absztrakció mértékét, mert számára nem a stílus, hanem a festmény képi megalkotása az egyetlen meghatározó tényező, így a műalkotások követelményeinek megfelelően az absztrahálás változó intenzitását az 1938-ban készült „Három munkáslány”-ban, s ezen formai ösvény végső darabjában, az 1954-es „Beszélgetők”-ben. Ugyanígy más a reális és absztrakt komponensek mértéke az „Evezősök”-ben s az új Nemzeti Színház mozaikjának alakjaiban. A talált és teremtett formai eszközei kellő koncentrációval mindig követhető, s ha műveiben sok is a geometrikus rész, ez nem más, mint a jelen emberének önarcképe, aki az ösemberi kezdetet mérnöki vonulattal gazdagította. Barcsay Jenő alkotásaiban az emberi teremtés lehetőségeit próbálja ki, a kozmoszba lépő ember minőségileg is növekedő szellemi energiáit vizsgálja. Nem külön, hanem találékony, amikor miskolci mozaikjában a csipők kiemelésével, a fej méreteinek csökkentésével ér el igazi hatásokat a nőiesség ábrázolásában. Minden képén más problémát vet fel, de ezek egy körhöz tartoznak, egy nagy egység variációi. Újabbant kutatja, hogyan lehet a kompozíciónak több centruma. (Mozaik-terv, 1963.) Másutt azt vizs-

gálja, milyen eredményre vezet a kép egyes részeinek lazítása, sűrítése. (Némaj rajzok 1963-ból.) Meglepő modelljeinek plaszticitása. 1934-ben készült „Dombos táj”-ában egyszerre grafikus, festő, szobrász, építész – igazi és végérvényes képzőművész.

Barcsay legfőbb elve, hogy a mű nem hasonlíthat a művészettörténeti előzményekre, de azok szerves folytatása. Művészete az átalakított természet. A látványt átalakítja Barcsay-nyelvre, mert hite szerint a művészet lényege a természet emberivé növelése. Idézem: „Mielőtt vászonhoz nyúlna a festő, előbb tanulja meg a képet.” A természet az ihlet kezdő forrása, amit a művész képzelete nagyobbít, festés közben tovább alakít a mű véglegességéig. A természet a mű alapfoka, s az igazi alkotás a természet felsőfoka, így a festő kötelessége nem elfogadni, hanem gazdagítani a természetet az emberi műben. 1957-es „Házsor”-a a valóságban a tér sivar pontjának látszik Szentendrén. Barcsay Jenő e látszólagos sivárságban vette észre a szépség lehetőségét, s azt az elérhető maximumig fokozta festményén. Ezért hirdeti művészete, hogy el kell felejtetni a festői múltat, s a képben az átalakított és szebbé teremtett világot adományozza az igazi művész az embereknek.

A Barcsay-életmű nagy tanulsága, hogy csak az a festő képes mindvégig fejlődni, csak az kerülheti el a stagnálást vagy visszaesést, aki erős a rajzban és a kompozícióban. „A kompozíció festői eszközökkel megformált élet” – vallja. Geometriai képletek szerint rendezi csoportjait, s a tömör rend kezdeményezi az életszerűséget. A kompozíció ritmusa mindig egyéni, innen Barcsay képeinek ereje és változatossága. Igaz – a kép nem egyenletesen tömör, de a műgond mindenütt tökéletes, s nincsenek elnagyolt részek. A legtöbb szerkezeti artiztikum jelenleg Barcsay művészetében található, s e nagy festői tudatosság eredménye, hogy nála a „vonal síkba tudja feszíteni a teret”. Mozdulatlan figurái is dinamikusak, belső mozgással telítettek, mint Greco apostolai, akik a földön heverve is szinte futnak. Néha a fény is a kompozíció része festményeiben, de soha nem robbantja szét a formákat, mint Egry, mert a Barcsay-kép nem tűri az atmoszférikus szépséget.

Bár Barcsay Jenőnek a rajz és a kompozíció a fő erőssége – kiváló kolorista. Színvilága szabatos, egy-egy hangulatot bizonyos színre bíz. Kutatja a színek hatásait, gondolat- és érzelmkifejező erejét. Ahogy Picassónak volt kék és rózsaszín korszaka, Barcsay most a sárgák és szürkék titkait vallatja. Privilegizált szint nem ismer, mint az impresszionizmus és Nagybánya a zöldet, de a barna, fekete, szürke táborát különösen kedveli.

A festői életpálya során Barcsay mindvégig vallotta, hogy „a biztos rajztudás elengedhetetlen követelménye a festészetnek.” Együttal igen gazdaságos rajzokkal kísérletezni, hiszen a tévedés gyorsabban kiküszöbölhető és a jó út hamarabb megtalálható. Barcsay Jenő a festői problémát mindig rajzokkal kezdi kutatni. A felderítést a grafika végzi művészetében, s ha a rajzok együttese megtalálja az ösvényt – indul a festmény. Hogy a festmény, mozaik tökéletes legyen, a hibákat már a rajzban kell kijavítani – hirdeti miskolci mozaikja, melynek tökéletessége elválaszthatatlan rajzi hibátlanságától. Művei nem elszigeteltek, a rajzok csoportja mindig festményt vagy mozaikot épít. Nagyon izgalmasak legújabb rajzai, melyek a „Forma és tér” c. újabb kötetében láthatók. Vibráló jelekkel közelíti a jelenséget, s ez az új Barcsay kalligráfia szinte átmenet a rajz és a régi képirás között.

Könyvekbe gyűjtött rajzaiban egyesíti a rajz százados fejlődésének eredményeit saját művészi fantáziájával. E művekben a nagy reneszánsz mesterek rajztudását és a kubista igazságot szintetizálja, s az új rajzforma összetettsége már kifejezheti azt a XX. századi emberiséget, akinek Planckja, Einsteinje, Gandhija van. A rajz Barcsaynál mindig tudományos alapállásból indul, s ezt követi a művészi ösztön ereje. Ez a szinte leonardói odaadás iskolát teremt, megszünteti a rajzi halandzsát, magyar grafikai reneszánszot indíthat.

A Barcsay-vonal stabilitása festményein különös meghittséget teremt, s a tudás elrejtőzik az embert kifejező tárgyokban. Ezért érezzük egyik legszebb önarcképének az 1957-ben készült „Festőállvány”-t. Erős nosztalgiát érez a kallódó, öreg dolgok iránt, bennük keresi az elszaladt időt, – az ifjúságot. A ház is portré. „Lépcsőfeljáró”-ja, mint valami nehézkes busz, mely éppen most állt meg, az esztétikus és elegáns.

öregséget is hordozza magában a mély zöld tónusok segítségével. 1962-ben festett „Templom”-a sem csupán egy épület külső rajza, a homlokzatot az ikonok színvilágával népesíti be, s így Rouaulthoz hasonlóan összegyűjti az ikonos, Bizáncig terjeszkedő régi Európát.

Érdekes, hogy méretben Barcsay nem alkalmazza az átmenetet. Rajzokkal siet a monumentális mozaikok irányába, s e két műfaj között használt középmeretű kompozíciókat elhagyja, a stúdiumot azonnal követi a monumentális alkotás. 1963-as mozaikterveiben megfigyelhető a némai élmény. A dombok geológiai hullámzását átveszik a csoportokba tömörült figurák, akiknek fejmagassága elhagyja régi terveinek izokefáliás egyiptomi rendjét, s a csoportok süllyedése-emelkedője dinamikus szépséget alkot. Ezekben a nagyobb tömeget hömpölygető terveiben Barcsay fokozza a színek dekoratív erejét is. Művei meghatározhatják a most teremtődő magyar mozaik monumentális irányát.

Marad a kérdés: Miért időszerű ma Barcsay művészete? A modern művészet nagy eredményeinek és elakadásainak időszakában e művekkel vallja, hogy a stílus irányának korszerűségét csak a képi befejezés legmagasabb minősége valósíthatja meg. Invenció és tudás egyforma fontosságú Barcsay festészetében, s ez okozza művészi értékeinek egyenletességét, alkotó termékenységét. A constans ihlet a teremtő fantázia tehetségéből és a mesterségbeli tudás állandó gyarapításából szerveződik művészetében, s eszközeinek kifogyhatatlanságával példát mutat a most induló képzőművészeknek. Barcsay művészete – Derkovitsé, Egryé mellett a magyar festészetnek olyan értéke, mellyel piktúránk nemcsak felzárkózik az európai festészet minőségéhez, hanem egyik irányjelzője és mértéke lesz.

S O L Y M Á R I S T V Á N

Koffán Károly kortárs-galériája

Koffán Károly eleven varázsló közöttünk. Ismeri a madarak nyelvét, mint aki a babona szerint hetedik gyerekeknek született karácsony éjszakán, belelát az emberekbe. Nem fiatal már, de tűzön-vizen át homo ludens, energiáit máshogyan nyeri és fogyasztja, mint az emberek általában. A művészettörténet számontartja mint kiváló képzőművészt, főleg grafikai munkásságért, tanítványai – sok közülük már maga is jelentős képzőművész – főiskolai tanárukra emlékeznek, külföldön ornitológusként szerzett világhírt. Szívós valóságfeltáró, ez a játéka, öröme és munkája. Hasonlít azokhoz, akik tutajra ültek, hogy megfigyeljék, milyen áramlatok sodorták át az Óceánon a régi korok embereit. Megfigyel, belelát, feltár. Ha a középkorban élt volna, megégették volna némely portréjáért.

A Magyar Nemzeti Galériában, majd vidéki kiállításokon bemutatott száznál több kiválasztott portréjának valamennyi alanya képzőművész, s csak férfiak szerepelnek. A képmáshoz való jogot, amit valaha az alapvető emberi szabadságjogok között deklaráltak, a nők máig kissé úgy értelmezik, mint az előnyös képmáshoz való jogot. Koffán talán ezért hagyta ki a nőket.

Művészek fotóportréja bizonyára komplikált feladat. Önnevelő emberekről van szó, akik folyton formálnak és önmagukat is formálják, akik kielik énjük vágybeli és akarati oldalát is, ha ehhez van hajlamuk, rendkívül finom maszkot is készíthetnek maguknak. De vannak közöttük olyanok is, akik olyannyira munkájukra s magukba koncentráltak, hogy érdektelenek minden látszat iránt, akaratlanul is állandóan feltáruznak, leplezetlenül mutatkoznak. A megfigyelő, válogató, lényegesre sü-

ritő fotóművész fürge, tapadni kész, érzékeny temperamentuma természetesen átüt az egyes műveken, éppen e szubjektív és a pillanatnyiség ad keretet térben és időben.

A módszer, amit nem lehet ellesni, inkább csak úgy általánosságban nyomon követni, Koffán Károly módszere az intenzív megfigyeléssel kezdődik. Ha megérezte a jellemző belső réteget hangulatban, gesztusban, a személy egész külső tartásában, akkor igyekszik a portréalanyt neki alkalmas kifejezéshez segíteni, elfeledtetni vele, hogy a fényképezőgép is jelen van és a megérett pillanatban lecsap rá, villanásnyi gyorsasággal dolgozik.

Általában nem drámaian leleplező, inkább humorral, megértéssel enyhítő a kép, Koffán együttérez, ha olykor karikíroz is. Vagyis nem avatkozik be erőszakos alakító szándékkal, a hétköznapi embert szólaltatja meg többnyire legjellemzőbb kifejezésével. A portrék ezért sokszor tiszteletet ébresztők, különösen akkor, ha már elhunytak tekintenek vissza ránk tűnő pillanatban is megragadott időtlenségükkel, mint Lyka Károly, Pór Bertalan vagy Bokros Birman Dezső.

A vezető művészek portréiban, legalábbis a kiállításra kiválasztottakban – érvényesül bizonyos hierarchikus látásmód. Szó sincs opportunizmusról, csak annyi a különbség Kisfaludy Stróbl Zsigmond, Pátzay Pál, Bernáth Aurél, Barcsay Jenő, Kerényi Jenő, Kassák Lajos, Kmetty János, Vilt Tibor, Domanovszky Endre stb és mások, főleg a fiatalabbak portréi között, hogy az előbbieken nincsen annyira sarkosított gesztus vagy arckifejezés, mint az utóbbiakon, a fotóművész nem csipi fölön olyan intenzíven a pillanatnyiban rejlő lehetőséget, inkább jobban magukra a vezető mesterekre bizza, hogy határozzák meg magukat karakteresen, de nem csattanó poén módján.

A fiatalabbak portréi között sok az olyan, amely „ein Mann, ein Wort”, frapáns telitalálat. Csak példának: Gross Arnold, Hornyánszky Gyula, Kiss István, Lutzsicza Lajos, Moldován István, Sarkantyú Simon ilyen portréval szerepel. Csernus Tibor, Kondor Béla arcképei már kevésbé sikerültek látszanak. Igen jó Megyeri Barna, Kiss Kovács Gyula, Cs. Kovács László, Mészáros Dezső, Bencsik István. Túlzónak tűnik Kókás Ignác, Holba Tivadar ziláltsága.

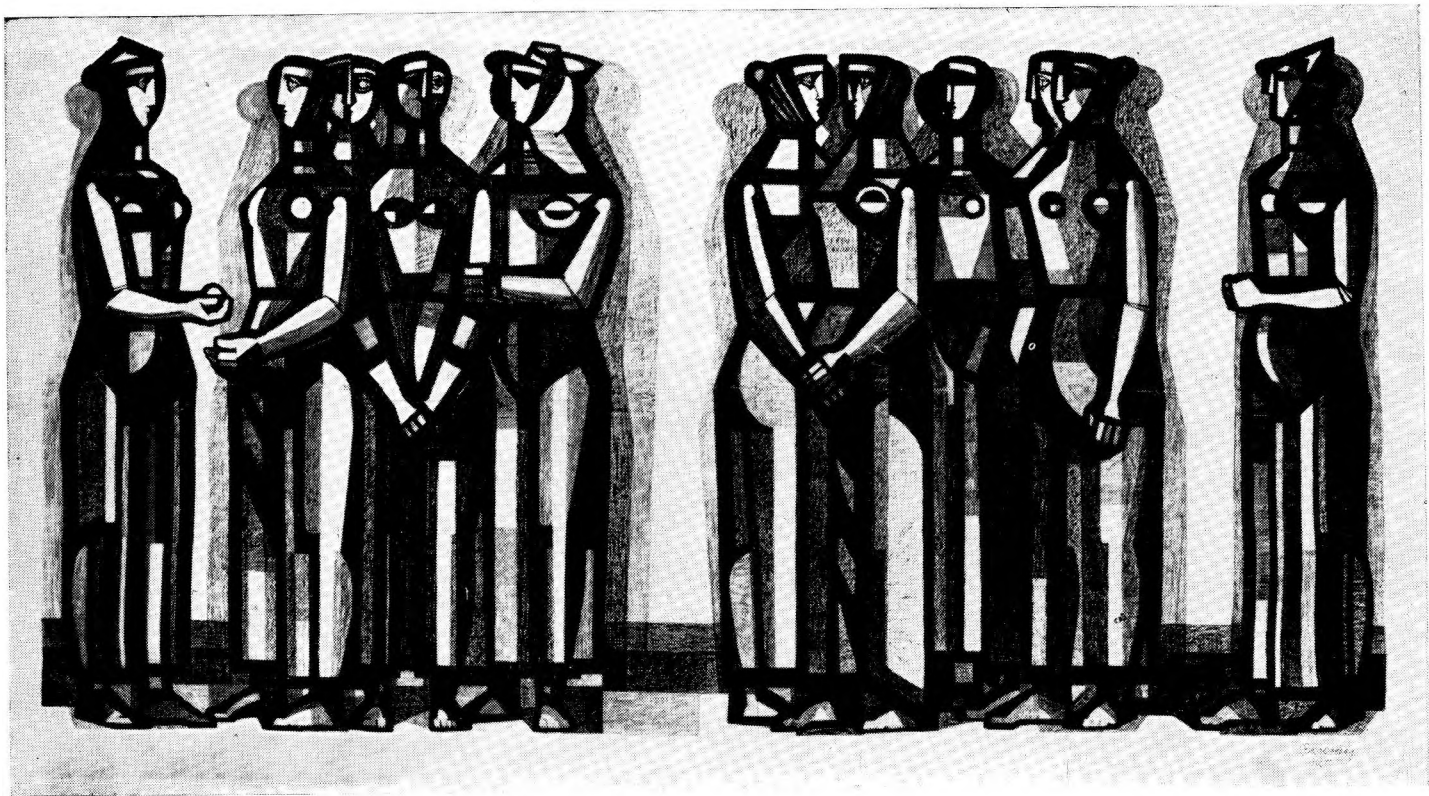
Vannak igen jellemzetes, olykor némileg karikírozó portrék az idősebb nemzedék és a középnemzedék egyes tagjairól is. Ilyen Bartha Lajos, főleg Boda Gábor, azután Borsos Miklós, Fenyő A. Endre, Klie Zoltán portréja. De ilyen a Csorba Gézáé, Duray Tiboré, Hincz Gyuláé, Ék Sándoré is. Továbbá: Ispánky József, Mácsai István, Benze László, Konecsni György, Pirk János – s még lehetne folytatni a sort. A Tóth Menyhértét is ide lehetne sorolni, ha nem adna még sokkal többet a jellemzetesnél, valami sorsszerűt, ami karikírozva is emelkedett. A „sorsszerű” portrék csoportjába sorolnám a Szabó Vladimírét, Ferenczy Bénéit, Czóbel Béláét. A Csohány Kálmánéban is van ilyenféle tendencia. Somogyi József arcképe már szinte túl jó vagy túl szép. Viszont kevés olyan példát lehetne felhozni, ahol a portrét valahogyan nem érezzük találónak, mint a Kass Jánosét, Pekáry Istvánét.

Ha a szereplőkkel szemben idegenül állnánk, akkor is feltűnne sok-sok fénykép fotóművészeti ereje. Példaként itt csak az Izsák Józsefről készült felvételt említsük. Az arcokon kívül a kezeknek ad nagy szerepet Koffán Károly, a kiállítás egészében kissé soknak is tűnik a kezek játéka.

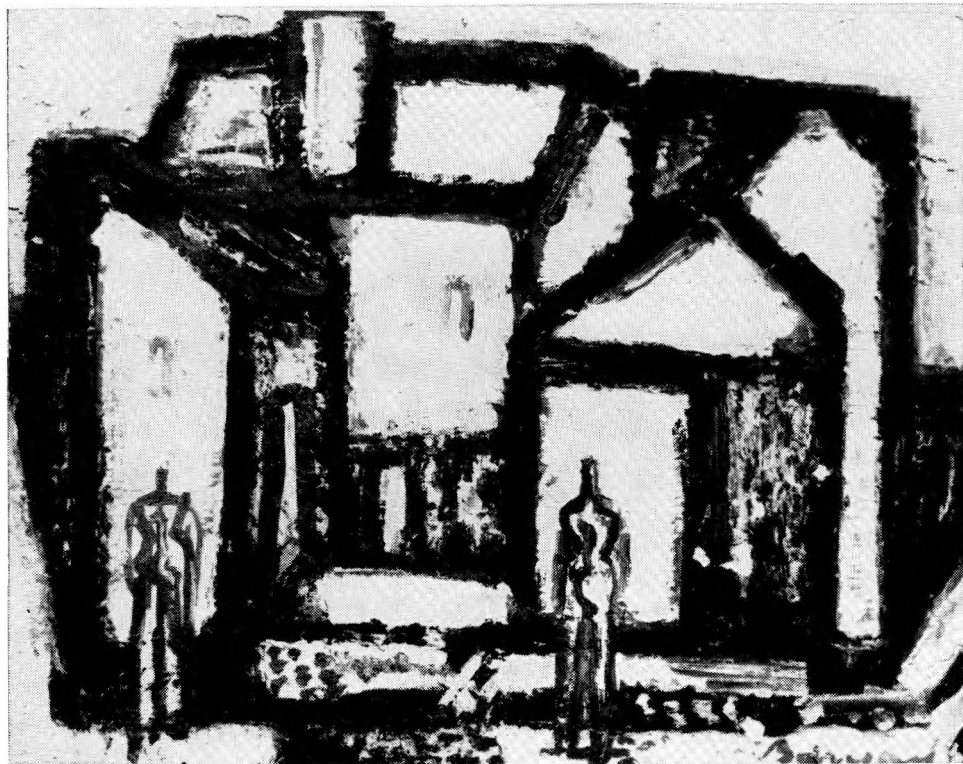
A fentiekben igyekeztünk kritikailag is hozzászólni a nagysikerű művész-portré kiállításához. Csodálatos dolog, hogy a nagy változatosság ellenére – amit a téma monotonijával szemben fölényesen megvalósít az alkotó – a színvonal egységesen magas. Ez az érzés fogadta a kiállításra belépőt, s ez kíséri el emlékképként a kiállításról. Koffán Károly szubjektív művészi meglátásai objektív valóságot hoznak felszínre, mert a ráismerés – általánosságban – objektíve igazolja.

Valaki mondhatja, hogy itt vagy amott impressziói nem találkoznak a Koffán Károlyéval, vagyis hogy ez az arc, személy nem ilyen. A minimum annyi, hogy ilyen is, a maximum, hogy most meglátottatottan ilyen.

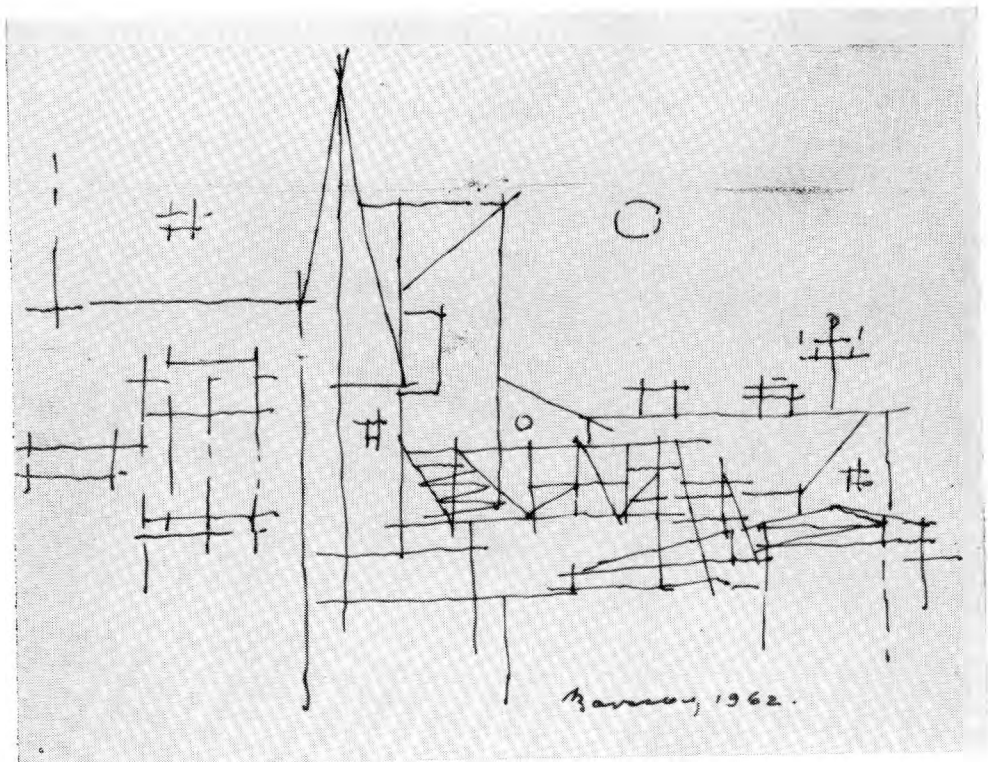
Rengeteg jót el lehetne mondani Koffán Károly portréiról. Mennyire ura például

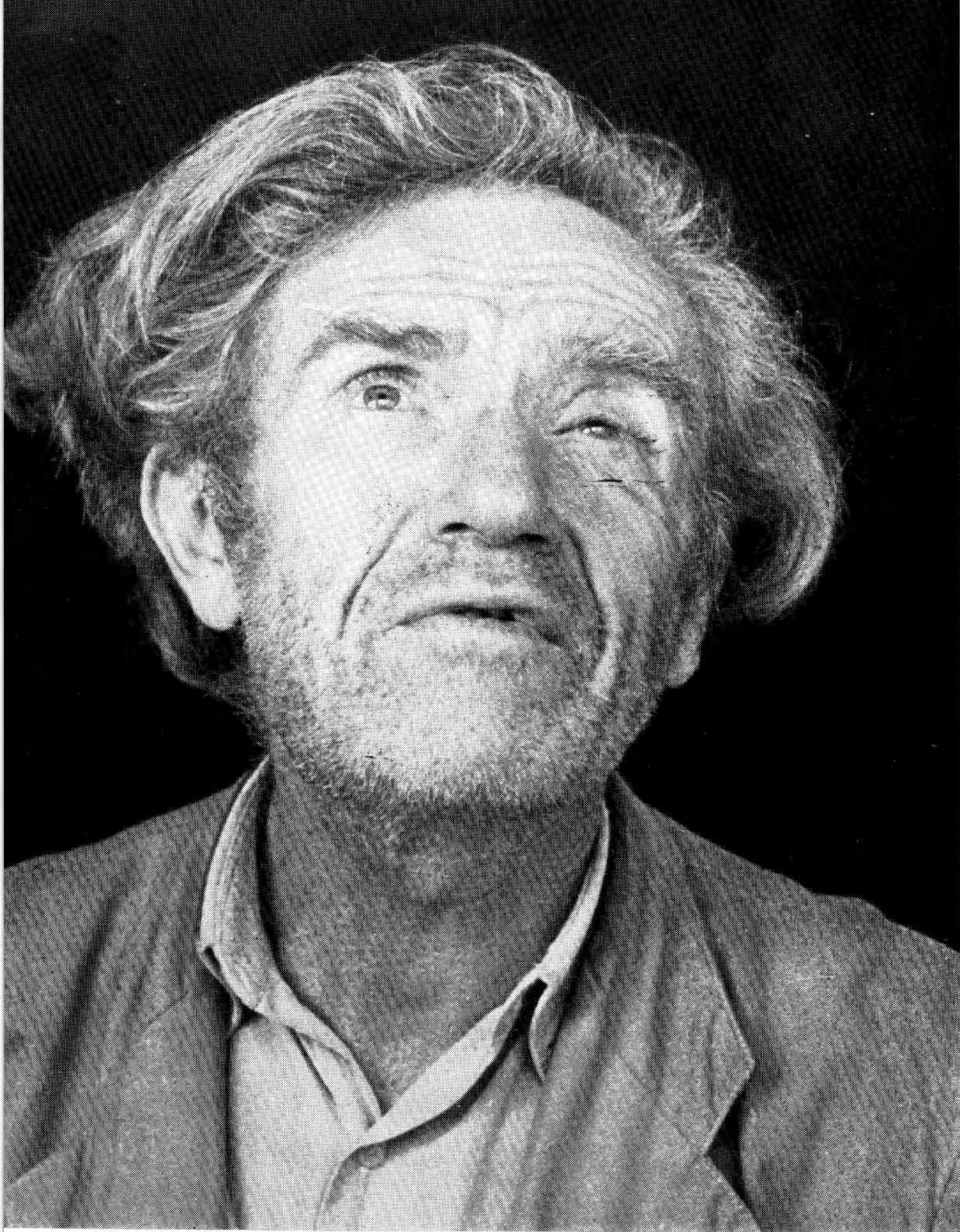
BARCSAY JENŐ: *Mozaik teru*

BARCSAY JENŐ: Szentendrei házak (olaj)

BARCSAY JENŐ: Vázlat (tus)

KOFFÁN KÁROLY: Tóth Menyhért fotó-portréja

KOFFÁN KÁROLY: *Gross Arnold fotó-portréja*

a kompozíciónak, a kontúr és foltbeli ritmusnak. Jó, hogy ezt már képzőművészként tudta, de végülis az új matériában újra meg kellett találnia.

Visszatérek ahhoz a gondolathoz: hogyan látná ezeket a portrékat valaki, aki nem ismerne senkit a portréalanyok közül, azt se tudná, hogy művészekről készültek Magyarországon. Gondolom, az emberi jellemnek, tartásnak, kedélynek ez a képes-könyve akkor is meglepné, s nem maradna benne kétség, hogy igen jelentős művész mutat most be neki igaz figurákat. Olyan művész, aki ismeri a madarakat és az embereket.

Z. SZABÓ LÁSZLÓ

Színházi levél Győrből

Egyre inkább hagyománnyá válik vidéken a mai magyar dráma támogatása. Adatok igazolják: az elmúlt színházi évad tiz eredeti magyar bemutatója közül nyolc vidéki színházban került a közönség elé. Ez az örvendetes jelenség annál is biztatóbb, hiszen ismeretlen szerzőt a gyakran aposztrofált „vidéki ízlés” sokkal kevésbé fogad lelkesedéssel, sokkal több ellenállást kell legyőznie színháznak, szerzőnek egyaránt.

Éppen ezért az ellentmondásokat hordozó, néha határozott koncepciót sem mutató vidéki színházművészetünk érdeme többszörösen dicsérhető. A mérleg, amit egyszer így megvonnánk, a vidék javára nemcsak a múlt adataiban lenne pozitív. A tervek, amelyek éppen Győrtől formálódnak egy rendszeres vidéki színházi fesztivál létrehozása körül, jelzik ezt a szándékot, de a konkrét erőfeszítést is, amit a Kisfaludy Színház tesz az egyetemes magyar színpadművészetért. Csak visszapillantásként az 1964-ben meghirdetett országos drámapályázatra kell utalni, ami kiugró alkotást ugyan nem eredményezett, de a jutalmazott művek közül mégiscsak termett néhányat. Az itt jelentkező *Halasi Mária* darabja, az *Ártatlan bűnösök* bizonyította, hogy méltó a bemutatásra, hiszen napjaink problémáit, a társadalmi és a morálisat egyaránt felveti, őszintén és becsületesen igyekszik választ is adni rá.

A győri Kisfaludy Színház eredeti magyar bemutatóinak sorában az idej, *Taar Ferenc: Örök harag* című tragikomédiája olyan kérdést boncolgat, ami látszólag egy meghatározott tájegység, az Alföld főproblémája. Talán ezért is fogadja először idegenkedve a kritikus a Kisalföldön a darabot. De ha elgondolkodik azon, hogy a „tananyag világ anakronisztikus terhével, egy milliónál több ember igényeit, vágyait, lehetőségeit visszatartó nyűgével” napjainknak nem is kicsi gondja, megérti az írói szándékot: odatárni a néző elé napjaink társadalmi valóságát a maga összetettségében, sűrűn felmerülő, látszólag egyszerűnek vagy szürkének vélt gondoljaival. Természetesen hiábavaló lenne az írói szándék, ha csak ezzel találkozoznánk a drámában. Hiszen a *Hűsz óra* árnyékában ennek a kérdésnek boncolgatására vállalkozni merész tett. Éppen az Taar Ferenc érdeme, hogy észrevesz olyan meglévő vonásokat – és ezzel lép túl a szoros vett paraszti problémán –, amiket parasztságról szóló eddigi darabjaink meg sem pendítettek; azt történetesen, hogy „a szövetkezet létfeltétel, egzisztenciális kérdés, de a szövetkezés lelki indítékú”, hogy az „emberekkel nem lehet *nagyüzemi* módon, globálisan foglalkozni.” Azt vizsgálja, „hogyan alakul az ember, mivé lesz, hogyan lép át régi önmagán?”

Ezt jelzi a darab címe is, az *Örök harag*, amely nemcsak arra utal, hogy az összeállt új közösségek új szellemi, etikai rendjében is továbbél a személyiségek emberi acsarkodása, hanem számol azzal is, hogy a határban lévő mezsgyék egybeszántásával még nem tűntek el a *lelkek mezsgyéi*; régi, elintézetlen kis emberi sérelmeket az idő

fantomokká növelt, amelyek azután kivágtatlan fekélyként bomlaszthatják ezeket a gazdasági egységeket. Éppen ezeknek a közösségi, etikai indítékú összetevőknek a következtében lépi át a dráma azokat a határokat, amelyek beszorítanak az alkotást egy meghatározott vidék sajátos problémávilágába. Csak így szabadulhat – ennek az általános társadalmi, közösségi, etikai szándéknak következtében – a darab a helyhez-kötöttségtől, s válhat általános, a paraszti lét problémáin túli kérdések hordozójává. Hiszen a mű két főszereplőjének, Sós Pálnak és Guba Sándornak elintézetlen ügye, az a bizonyos „lelki megszgye”, amit nem tüntetett el a szövetekezeti együttélés, mert nem követte a szövetekezés „lelki” változása nemcsak ezért társadalmi ügy a maga konkrétumában, mert egy közösség létét veszélyezteti, hanem azért is, mert olyan együttélési törvényekre figyelmeztet, amelyet mindnyájunknak támogatni, alakítani szükséges.

A dráma konkrét esemény-sora így fordul az általános társadalmi-morális gond felé, így tágul ki a tanyavilág szorító problémája a parasztság egészének problémájává, de még ezen is túllép: figyelmeztetés mindannyiunknak.

Taar Ferenc, aki a paraszti élet kitűnő ismerője, legutóbb Mocsár Gáborral közösen megjelent könyve, a *Tanyavilág – bomló világ* című szociográfiája is erről győzt meg, érzi ennek az „örök harag”-nak fonák voltát is. Éppen ezért választja tudatosan a tragikomédiát. Hiszen ezekben a kisszerű emberi sérelmekben egyszerre rejti a komikum, és ott lüktet a tragikum is. A színnek és fonákjának ez a kettősége az egész cselekményt a borotvaélen való járkálás izgalmában tartja, hisz ez színész és néző számára egyformán izgalmas, de életszerű is.

Az *Örök harag* oka nem egy most esett sérelem, hanem régi, elintézetlen ügy. Így természetes az is, hogy nem szorítható hagyományos keretbe. A differenciáltabb cselekmény differenciáltabb formát is követel, a riport élőbb, pergőbb lehetőségeit. De mintha ez is bizonyítaná: itt a formai újítás is szükségszerű. Ez azonban nem egyértelműen sikerül. Amíg a darab első részében érvényesül a tartalom és forma szinkronja, a dráma második része – éppen az összeütközés fokozott irama – érthetetlenül nem követi az első rész gyors ritmusát. Mintha a gondolat és a forma aszinkronba kerülne egymással. Pedig van ennek a darabban alkalmazott és a filmtől kölcsönzött montázs technikának egy-két kitűnően megformált pillanata. Némelyikről az az érzésünk, mintha már találkoztunk volna vele. Egyik esetben, amikor azonos cselekményt a két szereplő más-más megvilágításban látunk, *Kurosawa* kitűnő filmjére, *A vihar kapujában* címűre gondolunk. De kísért bizonyos mértékig *Darvas József Részeg esőjének* színpadi változata vagy a *Hűsz óra* című film egy-két részlete is. Ami hibául róható fel, az inkább a következetlenség. Nem viszi végig ezt a montázs technikát, hanem a mű második részében a pergő, izgalmas cselekményt hosszantartó állóképekkel váltja fel.

A darab, amelyik itt-ott fellelhető egyenetlenségei ellenére is fontos kérdés boncolgatására vállalkozik – hisszük –, jelentős eseménye színházi életünknek. A győri Kisfaludy Színház bemutatója elsősorban azért öröndetes, mert két olyan kitűnő művészére osztotta a főszerepet, mint *Görbe János* és *Solti Bertalan*. Alakításuk legfőbb erénye az újszerű parasztábrázolás. Nemcsak külső megjelenésükben ütnek el a hagyományos paraszti típustól, hanem szellemiségükben, gondolkodásukban. Solti Bertalan váltja maradéktalanul valóra ezt a formálódó, a történet során alakuló típust valószínűleg is, akiben már minden az új felé mutat, talán csak fel-feltörő szenvedélye hordoz még ősi paraszti vonásokat.

A dráma minden egyes szereplője e lélektanivá szélesülő mű sokszínű világát szolgálja játékával. De ezt teszi *Várady György* rendezése is. A mű adta lehetőségekben belül pergő, a riport izgalmával felérő előadást teremt; legtöbbször nagyon ügyesen alkalmazza a film eszközeit, egy-két mozgatásával, vágással, a világítás teremtette plánokkal tesz hangsúlyossá villanásokat, részeket, de magát az egész darabot.

Így szolgálja az író – rendező – színész hármassága az új magyar darab sikerét.

Taar műve korántsem hibátlan alkotás. De hogy erre, az eddig kimondatlan kérdésre keresi a választ emberien, az igazságkeresés szándékával – feltétlenül figyelemre méltó. Olyan nekünk szóló gondolat, amelyikre érdemes odafigyelni.

A helytartó Pécssett

Rolf Hochhuth drámáját január végén mutatta be a Pécsi Nemzeti Színház. Ezúttal nem volt ez hazai ősbemutató, hiszen az elmúlt évadban játszotta már a darabot Budapesten a Thália. Időközben ismertté vált magyar nyelven a mű teljes szövege is: Kalász Márton kiváló fordítása az Európa Kiadó legnagyobb példányszámú sorozatában jelent meg.

A drámáról s a Thália előadásáról beszámolt már a Jelenkor, Taxner Ernő színházi levelében (1966. 4. szám). A mű részletesebb elemzésétől tehát eltekinthetünk.

A pécsi előadás egészében véve éppúgy nem tudta lázba hozni a közönséget, miként a budapesti sem. Csendes, langyos légkör uralkodott a színpadon s a nézőtérben egyaránt. A kirobbanó siker elmaradásának legfőbb oka – már Taxner Ernő felhívta rá a figyelmet – a drámában keresendő. Központi témája – XII. Pius súlyos felelőssége, amiért nem emelte fel szavát a zsidók védelmében Hitler ellen, a náci kegyetlenségekért, Auschwitz s a többi haláltábor borzalmaiért – természetesen nem közömbös a mai magyar közönségnek. A drámai konfliktus azonban, Riccardo Fontana belső konfliktusa és összeütközése környezetével – lényegében harmadikutas, vallásos, tággabban értelmezve is csak a polgári humanizmus korlátai között mozgó eszmekörével – Nyugaton botrányokat kavarhat, de nálunk nem nyújthat meggyőző feszültséget.

Inkább csak csendesebb és komorabb intellektuális élményt nyújthat. Ennek érdekében sokat tett a pécsi együttes, és különösen a dráma fiatal rendezője, *Babarczy László*. Konceptiója igen komoly és tiszteletre méltó, s ha az adott feltételek és körülmények – színészek, színházi apparátus, közönség-igény – reális mérlegelése szempontjából vitatható is, ennek kézenfekvő magyarázata, hogy – két évvel korábbi diplomamunkája után – A helytartó Pécssett az első rendezői feladata. Felfogása inkább *irodalmi*, a drámai *szöveg* lehetséges mértékű teljességének tiszteletére és Riccardo Fontana humanizmusának kiemelésére épül. Olyan keveset húzott az eredeti szövegből, amilyen keveset csak lehetett – sokkal kevesebbet, mint a Thália –, s izléssel, emellett helyes megfontolás alapján. A magyar néző ismereteire, élményeire alapozva a németek körében, illetve a zsidók és németek között játszódó jelenetekből hagyott el legtöbbet, ezzel a fontos szerepek közül csak Gerstein árnyalását kellett feláldoznia. A legkevesebbet Riccardo szövege csonkult, tőle legfeljebb csak a III. felvonás 2. jelenetének teljességét sajnálhatjuk.

A színészi *játékokra* és a *környezetre* – díszletek, jelmezek, világítás stb. – kevesebb gondot fordított a rendező. A Thália-előadás hatásos külső effektusairól is lemondott. Színpad-érzékéről mindemellett meggyőző bizonyosságot nyújtott a zsidók sorsát felidéző jelenetek ügyes megoldásával. Ezek szövegét – mint már jeleztük – igen erőteljesen meghúzta, tömörítette. Mégsem érezzük őket csonkának vagy töredezettnek, mert itt valóban nem a szöveg a fontos, hanem a többnyire csak beszélő, vitatkozó, a cselekvésig nehezen jutó pápai környezet nehézkességével szemben éppen a gyorsan, erőszakosan, drámaian pergő valóság-háttér jelzése. Stílusban és ritmusban is különböző, hatásos ellentétet sikerült ilymódon érzékeltetnie a rendezőnek, s ez hitelesen támasztja alá a *beszédtől* a (bármily korlátozott) *cselekvésig* eljutó főhősök konfliktusát.

A mű strukturájának módosítása természetesen csak ellensúlyozta, de nem változtathatta meg teljesen az epikusabb alapjellegét. A dráma egésze így is a külső cselekmény helyett a párbeszédnek feszültségére épült, s ezzel maximálisan – sőt néha úgy érezzük: „ultra posset” – igénybe vette az együttes intellektuális felkészültségét és beszédkultúráját.

A színészek nagy része pedig halk beszédével a nézők figyelmét vette igénybe. A viszonylagos halksággal, meg a szerepfelfogásokkal is egészében a reálisnál kissé *lágýabbra* sikerült a bemutató. Riccardo Fontana szerepében *Bálint András* felfogása adta az alapot a lágýsághoz. Tiszta és meggyőző, ha nem is teljes, de egységes Riccardót nyújtott. A keményebb szélsőségek hiányoztak belőle, ezek egy részétől a húzások fosztották meg, példa a már említett jelenet, melyben a téboly szélére kellene eljutnia. Puhább egyénisége a pápával való együttes jeleneteiben volt a leghitelesebb. *Baracsi Ferenc* jól eltalált Piusa, nagyszerű belépésével, visszafogott, de belső fűtött-ségű játékaival az előadás egyik erőssége volt. *Haumann Péternek* Gerstein erősen csonkított szerepében nehéz feladat jutott, amelyet csak bizonytalankodásokkal, egyenetlenül tudott megoldani. Alakja talán már Hochhuthnál is „irodalmiasabb”, túlfeszítettebb a kelleténél, csakúgy, mint a Doktor szerepe, amelyet *Iványi József* alakított. Nála sem éreztük meggyőzőnek a külsőségességek és a szinte jelképpé sűrűsödő emberi (vagy már nem-emberi) tartalom ellentétét, melyet az írott dráma hangsúlyoz.

A többi szereplő közül *Paál László* halványabb kezdés után a II. felvonásban nyújtotta igazi képességeit, s átlagon felülinek éreztük még *Bősze György* Jacobson és *Fekete András* Apát alakítását.

A helytartó nem siker-dráma, előadása eleve igen nehéz, s a tehetséges fiatal rendező csak még magasabbra helyezte a mércét. Igényességéért – a nagy feladatokra is mindig szívesen vállalkozó színészekkel együtt – elismerést és bizalmat érdemel.

KÖNYVEKRŐL

A Művészet Kiskönyvtára első sorozata

A magyar művészeti irodalomnak eddig példátlanul hosszú életű és nagy sikerű sorozata jubilált és alakult újjá Kampis Antal Braque-ról szóló remek kismonográfiájával: A Művészet Kiskönyvtára. A modernebb forma és tipográfia, az újrakezdett számozás, egyben a tízéves jubileum, az eddig megjelent 75 kötet mindenképpen fordulópont, lehetőséget nyújt a sorozat múltjának értékelésére.

Az utolsó könyvecske (Bernáth Mária: Munch) a 74. számot viseli, de valójában 75 kötet jelent meg, hiszen a kiadó két ízben is elvétette a számozást: két 14. és két 49. számot viselő darab van, és a kihagyott 51. csak egyet von le a többletből. A sorozat 1957-ben indult, évenként átlagosan 7–10 ízben jelentkezett a 10 esztendő alatt (60-ban csak 5, 66-ban a régi formában 3). A kiadó (1964 végéig a Képzőművészeti Alap Kiadója, majd ennek megszűntével 1965-től a Corvina) jelentős miszsiót vállalt, a képzőművészetek kiemelkedő alakjairól önálló kis kötetekben 18–24 lapos tanulmányt, ugyanakkor 40–50 képet (köztük 5–6 színeset) közöl. Ilyen nagyszerű feladatot aligha tűzhetett volna korábban maga elé a művészeti könyvkiadás, és érdeklődés, kiadói vagy nyomdai lehetőségek híján nem is tudott volna megoldani sem ennyire maradéktalanul.

Nézzük, kikről szólnak a megjelent kötetek, a művészek nemzetiség szerinti csoportosításában. Nagyrészükről magyarul ez az egyetlen olvasható irodalom és széles körben hozzáférhető képeskönyv:

<i>Magyarok:</i>	Ámos Imre Barcsay Jenő Benczur Gyula Berény Róbert Bernáth Aurél Borsos Miklós Czóbel Béla Egry József	Ék Sándor Fényes Adolf Ferenczy Noémi Fónyi Géza Gadányi Jenő Holló László Kosztá József Kovács Margit	Mészáros László Munkácsy Mihály Nagy István Rudnay Gyula Székely Bertalan Vajda Lajos Vaszary János
<i>Franciák:</i>	Cézanne Chardin Courbet Daumier Delacroix Gauguin	Ingres Maillol Manet Matisse Picasso Renoir	Rodin Rouault Seurat Toulouse-Lautrec Van Gogh Watteau
<i>Olaszok:</i>	Bernini Botticelli Canaletto Donatello Giotto	Leonardo da Vinci Michelangelo Perugino Piero della Francesca Raffaello	Robbia (Robbiák!) Tiziano Verrocchio
<i>Oroszok:</i>	Fedotov Muhina Perov Rubljov	<i>Németek</i>	Dürer Grünewald Holbein Kollwitz, Käthe
<i>Németalföldiek:</i>	Brueghel Frans Hals Rembrandt	<i>Spanyolok:</i>	Goya Greco
<i>Csehek:</i>	Mánés Stursa	<i>Románok:</i>	Andrescu Luchian
		<i>Egyebek:</i>	Csi Paj-Si Hogarh Masereel Munch

Elsősorban és természetesen a magyar (e századi 12, élő 8 művész), a francia (századvégi 11, e századi 3, élő 1), majd a reneszánsz kori olasz művészet dominál a sorozatban; a magyar művészetet 23, a franciát 18, az olaszt 13 név képviseli. Meglepően kicsi (az új tervek bizonyára javítanak ezen) a német, a németalföldi és flamand, a spanyol, az orosz és az angol művészet aránya. Alig szerepel a reneszánsz előtti korszakok bármelyike (Rubljov, Grünewald?), alig a barokk, a 17–18. század (elsősorban a francia és németalföldi) művészete.

1961-ben jelent meg A magyar könyvkiadás előzetes öt éves terve (1961–1965) c. kiadvány, benne e sorozat tervével is. Erdemes átböngészni, mit valósított meg az időközben változó kiadó (nem lenne tanulság nélküli más kiadók hasonló kontrollja sem!) az ígért sorozatból. Az ott felsorolt 56 kötetből megjelent 31. Hiányzik Bihari Sándor, Bonnard, Carpeaux, Constable, Corot, Correggio, Csontváry, Ferenczy Béni, Grigorescu, Joganszon, Kaszatkín, Lotz, Mestrovics, Millet, Orlai Petrics, Pátzay, Quercia, Szerov, Szinyei Merse, Thorwaldsen, Ucello, Velasquez, Vermeer, Veit Stoss stb.; és ezen a hiányon a terven felül megjelent 22 kötet alig segít.

Igaz, a tervek (inkább más kiadóké) egy kissé uniformizáltak is voltak, de ebben a sorozatban bőséges lehetőségek találhatók, majdhogy kimeríthetetlenek, akár még hosszabb időre is meg lehetne határozni a kiadás rendjét. Talán még konkrét időközökben (pl. kéthavonta) megjelenendővé is lehetne tenni, mint az Olcsó Könyvtárat, hiszen ez a sorozat majdhogy olyan feladatokra hivatott, ez a mi „olcsó Skiránk”.

A tanulmányokat 6 kivételével magyar szerzők írták, 69 kötetet 42-en. Több életrajzot írt a magyar képzőművészeti ismeretterjesztés nagyszerű emléké mestere: Lyka Károly (ötöt), de Farkas Zoltán (5), Genthon István, B. Haulisch Lenke, Kampis Antal, László Gyula, Végvári Lajos, Ybl Ervin (3-3; Ybl a szobrászati anyag harmadát!) sem maradnak el termékenységben – színvonalban korántsem – egykori mesterrüktől. A modern és hazai anyag pedig elsősorban rájuk és a fiatalokra tartozik!

A tanulmányok stílusát és nyelvét a sorozat feladata determinálja. Közérthetőek, bár néhol az adatok és elemzések rovására túlteng a líra, másutt pedig (középfokú ismeretterjesztésről lévén szó!) egy párszavas szakszótár hasznos lenne az egyes művek végén, akár egy ilyen kis illusztrált kötetkét is el tudunk képzelni. Nem lenne érdektelen az írások végén egy kis adattár sem, életrajzi és kiállítási kronológia, mint ezt László Gyula tette a Borsosról szólóban, vagy mint ezt – bővebben és áttekinthetőbben – a Henschelverlag „Welt der Kunst” sorozatában találhatjuk, az oldalt forgatókönyvszerűen két hasábra (Der Zeit – Der Maler) osztva.

A kiadott anyag egészének jórésze eléggé retrospektív, nyilván itt népművelés-didaktikai szempontok is közrejátszhattak. A kb. 12 élő művész (öröm, hogy köztük 8 magyar!) bemutatása a 75 közül nagyon kevésnek tűnik a jelenkori igen szerteágazó európai képzőművészetből.

A szobrászat is eléggé szűk keretek között kapott helyett (kb. 11 mester, ha az átfedéseket is ideszámítjuk), az iparművészet alig (Kovács Margit, Ferenczy Noémi), az építészet egyetlen kötettel sincs képviselve. Mindezek azért is meggondolásra, figyelemre és korrekcióra méltóak, mert a kiadónak szinte ez az egyetlen sorozati lehetősége (a Magyar Mesterek, a Realizmus Mesterei már-már eléggé esetleges és talán holt sorozat; az Architektúra csak most születő, eléggé szakmai és felsőfokú, más kiadói is; a Művészettörténet már befejezett és jóval kevesebb lehetőséget, képanyagot nyújtott – a kiadó pedig itt még mindig adósunk a Név- és tárgymutatóval! –), amelyben helyet kaphatnának kiemelkedő nemcsak-festő művészek is (csak eszázadi: Arp, Archipenko, Brancusi, Fritz Cremer, Le Corbusier, Despiou, Giacometti, Gropius, Marino Marini, Moore, Nervi, Zadkine stb.; vagy magyarok: Beck Ö. Fülöp, Bokros Birmann, Csorba Géza, Ferenczy Béni!, Goldmann György, Kerényi Jenő, Mikus Sándor, Pátzay Pál, Somogyi József, Shaár Erzsébet, Vilt Tibor, Zala György stb.).

A sorozatban – de már a tervben nemkülönben – bizonyos fokú esetlegesség, véletlenszerűség és talán üzleti, kultúrpolitikai óvatosság is érvényesült, amely leginkább a 20. századi vagy éppen élő művészetet, ugyancsak a festészetten kívüli művészeteket sújtotta. Mindez aligha lehet indokolt, hiszen a vásárlók jórésze a teljes sorozatot gyűjti, érdeklődése a kurrenciák felé is irányul – ilymódon kevésbé ismert vagy „rázósabb” életművek bemutatása és értékelése is „üzlet”, egyben „missziós” feladat.

Mégis, az európai művészetek tekintetében a sorozat kultúrtörténeti feladatát egészében szépen teljesíti. Egyedül az előbb említett előbb modernség, a merészebb válogatás és a szélesebb skála igénye kelt némi hiányérzetet.

*

A magyar művészet szerepéről külön szeretnénk szólni, hiszen a sorozat itt különleges funkciót is teljesít. Az e tárgyban megjelent kötetek száma (23) is ezt bizonyítja. Ha a névsort összehasonlítjuk Pogány Ö. Gábor: A magyar festészet forradalmárai c. művének tartalom- és névmutatójával, itt komoly, eddig betöltetlen hiányok mutatkoznak. A desiderata szinte (és szerencsére) majdhogy végtelen, tetszés szerint bővíthető: Csók, Csontváry, Derkovits! Dési Huber, Farkas István, Ferenczy Károly, Gulácsy, Hollósy, Iványi-Grünwald, Kernstok, Mednyánszky, Mészöly, Moholy-Nagy, Nagy Balogh, Nemes Lampérth, Paizs Goebel, Paál László, Pór Bertalan,

Réti, Rippl Rónai, Szinyei Merse, Szőnyi, Tihanyi Lajos, Thorma, Uitz; vagy a Magyar Művészet 1800–1945. c. összefoglaló munka névmutatójából: Aba Novák, Barabás, Czigány Dezső, Ferenczy István, Glatz, Medgyessy, Madarász, Révész Imre, Ternyai, Vértés Marcell stb. hogy csak a már holtakat említsük, de folytathatnánk a sort élőkkel is.

Mindegyik művésznek fellelhető a maga krónikása, máris adottak egy újabb öt-tízéves terv körvonalai.

Külön érdemes lenne a sorozat szerkesztőinek meggondolniuk az idegenben élt vagy élő magyar művészek bemutatását is (Biró Mihály, Breuer Marcell, Hajdú István, Kemény Zoltán, Kolos-Vary, Moholy-Nagy, Orbán Dezső, Reth Alfréd, Schöffner Miklós, a Szervátiuszok, Tihanyi, Uitz, Vasarely, Vértés Marcell stb-stb.). Evvel nemcsak a hazai és külföldi közérdeklődésnek, de önmagunknak és a művészeknek is tartozunk.

A Nemzeti Galéria és az Ernst kiállításai a két háború közötti és az eleven művészeknek egyre tágulóbb teret nyitnak. Bizonyára össze lehetne kapcsolni a sorozat és a kiállítások terveit, a megnyitóval egyidejűleg megjelentetni az érdekelt monográfiákat, hiszen a kiállításokat nagyrészt ugyanazok rendezik, mint akik a kötetkéket írják, és a képeket – ide a reprot, oda az eleven – válogatják. Ez a kölcsönösség sokban hozzájárulhatna a magyar művészet mindkét részről (Galéria és Kiadó) kívánt sikeréhez.

A sorozat szerkesztői irigylésre méltó helyzetben vannak, témájuk szinte kimeríthetetlen. Mi talán mégsem ragaszkodnánk egy-egy életmű külön bemutatásához. A szép és nagymúltú sorozat már összefoglalhat is, említsük a magyar – bár akár külföldi is – iskolákat (Nagybánya, Szolnok, Vásárhely, Szentendre, a Maisták, a Nyolcak, az Európai Iskola, a népi kollégiumok művésznemzedéke – vagy az olasz városok egykori iskoláit, az izmusokat, a századeleji csoportokat Fauves, Sturm, Blaue Reiter, Nabis stb.), akár egy-egy téma változásait a századok során (pl. a bibliai Dávid!). Gondoljunk a középiskolai oktatás igényeire! Elképzelhető, hogy a legnagyobb mesterekről ne csak második kiadást, hanem újabb kötetet jelentessenek meg – más képekkel és más tanulmánnyal. – Izzgalmas lenne a kevésbé ismert és majdhogy „mitikus” művészek (pl. Bosch, Kandinszkij, Picabia, Mondrian, Tatlin, Pollock, Javlenszkij, Klee, Lisszickij, Malevics stb.) polemikus bemutatása – esetleg több szerző pároldalas, egymással vitázó írása egy-egy kötetben.

Meggondolható még az összefoglaló, majdhogy bibliografikus-ikonografikus kötetek, adattárak kiadása (ld. az egykori Officina ARS MUNDI-sorozatának egy-egy darabját!), a más képzőművészeti ágak arányának növelése, a festészeti technikák írásos-képes bemutatása mind történeti, mind pedig horizontális vonatkozásaikban. De mindezek talán már szét is feszítenék a sorozat eddigi kereteit, és inkább egy-két újabbnak lehetnének indító ötletei.

Tudjuk, hogy egy-két itt felsorolt művésztől időközben más mű is megjelent (Németh: Csontváry, Genthon: Ferenczy Károly, B. Supka Magdolna: Aba Novák – a Derkovits-, Domanovszky-, Szőnyi-albumok stb.). Nem ismerjük a további terveket, nem a már készülő és nem hirdetett köteteket, a kész kéziratokat, szerződéseket stb. Névsoraink nyilván sokhelyütt egyeznek. Ködös sejtéseink vannak csak a nehézségekről (szerzők keresése, képanyag válogatása, nyomdai kapacitás, alakuló művészetszemlélet, üzleti megfontolások stb.), de érzéseink szerint mindezek egyre inkább hátritható akadályok (pl. a Tihanyi-anyag közeli hazakerülése!). Egy szélesebb nemzetközi kooperáció (szép eredményei a szomszédos népek művészeiről szóló darabok!), és kiadóközi, múzemközi kapcsolatok segíthetnek az egyes nehézségeken.

És mindenekelőtt a sorozat hivatásának mély átértékelése és vállalása. Nos, a mi „paraszt-Skiránk” nagyszerű feladatokra hivatott. Csak sikert kívánhatunk a következő jubileumig.

BODRI FERENC

Escher Károly fotói

Az elmúlt év őszén látott napvilágot a *Fotóművészeti Kiskönyvtár* című sorozat első kötete, amely a nagy magyar fotóriporter, *Escher Károly* (1890–1966) életművével foglalkozik. A *Corvina kiadó* által közreadott könyvecske a művész 63 fényképének reprodukcióját, az általa konzervált, restaurált és megmentett egyetlen autentikus Petőfi-daguerrotípiát és *Mihályfi Ernőnek* Escherről írott tömör tanulmányát tartalmazza.

Joggal, a kegyelet túlzása nélkül állapítja meg a pályarajz szerzője, hogy Escher fotóriporteri tevékenysége úttörő és korszakalkotó volt a magyar fotóművészet történetében. Mihályfi arra is kitér, hogy Eschernek „a magyar Cartier-Bresson”-ként való emlegetése egyszerűen indokolt, mert kettejük munkásságának vannak rokon vonásai, – ugyanakkor azonban némileg meglepő is, mert azt sejteti, hogy Escher Cartier-Bresson tanítványa vagy követője volt, holott a magyar fotográfus a maga fotóművészi nyelvét Cartier-Bressontól függetlenül, őt megelőzve alakította-munkálta ki.

Mihályfi Ernő a falukutató írók szociográfiai műveivel veti össze Eschernek – az 1919-es Tanácsköztársaság forradalmi filmhíradója egykori operatőrének – a 30-as években született fotóit, amelyek „a társadalom rettenetes igazságtalanságait mutatták meg a fasizmus magyarországi évtizedeiben... Ezek a képek tiltakoztak és lázítottak...” Igen, ezek a látszólag objektív fényképek telítve vannak élesen szociális irányzatossággal, a megalázottak és megszorítottak iránti forró szolidaritással. Az „Éjjeli menedékhely”, a „Kültelki nyomortanya”, a „Kilakoltottak”, a „Guberálók”, a „Bányász beteg gyermekével” és más Escher-fotók a nagy gazdasági válság éveinek, a kisemberek akkori gyötrelmes sorsának kendőzetlen, hiteles *dokumentumai*, – ezen túlmenően azonban időtálló, szuggesztív *művészi alkotások* is.

A 40-es évek első felében keletkezett munkáiban Escher félreérthetetlenül megfogalmazta ítéletét a második világháborúról és a náci rémuralomról. („Frontra induló katona”, „Visszatért katona”, „Budapest ostroma után”, „Hazatérés Auschwitzból”) A felszabadulás utáni alkotásaiban a művész a pusztulásból kiemelkedő, aléltóságából feleszmélő új Magyarország életének lett a krónikása. („Új közönség az Operában”, „Fejelő gyerekek”, „Üzemi konyha”, „Bölcsöde”)

Escher Károly fotóinak jelentős hányada kiváló muzsikuskokról (Sztravinszkij, Pablo Casals, Bartók, Szigeti József), színészekről (Bajor Gizi), írókról (Móricz, Karinthy Frigyes, Molnár Ferenc, Gábor Andor, Szabó Lőrinc), képzőművészekről (Rudnay Gyula, Iványi-Grünwald, Czóbel, Derkovits, Ferenczy Béni, Szőnyi, Pór Bertalan, Aba-Novák, Ferenczy Noémi, Paizs Goebel Jenő, Barcsay) készült. E felvételek – amelyek híjjával vannak a keresettségnek, az ünnepélyes pózoknak – beszélgetés, cigarettázás, zenekari vagy színpadi próba, újságolvasás, tevé-vevés, szemlélődés közben örökítik meg a jeles író- és művész-kortársakat, akiknek jórészehez Eschert baráti szálak is fűzték. Ezek az őszinte, közvetlen, s mindenekelőtt: nagyon jellemző pillanatfelvételek nem csupán a modell arcvonásait és testi megjelenését rögzítik meg s adják át az utókornak, de bevilágítanak az ábrázoltak alkotói világába, személyiségük mélyebb rétegeibe is.

A jólsikerült Escher-könyv megjelenését – s vele a Fotóművészeti Kiskönyvtár megindulását – örömmel üdvözljük. Érdeklődéssel várjuk a tervbe vett, további monográfiákat (Székely Aladár, Moholy-Nagy László, Koffán Károly, Gink Károly stb.) s reméljük, hogy a magyar és külföldi fotóművészet többi kiemelkedő mesterének (Atget, Nadar, Steichen, Stieglitz, Man Ray, Brassai, Lucien Hervé, Rónai Dénes, Pécsi József stb.) munkásságát is bemutatják a sorozat későbbi kötetei.

DÉVÉNYI IVÁN

POMOGÁTS BÉLA: *Benjámín László*
VÁRKONYI NAGY BÉLA: *A lírai számvetés művészete*
RONAY LÁSZLÓ: *„Kopár ég” alatt*
KOLTA FERENC: *Pákolitz István: Igazságos Mátyás*
VÁRÓCZI ZSUZSA: *Soós Zoltán: Gorombakovácsok*
NEMES ISTVÁN: *Tömörkény Emlékkönyv*
TÜSKÉS TIBOR: *Folyóirat-szemle*
THIERY ÁRPÁD: *TV-szemle*

POMOGÁTS BÉLA

Benjámín László

1.

„Az írott és az íratlan szavaknak csak kinját éreztem, soha örömét” – panasolja Benjámín László életének egy nehéz szakaszán (*Önéletrajzi jegyzetek*). Valóban nem tartozik a könnyen teremtők, az önfeledten dalolók, a Múza kegyelmében élők közé. Babits leírhatta, visszaemlékezve ifjúságára, minden fiatal költő legfőbb gyönyörűségét: „Úgy született hajdan a vers az ujjam alatt, / ahogy az Úr alkothatta valami szárnyas / fényes, páncélos, ízelt bogarat” (*Cigány a síralomházban*). Benjámín soha. Ő alig néhányszor érezte az alkotás felhőtlen örömét, a játékot pedig egyáltalában nem. Annál többször a töprengés kinját, a vívódás küzdelmét, a számvetés hajszeját, a leszámolás keservét. Alig sütkérezhetett abban a derűben, mit a költőnek ember és világ harmóniája adni tud. Vagy ha megpróbálta, lelkiismeret-furdalással és önváddal kellett érte megfizetnie. „Ha időm megérik, / hogy tetteim és verseim lemérik, / nem magamért, de tiszta kell maradjak” – írta még ifjúságában (*Vázlatok a dicsőséghez*), megfogalmazva az örökös készenlét lelkiállapotát. Felelősen akart élni: bármikor készen a számadásra, arra, hogy feleljen a könnyelműen kimondott szóért, a tékozló hivatásért. Pedig nincs meg benne a nagy vallo-mást-tevők kíméletlen komorsága, indulatos szigora. Benjámín költészetének egyik sajátossága, hogy a számadás felelősségtudata, az ítélkező szavak gyötrelme a derű vágyával, a feloldódás sóvárgó igényével párosul. Ugyanaz az ember fut, sőt menekül a befogadó közösség ölelésébe, valami oltalom alá, s lép ki egyedül a viharba a lelkiismeret dacos partizánjaként. Esendő és védelmet kereső, de konok és határozott is. Boldogan fogadja el a felkínált parolát, bizalommal áll a zászló alá; aztán megint egyedül küzd, magányosan lázad, önvádakkal birkózik, mintha soha sem sza-

badulhatna meg az önvallatás fájdalmas kérdéseitől. Alkat és történelem konfliktusa lenne ez talán? Benjámín helyzete valószínűleg bonyolultabb. Alkatának lágyabb és erőteljesebb tulajdonságai: a feloldódás vágya és az ítélkezés zord kényszere éppúgy perben állnak egymással, mint ahogy az általa megélt történelem sem nélküli az ellentmondásokat. Benjámín éppúgy átéli a kollektív felemelkedés örömét, mint a csalódottság keservét. Jellemvonásai és élményei drámai ellentétek közé feszítik költészetét. Ebben a személyes drámában éppúgy szerepe van a megnyugvás vágyának és a helytállás felelősségtudatának, mint a történelem változó áramlásainak. Vagyis Benjámín költészete az egyéniség és a történelem találkozásának-szembeke-rülésének bonyolult játéka: küzdelem valamilyen egyensúlyi helyzetért.

Harmóniára vágyik, ezért feladatot és biztató közösséget keres. Felelősséget hirdet, tiltakozik, ezért diszharmóniák közé kell jutnia. A változó történelem így kényszeríti arra, hogy újra és újra válasszon alkatának lehetőségei: a feloldódás és az ítélkezés között. Addig viszont nem szerezhette meg az áhított belső nyugalmat, amíg e választásban látta élete fő konfliktusát. Benjámín akkor vált nagy költővé, amikor végül nem az egyik lehetőség kárára választotta a másikat. Amikor nem mondott le az ítélkezésről a feloldódás kedvéért, vagy nem vetette el a feloldódás biztonságát az ítélkezés küzdelmei miatt. Amikor költői egyéniségét teljességében tudta érvényesíteni, s túl tudott emelkedni korábbi konfliktusain. Ekkor talált újfajta kapcsolatra azzal a közösséggel és eszmével, mit egész sorsával képviselt. Ekkor szerezte meg az ítélkezés és a feloldódás egységét: egy új és magasabbrendű, kiküzdött harmóniát.

2.

Származása-sorsa egyformán arra rendelte, hogy érzései már indulásában a szegények, a munkások közérzetével találkozzanak. „A nem-elvont népben, a műhelyek, / a gyülestermek, sportpályák, mozik / sokaságában kaptam egy helyet; / ha van bennem jó, innen származik” – beszél később meggyőződésének és indulatainak forrásvidékéről (*Önéletrajzi részlet*). Élményei azzal az osztállyal közösek, melynek soraiban küzd és dolgozik; bizonyára versei is ezért igazodnak a „munkásköltők” hangjához, szenvedélyeihez. Merész szembenállást és lázadást hirdet: „kikiáltom dicsekedve: / az ellenséghez tartozom!” (*Kikiáltom dicsekedve*); keserű szavakkal vallja meg tehetetlenségét: „Én nem vagyok olyan szolga, / aki urát kirabolja – / inkább volnék olyan szolga, / ki az urát meggyilkolja. / De csak gyáva szolga vagyok, / hogyha látom: meghajlok / s csapkodok, ha a düh előtt, / mint fecske zárt ablak előtt” (*Verje Isten*). Szinte ugyanaz a fojtogató légszomj jelentkezik itt, mint a másik „munkásköltő”: Kiss Ferenc jellemző versében: „Képzetelem mi volna más: két ablak közt dongó darázs” (*Dongó darázs*).

Ebben a helyzetben és lelkiállapotban nem véletlenül erősödik fel a lélek amúgyis eleven vágya az értelmes sorsra, a befogadó közösségre. A *Halhatatlanság* élettervet hirdet: „Te csak dolgozz az emberek javára”; a *Mássalhangzó* az elkötelezettség felszabadító hatásáról beszél: „Erős kapocs a lázadás. Örökre / egyek vagyunk, nélkületek a szó / értelmetlen volna”; a *Szegedi út* pedig őszinte megindultsággal kínálja fel a munkásságnak a költő életét:

Végy magadhoz! – és a világ ha kérdi:
ne csak én valljam, hogy fiad vagyok;
az idő int, hogy másról is beszéljek
– mögöttem is légy, ne csak itt belül,
hogy tudjak szólni és áldozni érted
panasz nélkül, bátran, könnytelenül.
Hogy életem egy tisztább nemzedék
lépcsőjeként sírás nélkül kibírjam:
te ölelj magadhoz, hogy maradék
könnyeimet válladon még kisírjam.

Benjámin osztályának közösségében kér helyet, otthonra vágyik; ezért érez fokozott fájdalmat visszhangtalan maradt vallomásai miatt. „Ki volt kíváncsi rám? Ki hallgatott meg? / Ki állt mögém, súlyt adni érveimnek?” – kérdezi az *Egy nemzedékben*, panaszkodik és vádakra fakad: „népem árult el engem!” Az a közöny bántja, mit népénél talál – nemcsak költő fiával, hanem saját sorsával szemben. Megdöbbenve tapasztalja a demagógia sikereit, a háborúba tántorgó ország fásult nyugalmat. „Hatalmas nemzetek közt / szólunk itt magyarul, könnyes és közönyös nép / viskóit ostromolva” – fáj a felismerés (*Oda a fiatal költőkhöz*). Nem talál oltalomra, s ez a fájdalmas bizonyosság hívja elő egyéniségének másik tulajdonságát: a magányos helytállás makacs fegyelmét. „Tudom, mi a kötelesség” – mondja (*A betűöntők diadala*); s a felelősségvállalás, a küzdés parancsát hirdeti: „Néped kitett a sodró szélnek, / forgó víznek, mint imamalmát / a láma, hogy zengsd világgá / dicsőségét, szennyét, siralmát; / hogy lobogásoddal jelöld meg / a vészt, mely útból kivetné; / hogy hite benned alakuljon, / szavakba szedve, értelemmé” (*Om mani padme hum*).

A magány fájdalmában és a küzdelem elszántságában éli át a háborús éveket. A felszabadulás után viszont számot kell vetnie a múlttal, el kell rendeznie magában mindazt, ami történt. „Millió halott hever bennem, / és minden halott én vagyok” – visszatekintve megkeseredik az újrakezdés öröme, – előbb a múlttal kell leszámolnia (*Tűzet akartam*). Halott barátaira: Berkó Sándorra, Vető Miklósrá, Zsigmond Edére gondol, – tőlük is búcsút kell vennie (*Nincs kegyelem*), Am a gyásznál és a veszteségek gyötrelmes bevallásánál sokkal fontosabb az a morális küzdelem, amire a magyarság történelmi szereplésének vizsgálata kényszeríti.

Mióta a magyar irodalom a történelmi önvizsgálat és önkritika szellemében közeledik a közelmúlt eseményeihez, tudjuk, hogy milyen tragikus mulasztást jelentett ennek az önbírálatnak az elmaradása a háborút követő években. Darvas *Részeg esője*, Sánta *Húsz órája*, Fejes *Rozsdatemetője*, Cseres *Hideg napokja* közeli történelmünk egy-egy szeletét, problémakörét helyezte az önvizsgálat Jupiter-lámpáinak fényébe. Sokszor elmondtuk már: mennyire kell ez a fény, ez a kegyetlen világosság. A nemzeti önvizsgálat a közgondolkodás higiénijája; felkavar, nyugtalanít, gyakran sebeket ejt: ezek a sebek azonban az egészség feltételei. Ugyanezt az önvizsgálatot végzi el napjaink lírája: Illyés, Juhász Ferenc, Nagy László versei. Az önkritika azonban a felszabadulás után, amikor pedig az újrakezdés igazán megkövetelte volna, általában elmaradt. A közvélemény nacionalista része hallani sem akart róla, – ez természetes. De taktikai megfontolásból, vagy a dogmatizmus hamis politikája miatt a baloldal sem támogatta. Már többen megállapították (pl. Molnár Erik), hogy a személyi önkény éveinek történelemszemlélete miként utánozta olykor szinte kísérteties pontossággal éppen a legmaradibb nacionalizmus közhelyeit. Ez történt az önbírálat szenvedélyének elfojtásában is. S hogy e mulasztás milyen hatalmas társadalomnevelő erőt iktatott ki a nemzet életéből, azt a következő évtized komor eseményei mutatták meg. Nos Benjámin néhány felszabadulás után írott verse azért érdemel az eddigieknél több megbecsülést, mert bennük éppen e szenvedély: a számvetés önkritikus indulata jelentkezik. A *Magyarország* egy sivár és bűnös korszak foglalatja: „nappalon és éjjelen / vonit az ősi félelem, / vonit a táj – hazám ez itt”; a *Három kétely kapujában* pedig önbírálatot sürget:

Álom se volt itt soha a szabadság,
ólmos szemeket, csukott füleket
ostromolsz költő. Hadd maradjon rabnak,
ki szolga volt, ki annak született,
ki sírva látja, kétségbeesetten,
hogy otthonos rabsága összedől.

„Itt meg kell halni vagy hallgatni kell” – tör fel belőle a kétségbeesés végső fájdalma. Mégsem bukik el önkínzó reménytelenségében. „Az életük egy az enyémmel” – vallja ugyanabban a versben, miben előbb kiábrándultságát fogalmazta meg. A nemzetével perbe szálló költő nem elszakadni akar attól a közösségtől, mihez esz-

mélete és nyelve köti, hanem katharizist keres. Ezért volt hibás a korabeli kritika állásfoglalása, mely Benjáminat bizalmatlansággal és hitetlenséggel vádolta.

Aztán lassanként behegednek a sebek, szétfoszlanak a kételyek. Az országos emelkedés élményei Benjáminban is felébresztik a tevékenység kedvét, a reménységet és a bizalmat. Már az önemésztő kételyek idején is megszólaltatta az újrakezdés vágyát-örömét: „Markold ökölbe üres tenyered, / ki harcra született, ne kössön békét. / A munka és a szó a fegyvered, / az építők között építs te is. / Ha szólni kell, hát szólj helyette is – / még vár valamit tőled a szegény nép” (*Kormos kövek közt*). A *Mindig másutt jobb* pedig már a magány feloldásának belső kényszeréről beszél, feladatokat és befogadó közösséget keres: „Csak egy nyelvet szeretnék én beszélni, de olyat, amit mindenki megért: a szabad emberi közösség nyelvét, mely az enyémnél vigabb s nehezebb, mely elveti magányos évek terhét, s törvény nélküli Törvényhez vezet. Én elvesztettem, hadd leljem meg ismét a tant, mely épít és átalakít, s lerázva a múltat, mint rossz rögöszmét, hadd jussak a szabad Torkolatig, hogy ott, ahonnan immár messze hallik, mondhassam el haragos vagy szelíd hangon – ahogyan a témához illik – a közösség roppant közhelyeit”. E prózavers sodrása-lendülete híven fejezi ki azt a lelkiületet, amivel Benjámin az épülő szocializmus elkötelezettjei közé állt. Mohón szívja magába a friss levegőt, azt az örömet, amit az értelmes munka és a közösség adhat. Az ötvenes évek fordulójának első közéleti költőjeként tesz hitet az épülő társadalom eszményei: az építés (*Tavaszi Magyarországon*), a jövő (*Lenin*), a valóságátalakító szenvedély (*A valóság tengerén*) mellett. Leveti a magány csalánöltözetét, nyűgként hajtja el kételyeit, értelmes célokra és otthonra talál, felelőssé és gazdává válik. Végre feloldódhat egy hatalmas folyamatban, olyan zászló alá állhat, amit őszintén követni tud. Mert Benjámin nem fegyvelemből vagy megalkuvásból vállalkozott a pártos költő szerepére: idegeiben a növekedés lázát érezte, megbűvölték a hatalmas távlatok. A szenvedélyes vallomás hitelével fogalmazza meg ezeknek az éveknek az ars poetikáját:

Mi dolgom? . . . Mint csepp a folyamba,
olvadok hömpölygő koromba,
végzem, amit kimért,
szolgálva magamat – s az ország,
a nép, az emberiség harcát
az örök életért! (Örökké élni)

Lendületesek ezek a versek, mégis igazuk van azoknak, akik kissé vérteleneknek, túlságosan ódaiaknak látják őket. Benjámin a távlatok és nagy összefüggések felé fordult, s elveszítette kapcsolatát a hétköznapi konkrét élményeivel. „Odalenn elhomályosult, / majd eltűnt végképp, ami rossz volt” – írta a *Tavaszi Magyarországon* soraiban. Valóban úgy látta az ország életét „mint a pilóták, / ha a felhők közül lenéznek”, – a valóság elveszítette helyes arányait. Ezeket az arányokat, a konkrétumok sugallatát azokban a versekben próbálta visszaszerezni, amikben a családi idill melegét (*Családi kör, Hajnali karének, Családi képeskönyv*), vagy az ifjúkori munkás-közösség megtartó erejét (*Levél Tolnárról*) kereste fel. Bennük olyan kötésekéről és eszményekről beszélt, miket később válságaiban is vállalhatott.

3.

Aztán egyszercsak mintha nem is az eddigi költőt hallanánk: „Lenyűgöztek az óriások? / Álmodtál Gulliver / . . . Lakodalmat álmodtál? – mi maradt: keserű szájjal? / Elsóztad édes tavaid – s hol egy tiszta pohár víz?” (*Álmodtál Gulliver*). Az önkény bünei, az eltékozolt bizalom, az elherdált remények tudata újra a számvetés és az ítélkezés fájdalmas próbái közé vetik. Eddig is voltak nyomai annak, hogy nincs teljesen rendben költői közérzete: hallgatásai, zsörtölődő bökversei mégis jelentéktelennek tetszettek bizalma és hite mellett. Most éppen ez a bizalom kerül

végso veszélybe: Benjámín a váratlan csalódás döbbenetével bukik kétségeibe, önmérsztö lelkiismeretfurdalásaiba. A *Köznapi dolgok igézete* csalódottságot áru el: „Mert fogtam én a siker pilleszárnyát, / s nem boldogabb, csak lettem töle gyávább, / s maszattá rondult ujjamon a himpor”; a *Tánc reggelig* újra hontalanságról és magányról beszél: „kóválygok köztetek üres kézzel, megszegyenülten és megint / hazátlanul”; a *Legyetek éberek* pedig a végso kiábrándulást vallja meg: „Mindegy, hogy léteemet meddig is vonszolom / – abból már nem leszen senkinek semmi haszna. / Kihulltam; nincs erő, mely érdekébe fog, / visszára-fordított eszméktől szélütöttem”. Vádol és ítélezik, de nemcsak azok felett, akik megrontották hitét, csúfot üztek reményeiből. Önmagával is számot kell vetnie. Benjámínna mindaz személyes ügy, ami történt, osztozni akar a büntudatban s a felelősségben. Sőt, ha más nem vállalkozik rá, egyedül is hajlandó hordozni ezek súlyát, kegyetlen terheit. Így jut el az önvizsgálat parancsához: „mérce alá” állítja múltját, önmagát. „Nem akarok több lenni, mint a többi, / nem többnek látszani magamnál” – mondja a *Mérce alattban*, elutasítva azt a rangot és hírt, amit a közelmúlt szerzett neki. S éppily önkínzó szenvedéllyel vet számot „magánéletével”, a családban betöltött szerepével a *Két évtized* vallomásában.

Benjámint a történelem gyötri, az események ismétlődő rohama, de lassan megérkeznek az emberi sors figyelmeztetései is: az öregség, a testi hanyatlás, a halál közeledése, amin egyre többet kell töprengenie (*Test, lélek, halál*). Sőt az a gyötrelmes élmény is megéri, amivel a modern líra oly gyakran küzd: az emberi létezés és a közönyös mindenség szembenállása, összemérése. „Élettelen-haláltalan / üresség, fényben és sötétben /, a magban és a héjban: / Isten – az Abszolút Közöny” – *A lélek pillanatában* a modern ember egyik természetfilozófiai élménye okoz didergető felismeréseket. A szorongató élmények és gondolatok hálójában végleg boldogtalannak érzi magát, mint akinek sors és történelem legjobb reményeit, vágyait buktatta el. „Elmegyek meghalni, / minden voltam a földön csak boldog soha nem” – írja (*Elmegyek meghalni*); úgy érzi végképp szívére kovácsolódtak a magány bilincsei, sorsa értelmetlen létezés, kudarcaiból nincs feltámadás. Ez a parttalan fájdalom zokog egyik legszebb versében, az Arany Jánoshoz írt vallomásban:

A halál engem ittfeljtett, tanulok sírni férfikorban,
Ittmaradtam én elveszettnek, magányos esti kódorgónak,
elhagyottnak, elüldözöttnek, töprengő semmire-se-jónak.
Egyvalaki jár csak nyomomban, minden órával közelebb lép:
Hóhér-vasait köszörülve néz rám ádázul az öregség.

(Arany Jánoshoz)

E verseket mentegetni szokás, holott – igaza van Kiss Ferencnek (Kortárs, 1965) – Benjámín megrendülése lehet az ember válsága, de semmiképpen sem költészeté. Költőként éppen most emelkedik mai liránk legjobbjaihoz. Gyötrődnie kell, számvetést kell tartania élete és eszményei felett; s e számvetés bizonyára nem lenne oly eredményes, ha gyötrődése nem lenne oly tragikus. A „válság” fájdalmasan komor kottát ír neki; van azonban költészetének egy másik szövege is. Vívódását végigkíséri a kiemelkedés vágya, a túllendülés akarata; s Benjámín megrendülése és számadása ezért az egyenletes költői növekedés termőtalaja lehet. Mindez persze bonyolult és ellentmondásos folyamat. Benjámín költői életrajzát nem szabad úgy elképzelnünk, mintha a csalódás és számvetés tragikus kényszeréből egyetlen reveláció lendületében szakadt volna ki, s lépett volna az eszmények újjáépülésének útjára. Kudarcainak és küzdelmeinek történetét nem szabad teleológikus módon magyarázni, nem lehet minden mozzanatot egy felfelé ívelő pálya elemének, mai eredmények lépcsőjének tekinteni. Kétségbeesése és bizakodása úgy váltja egymást, miként a történelem ellentétes áramai. Az emelkedés vagy zuhanás őt is emeli vagy maga alá temeti. Költészete ezért mutatja a dúltság és a bizakodás Jánusz-arcát, a kétségbeesés és a reménykedés kettős ívét. Az egyik ív az *Almodtál Gulliver* önvádjától az Arany Jánoshoz zokogásig tart. De közben épül a másik is: az útkeresésé, az emelkedésé.

Már a válság első jelentkezése: az *Almodtál Gulliver* is ezek vágyával zárja vívó-

dásait: „Zuhany alá zseni-üstöködöt! keresd meg hivatásod, / ember az emberek között; avagy máris kezd el saját siratásod, / ha nem jársz közöttük emberi szemmel és emberi szívvel”. A szánvetés kínját ezért érzi termékenynek. „Kérdezetlen vallanak csontjaim is már minden időkben: / Szégyenemet mert túléli, mi lelkelem legjává volt” – sorsát tanulságnak szánja (*Kérdezetlen vallanak csontjaim is*), s ekkor érti meg igazán József Attila végzetének jövőbe sugárzó értelmét (*Nem voltam idegen, József Attila fejtája*). Válságát lassanként olyan küzdelemnek érzi, ahol esetleg nyerni is lehet, aminek egymásba tépő felismeréseiből, egymásra torlódó fájdalmaiból egy biztonságosabb, családásoktól kevésbé veszélyeztetett humánus is kiharcolható. Csak éppen először tisztázni kell helyzetét, újra kell fogalmaznia eszményeit, biztosabb kötésekkel kell kialakítania a közösséggel. Ezért keres magának új hivatást, épít fel új élettervet, ezért próbálkozik új kapcsolatba kerülni népével a zaklatott és tépett évek sodrában is.

Az emelkedésnek mintegy feltétele, hogy biztosabb világkép, szigorúbb erkölcs és konkrétabb közösség mellé kötelezze el magát. Általában a konkrétság igényének, a hétköznapiok felfedezésének nagy szerepe van. Benjámint a személyes tapasztalat meggyőződést-szerző erejére hivatkozik: „Hiszek a szívnek, a szemnek, / immár őket kérdezem meg: / Mi igaz, mi nem?” – vallja a *Ne szégyenkezz* soraiiban. Amikor ez a vers megjelent, kritikuskai az ösztönösség igazolásának kísérleteként bírálták, holott Benjámint inkább a józanság és az emberség mellett tett hitet. Azzal a teoretikus és patetikus általánosítással szakított, mi korábbi hamis optimizmusát okozta. A hétköznapiok valósága felé fordul, ezért figyelmeztet a kételkedés szükségességére: „Akármi mondatott, / a kétségekről le nem mondhatok. / Nélkülük, mint ezredik ősapám, / járnék mezitlen, élnek még a fán” (*Az előbbi tolytatása*). Verseik sorában (*Köznapidolgok igézete, Elérkezett, Balatonboglár*) fogódzik újra az élet apró tényeibe, fedezi fel a „köznapidolgok igézetét”. *Mérce alatt* című verse a valóságos élet megdöbbenésszerű felismerését az igazság követelésével párosította, a realizmus igényét az erkölcsiség parancsával kötötte össze: „Igazság! / Könyörtelen mércéd alá Te állíts!” Ez a morális szenvedély lobog az ötvenes évek többi versében is: „embertelen az emberiségért / becstelen a becsületért, / igaztalan az igazságért / nem lehet senki emberfia” (*Egyetlen élet*). A világkép és az erkölcs – bár változó formában – mégis helyreáll a vívódások között. És helyreáll a közösség iránti elkötelezettség tudata. Benjámint a válság éveit előtt valami mitikus és elvont közösségben bízott, most ennek is arca lesz. A család, a barátok, a régi munkatársak között találja meg otthonát. *Az ifjúság percei*, a *Legkülönb volt a pék* a múltbeli környezet megtartó erejéről beszél, konkrét közösségek felé tekint. Újabb irodalmunkban nem ritkaság, hogy valaki az úgynevezett „mikroközösségek” – család, barátok, munkatársak – keretei között találja meg az emberekhez kapcsolódó erőt, a szociális felelősséget. Miként Németh László (az *Egyetlen Eszterben* vagy a *Nagy családban*), Benjámint is e „kapcsolatok” lírai rajzában fejezi ki fogható tárgyiassággal a közösség életető áramát. De azért nem mond le a tágabb közösségről sem. „Igazának valljon / a szegény nép engemet” – kívánja a legnagyobb kétségek idején is, a kudarcok poklaiban (*Sorsod benned lássam*). A *Kezességben* pedig éppen a családtól jut el a néphez, az emlékektől az elkötelezettség vállalásához: „Benned bízom, mindent-kibiró / és mindent-lebíró közösség”.

A válságos idők tehát új tájékozódási pontokat, új kötésekhez hoznak. Velük együtt hozzák meg a tevékenység megújuló vágyát és a felelősségvállalás készségét. *Az Egyetlen élet* – mely nemcsak az *Örökké élni* tragikus és józan ellenverse, hanem ezeknek az éveknek ars poeticája is – így foglalja össze Benjámint önismeretét és hitvallását:

Mennyi van hátra életemből?
Harmada még? Ötöde már csak?
Vagy kevesebb annál is? Mindegy.
Főlemelt fejvel forradalmár –
így akarok élni. Felszállni még,
ha nem másért: mint repülő, ki égő

gépét kormányozhatja ellenére,
s vele hamvad. Hogy aki látott,
elmondhassa: Idejüket-múlt
babonákat égetett zuhanása –
zavartan élt, mégsem hiába.

A *Töredék* e küldetés tudatában vallhatja be az újrakezds igényét: „Elrontották? Ember vagy. Újra kezd el – / de most az alapnál”. Benjámin továbbra is a hivatás hevülete fűti. „Szívedbe gyűjtsd ezt a világot / s ha mi benne tanulság, elvesd! / Rikasd a gyönyörű-keservest. / Ne hagyj mögötted pusztaságot” – vallja a *Ha élni akarszban*. Ez a tevékenységvágy és hivatástudat azonban most szilárdan ragaszkodik a valóság lehetőségeihez: „viseld a szűkös valóság / tekervényeit” (*Ne szégyenkezz, ne legénykedj*). Használni, segíteni vágyik, vívódásait tanulsnak ajánlja fel, a lépésről-lépésre haladó termékeny élet dicsőségét hirdeti (*Thomas Mann halálakor*). Cselekvésvágya gyakran rezignációval párosul: mintha az öreg Arany fanyar szkepszisét újítaná fel (*Írom ráadásnak*). A csendes rezignáció mégsem jelenti a tevékenység elfojtását. Egyik versében (*Középkor*) a másoló szerzetesről ír, aki háborúk, tűzvészek pusztításában is dolgozik, a helytállás névtelen és hallgatag hőseként: „görnyed, hogy arról, ami volt, / hírt adjon annak, aki lesz”. E szerzetesben önmagát mintázza meg: ő is a hétköznapi munkásának készül, tevékenynek és hallgatagnak, aki sokat végez, de a háttérben marad.

4.

Mindaz, amiről eddig beszélünk, küzdelem volt a bizalom visszaszerzéséért, az otthonosság és harmónia kegyelméért. A lélek egészsége lassan helyreáll, a *Kelj fel Jancsi* már az életerő megújulását adhatja hírül: „Erős vagyok, nincs mit vesztenem. / Korán örül, aki estemen. / Valahányszor sorsom földre nyom, / megállok megint a talpamon”. A visszanyert bizalom közérzetében határolja el magát azoktól, akik vívódásait sanda érvek gyanánt használták fel: „Ezek miatt vesznl? Fejet föl! / Táncolva várd ki a kakasszót” (*Kisértetek*). Éppígy el kell határolnia magát az olyanoktól, akik önelégülten ragaszkodnak a múlt hibáihoz, bűneihez, s itélkeznek vívódásai felett (*Boldog öreg*). A megnyugvás legbiztosabb jele, hogy ismét ifjúságának hitével tekinthet az emberiség sorsára, jövőjére. A *Mi van a hold túlsó felén* és az *Úrhajós* újra a természetben és történelmen győzelmet arató ember nagyszerű küldetését hirdeti: „cél úgyse lehet kevesebb: / Meghódítani földet és eget / az élet hű szolgálatával”. A *Politika* pedig már fordulatot jelez: Benjámin itt zárja le végképp a vergődés éveit, hogy újra a közélet küzdelmeibe vesse magát. „Nehéz szenvedély rabja vagy, / mindhalálíg gyógyíthatatlan” – írja most már rezignáció nélkül, inkább önértékes és reménykedőn.

Ezek a versek vezetnek a *Se cinikus, se prédikátorban* és a *Vérző zászlók alatt* megfogalmazott szintézishez. Az első vers a felelősségtudat, a kritikára és szolgálatra egyaránt kész magatartás igazolása: „Az ,igen' torkomon reked, / ha megjelölt, gyanús alak / vagyok a meggondolt ,nem'-ért”. Ennek a magatartásnak az alapján vállalkozik a feladatokra s keres helyet a befogadó közösségben: „becsületszavamra, / vállalom egyetmást magamra. / Nem a terhektől félek én. / Kihez szólok? Meddig lehet / kibírni ezt a senki-földjét? / Ó, nemző, megtartó közösség, / milyen nehéz is nélküled”. A *Vérző zászlók alatt* vallomása arról tanúskodik, hogy megtalálta a kívánt helyet, újra a „megtartó közösség” áramába-sodrába került. Boldogan és büszkén vállalja ifjúságának hitét:

... él még szívem régi kamasz-hite – végleg
nem csalhat meg a remény!
S akár koszorúzva kell érnie véget,
akár a pokol fenekén:
lenni akar, amíg él, ez az élet –
elkezdem újra, el én!

Ezek a versek oldják meg Benjámín költői pályájának konfliktusait. Bevezetőben arról beszéltünk, hogy költészetének örökös dilemmájaként mindig magatartások között kellett választania. Elkülönülés és feloldódás, ítélkezés és szolgálat, vívódás és túlzott bizalom, önvád és elégedettség ritmusában élt. Mindig építkeznie kellett és rombolnia – a történelem vonzásában és taszításában. Most viszont a változó idők fölé emelkedett: idegeivel a korhoz kapcsolódik, mégsem merül el hullámaiban. „A kor anyagából vagyok, / de gyalázatából kinőttem” – vallja a *Buga Jakab énekeiben*. Nem eseményekhez, vezetőkhoz vagy napi politikához kötődik, hanem a közösséghez és az ügyhöz. Magatartásában egyformán jelen van a bizalom, a termékeny kételkedés és a kritikai szenvedély. Eszményeinek állandó ellenőrzésére vállalkozik, önmagát is szüntelenül figyeli (*Atlas*). A *Vérző zászlók alatt* azért lehet jelentős vers, Benjámín költői eredményeinek foglalata, mert benne tudta megfogalmazni azt a szintézist, mit egyéniségének és sorsának ellentéteiből formált:

Vádlottnak és ügyésznek
és tanúnak álltam én
a perben, hol az ítélet
joga nem az enyém –
de az enyém ez az élet,
újra ezt kezdeném.

A kép, mit önmagáról ad, a különböző érzelm- és magatartás-síkok váltakozásának és egységének szimbóluma. Szintézis, ami nemcsak intellektuális eredményt, hanem művészi nyereséget is hoz: a különböző síkok feszültsége, egymásba-játszása, találkozás és szétválása különös kifejező erővel tölti meg a verset.

A „vádlott”, az „ügyész” és a „tanú” – maga a költő. A „bíró” azonban a jövő, a történelem, mihez Benjámínak ismét bizalma van. „Kigyógyul lázaiból, megmarad a világ” – mondja *A tarkasok-nevelte tiúban* valami bölcs nyugalommal, győzelmes reménnyel. A *Negyvennyolc* tanúsága szerint e megnyugvás írat vele új élettervet, a reménykedés feszíti meg a készülődés, a konok küzdés akarátát: „Világnyi munka gyűlik itt benn, / és én még nem mondtam ki mindent – / még mindig nem mondtam ki semmit, / kínok közt csak készültem eddig, / hogy a világot megteremtsem”.

VÁRKONYI NAGY BÉLA

A lírai számvetés művészete

Jegyzet Fodor József *Énekek napközben* című kötetéről

Az élet csúcsához közeledve majdnem minden jelentős költőben föltámad a viszapillantó számvetés igénye. Az ilymódon létrejött mű akkor maradandó értékű, s olvasmányának is mindenkor izgalmas, ha alkotója magas művészi hőfokon teremt szintézist saját személyisége s az azt nagyban meghatározó konkrét valóság között. A külső és belső világ változásait, sokszor ellentétes-irányú hullámzásait kell egyeztetnie, összebékítve a láthatatlant és láthatót, az egyéni vágyak fehér-izzását a tények és tapasztalatok útján szerzett életbölcesség mértánával. A költői összegezés mindig több a szorosabb értelemben vett önéletrajznál: átfogóbb, összetettebb. Egyidejűleg több dimenzió felől közelíti meg az átélt világot, s innen van, hogy nincs lemásolható sémája. Egyszeri, utánozhatatlan. Mint írói vállalkozás talán a legnehezebbek egyike. Sokszor eredményez meghökkentő kísérleteket, remekműveket viszont eléggé ritkán.

Persze ilyen is akad. Csak át kell kissé fésülnünk a kortársi világirodalom polcait. (Louis Aragon: *Befejezetlen regény*, T. S. Eliot: *A pusztaság*, vagy Jean-Paul Sartre feledhetetlen prózája, a *Szavak*.) Hazai viszonylatban Szabó Lőrinc immár klasszikus *Tücsökzené*-je halad az élen, de ma is szívesen a kezembe veszem Csorba Győző belterjes humánomot közvetítő önéletrajzi költeményét, az *Ocsúdó évek*-et, s ha már a külföldi példák között prózai munkára is utaltam, hadd hívjam fel a figyelmet Vas István nagykoncepciójú visszaemlékezéseire (*A líra regénye*), amelyekben a mélyenszántó, szinte testbe-hasító önelemzés egy egész korszak szellemi életének keresztmetszetét tárja az olvasó elé.

Fodor József ezen a téren is külön utakon jár. Akár prózában, akár versben tesz kísérletet a visszapillantó számvetésre, sajátos műfajt teremt mondanivalója számára. A néhány évvel ezelőtt megjelent *Emlékek a hőskorszakból* – lassan feledésbe merülő arcokat felidéző pompás pillanatfelvételeivel – prózában is telitalálatnak számít. Most kiadott új verseskönyve, az *Énekek napközben* viszont betetőzése mindannak, amit lírája eddig hálóbá fogott. A kötet 72 részes, több mint 300 nyolcsoros strófából álló poémáját elemezve, kévébe kötve a korábbi termésből jól ismert érzelmi-gondolati vonatkozásokat, az a benyomásom, hogy a költő legérettebb versét olvasom. Ez a summázó értékítélet a teljes műnek, a benne megnyilatkozó világ-képnek szól. Ha kizárólag forma-esztétikai szempontokat vennék figyelembe, találhatnák kifogásolhatót is a versben, főleg egyes részleteiben. Nem mindvégig olyan kicsiszolt, tömörségében is bravúros, s nyelvi színhatásaiban nem annyira átütő-erejű, mint a *November végén*; szerkezeti feszessége itt-ott elmarad a *Thesbits Ilyés* szavakból mintázott skulptúrái mögött. De mint mű-egész – arányosan elosztott képelemeivel, oldottan befelé forduló meleg hangvételével, lehiggadt szemléletmódjával, s mindenekelőtt emberformáló eszmei hitelével – kimagasló alkotás. Kevés hozzá hasonlót találunk mai költészetünkben. Felépítésében is újszerű, mai, ha úgy tetszik – modern. Expresszív eszközökkel, az élmény-csoportok szimultán elrendezésével teszi elevenné, mozgalmassá a jambikus ritmusban úsztatott mondanivalót, hasonlóan a mai filmhez, hol szemérmesen megkerülve, hol merészen átugorva az időrendiség merev sáncait. Nem költeménybe foglalt önéletrajz ez, inkább lírai ön-röntgen: a költő a műveiben továbbbővülő alteregóját idézi meg, ítéletet mondva önmagáról, a korról, a világ változásairól, miközben elejtől-végig élete egyetlen lenyűgöző kalandjáról – a költészetről beszél.

Fodor József, aki mindenkor „egy világ súlyával” a vállán állt ki a porondra, most, az élet csúcspontjához közeledve (1968 áprilisában lesz hetven éves), lemeztelenített, átvilágított énjével lép a világ elé, álarc és jelmez nélkül mutatja magát az olvasónak, a kritikusknak és irodalomtörténésznek. A „nagy dolgok”, a lelkesedés pátoszával magasra emelt példamutató életek után saját személyisége mérföldköveire fordítja a reflektort. Ars poeticája nem művészi irányelv csupán, több annál: magasra tett erkölcsi mérce, józan életbölcesség.

De mégis egy van, méltó és nagy itten,
Alkotni, tenni, míg ép elme, kéz,
Szót kérni, részt a röpke földi rendben –
Ha hatsz, alkotsz, vagy csak ember s egész.
Az anyagban teremts, művek során vallj,
Időkbe így vetsz zöld szigeteket;
Az átkelést könnyíteni – hová? jaj –
Szépség-pihentetőkkel enyhited.

Egyik korábbi kötetével kapcsolatban már megírtam, hogy Fodor József verseiből *breviáriumot* lehetne összeállítani, amit oda kellene tenni a serdülő fiatalok olvasólámpája alá, buzdítva őket, hogy naponta – reggel, munkabaindulás előtt – legalább néhány sort olvassanak el belőle. A szépre-éhes, fogékony lélek egy ilyen szemelvényes válogatásban lét-növesztő eligazítást, erőforrást, támaszt találhatna egy egész életre. S itt szót kell ejteni a kritika felelősségéről. A bíráló elemezzen, korholjon, hibáztasson, ahol még *segíteni* lehet, de sose feledkezzék meg leglényegesebb felada-

táról: *elsősorban az értékeket vegye észre, azt, ami a műben maradandó, ami előbbre mutat.* Ne azzal fitogtassa „éles szemét”, hogy kipécéz egy „harminc-negyven év előtti hangvételben” megírt, gyengébben sikerült strófát, vagy azzal, hogy kellő felkészültség híján rosszul megfogalmazott, kölcsönvett címkéket ragaszt a műre, ami a kevésbé járatos olvasót általánosításra csábíthatja: figyelmét mindenekelelt a *pozitívumokra* kell összpontosítania, a kézenfekvő eredményekre. A minden alkotóműhelyben található selejt helyett ezeket kell felmutatnia. Nem véletlen, hogy mindezt Fodor Józseffel kapcsolatban kellett elmondanom. Érzésem szerint kissé szűkkeblűek vagyunk vele szemben. Az arra érdemesek közül talán ő az egyetlen, akiről még nem írtak mélyen elemző tanulmányt, egész életművét átfogó költői portrét. Ezt a hiányt sürgősen pótolnunk kellene. Költészete mérhetetlenül gazdag mélyvízi tenyészet, tele még felszínre hozandó igaz gyöngyszemekkel. Az új kötetben tetszés szerint válogathatunk belőlük.

Az énjében, személyisége sötét-zárkáiban fogva tartott, legsajátosabb élmények boldog birtokbavételéről így vall a költő:

Csak önmagam birjam, lássam, megéljem,
Ígézzenek mást tájak, csillagok,
Nekem elég megfognom, kibeszélmem
A zsongó titkot, ami én vagyok.

Amikor Fodor ilyeneket ír, nem az önbálványozás kápolnájában térdepel: nyilvánvaló, hogy a „zsongó titok” a szívvel, aggyal, érzékszerveinkkel és képzeletünkkel átfogható teljes emberi léttel egyértelmű. Ebben a világképben az egyes életek munkája nem más, mint „beépített remény”, mert az ember csak úgy teljesítheti hivatását, ha „magán túl épít büszke folytatást.” Persze, a mindennapi valóság néha kiábrándító. Földünk népe mint „zürös hangyaboly nyüzsgő”, s a birtoklás vak szimatától hajtagátlástanul marja, tiporja, pusztítja egymást. Az érem egyik oldalán ez áll:

S hő cél: a pénz, gyomor, család, a rang, név,
Hír, dísz-sír majd, pompa-kísért tetem;
S kiszórt csont, kő aztán – csak pár suhant év,
Ki élsz, nevens, vagy sírj az életen.

De a költő az ember jobbik énjét keresi, s konok célzatossággal utal az érem másik oldalára:

Azért lehet sziget a vad valóban,
Fény az éjben, zöld a vulkánhegyen;
Ne nyughass, hogy minden úgy van, ahogy van:
Változtass rajta, hogy másképp legyen!

S ez az emberi lét valódi értelme: állandóan tatarozni, szépíteni, a humánus építőköveivel gyarapítani a világ rendjét, Shelley-vel szólva – *megváltoztatni az ember alaptermészetét.* Utópiát kergetünk? Nem. A legfájdalmasabb tapasztalatok ellenére is biznunk kell a – jóban. Fodort, mint költőt, ez a hit táplálja, s mint embert ez a felfokozott belső láz tartja fiatalon. „Teremtő izgalom” élteti. Nála a test, e romlandó lom – „csak egy nagyobbra felhasználva érték.” Ezért van, hogy állandóan felfedező úton találjuk. Hol a történelemben, hol a mában, hol a „közzel-elegy” társadalmi valóságban, hol énje rejtett dzsungelében. Ha verset ír, mindig heves nosztalgia fűti az egyetlen járható ösvény után. Ezt többször is megfogalmazta, legtalálósabban talán éppen mostani könyvében:

Útat, mely legjobb. Így lett szava törvény,
Nem henye álmot tengetett Solon;
Gyülölöm a semmit „szép vers”-nek örvén,
Versnek: egy új Bibliát álmodom!

Oldalszámra gépelhetném az idézeteket, hogy konkrét példákkal támasszam alá az eddig elmondottak hitelét, de ezzel túllépnék jelenlegi feladatomban keretein. S csak most veszem észre, hogy még mindig a kötet címadó versénél tartok. Pedig egyéb felfedezni való is bőven akad ebben a könyvben. Így a tizenkilenc szonettből álló, ódai tömörséggel megkomponált *Hellas*-ciklus, amelyben a költő az európai kultúra bölcsőjénél szerzett felejtetetlen élményeinek hódol – ámuló szemmel, mélyből fakadó lírai alázattal. Kerekén egy tucat rövidebb-lélegzetű költemény zárja az új Fodor-kötetet, csupa színes, tartalmas, gondolat-ébresztő híradás arról, hogy mit látott az utóbbi években a költő a lakottban és a „nemlakottban.”

(*Szépirodalmi*)

RÓNAY LÁSZLÓ

„Kopár ég” alatt

Vázlat Birkás Endréről

A katonai kocsioszlop lelegeje eltűnt már valahol a ködben és hóban. Az utolsó most kapcsol rá. Aztán elcsendesül a tájék, csak két hordágy marad a nagy szürke ég alatt. A két magatehetetlen katona az autók után mered. Aztán visszahanyatlanak fekhelyükre. Fentről pedig lassan peregni kezd a hó... – Ez a szinte balladai szépségű és tömörségű befejezés Birkás Endre legjobb regényének, az *Elfelejtett emberek*-nek záradéka. Valóban, ezeket az embereket mindenki elfelejtette. S mintha az író is osztoznék hősei sorsában – úgy látszik – őt is elfelejtették. Az Irodalmi lexikonban még kapott 17 sort, az irodalomtörténeti szintézisből azonban már kimaradt. Ötvenedik születésnapjáról nem olvashattunk megemlékezéseket és köszöntőket, csak magát ünnepelte, amikor 1963-ban megjelentette *Vakvágány* című regényét.

Pedig a fiatal Birkás Endre zajosabb irodalmi csatározásokhoz szokhatott. Ő is tagja volt a pécsi egyetemen annak a fiatalokból álló társaságnak, amelyről Grandpierre Emil rajzolt képet *Tegnap* című regényében. Ezek az újra és jobbra vágó fiatal emberek a *Batsányi Társaság*ban tették első lépéseiket, majd részt vettek a *Sorsunk* alapításában. Birkás a *Sorsunk* egyik állandó novellistája volt, már az első számban is jelent meg tőle írás. Utána a *Diárium* körül is szervezte az erőket. Már ekkor érződik, hogy érdeklődése elsősorban a regény-műfaj felé vonzza: részt vesz a regényről indított nagy vitában, s a realista írásművészet mellett tesz hitvallást. „A csoda nem segít – vallotta –, csak a jelenségek, pontos, hiteles, részletes rajza.” S ez a szinte aprólékosan pontos, a jelenségek és lelki folyamatok minden eredőjére rávilágító kompozíciós módszer jellemezte első írását, a *Kelepce* című kisregényt is. A mű a *Diárium* Kiskönyvtár kisregény-sorozatában jelent meg Takáts Gyula, Mátyás Iván és Lovass Gyula írásával együtt. Mind a négy a realizmus felé tett kísérletet, a Halász Gábor által kijelölt Balzac-i úton. A zajos irodalmi csetepaték idején ez a kompozíciós módszer állásfoglalás is volt a hagyományos realista epikum mellett. Birkás elsősorban a lelki folyamatra összpontosította figyelmét. Regényének két hőse – egyben két ellenpólusa a magyar író és a német származású lány, aki valami önmaga számára is megmagyarázhatatlan lelki kényszer nyomására az író felesége lesz. Csak később eszmél rá, hogy férje, akit annyira tisztelt, voltaképpen tehetségtelen, önmagával is meghasonlott lélek, aki nem annyira átlagember, hogy a kor szórakoztató igényét kielégítse, de nincs is annyi mondanivalója, hogy újat alkothasson. Végül egymással is meghasonlanak, a lány visszatér szülőhazájába, az író pedig az olcsó megalkuvást választja, s régi szeretője oldalán filmtörténetet ír.

Teljes bukás, vagy természetes morális züllöttség? Ez a regény alapkérdése s Birkás összes többi írásában is ugyanez a konfliktus tér vissza. A cselekmény természetesen mindenütt más, de a probléma ugyanaz: hol és mikor romlott el az embereket, vagy a házastársakat összekötő lelki kapcsolat, s van-e út, amelyik a gyógyulás felé vezet? A válasz mindenütt, mindegyik regényben kis írónikus fintor, amit így is mondhatnánk: „ez van”, ezt kell vállalni, s ebben kell megtalálni a „találkozás pontjait”.

Talán egyetlen regényében kalandozik más útra az író, a már említett *Elfelejtett emberekben*. Ez az írása a felszabadulás utáni önvallomások és számvetések egyik legrangosabb darabja. Valahol a *Hideg napok* korai elődje, nem ennek metszően tiszta, éles kritikájával, hanem az emberség eszményének kissé lírai felfogásával. De ahogy itt Birkás az embereket, a fronton összeomló, gerincüket és egyéniségüket vesztő katonákat ábrázolja, a felszabadulás utáni magyar próza, a nemzedéki regényforma egyik nagy kísérlete. Külön érdekessége ennek az írásnak, hogy az író elsők között tett kísérletet benne a film formanyelvének felhasználására: időváltásai, vágasai, váratlan fordulatai, mind a filmet idézik.

A következő regényben (*Kő és homok*, 1961.) összegezni próbálja eddig megtett útját. A cselekmény a háborút, a Nyugat felé való menekülés eszeveszett, embertelenítő hajszáját idézi vissza (az Elfelejtett emberek némelyik lapjára emlékeztetve), ám az alapkonfliktus már túlvezet a világháborún s megint a férj és feleség egymás mellett élését, boldogságát vagy boldogtalanságát próbálja ábrázolni. Persze Birkás regényeiben ők sem egyenlő ellenfelek. Az asszony mindig majdnem emberfeletti, szinte romantikusan tökéletes lény, a férj pedig szánandóan gyenge, pipogya alak, aki csak szaktudományának él (akár író, akár művészettörténész, akár elismert geológus, mint a *Kő és homok* főhőse) s emberileg valahogy deformálódik, környezetének terhévé válik. A *Kő és homok* hőse tudja és érzi ezt, s ezért választja a család és a feleség helyett egy kínai út gyötrelmeit, s ott, emésztő betegsége közben idézi vissza a múltat. Ez a lázas idézés természetesen még jobb alkalmat ad Birkásnak, hogy tovább kísérletezzék az epikával, még inkább felbontsa az idő kötöttségeit, s még többet bizzon az olvasó fantáziájára. Történeteit, ezeket a laza szálon egymásba függő meséket szinte sohasem fejezi be, rábizza az olvasóra, hogy maga járjon a végére, s szűrje le a megfelelő következtetéseket.

Két évvel később, 1963-ban jelent meg új regénye, a *Vakvágány*, amelyik hasonló alapkonfliktust bont ki. Újra a család harmóniájának megbomlását ábrázolja, s végkövetkeztetése megint csak az: nincs mit tenni, így kell elfogadni, ahogy van, s ebbe kell beleilleszkedni. A Kelepcéből is visszatér egy motívuma: a hősnő megint külföldi, ezúttal svéd lány, aki húsz esztendő után gyerekeivel együtt látogat vissza szülőhazájába, azzal az elhatározással, hogy nem tér vissza soha többé Magyarországra. Férje is érzi ezt, de tenni ellene nem tud semmit. (Birkás hősei általában cselekvőképtelenek: a sors tetszés szerint játszik velük, s tőle függ, elejti-e vagy felemeli őket.) Az asszony csak gyermekeinek magatartásán tudja lemérni, hogy otthon mégis csak jobb, s hogy neki magának is immár az a messzi, s a svédekben csupán a csikós és gulyás képzetét keltő ország az igazi hazája. Itt és ennyiben ez a regény sokkal többet ad a Kelepcénél. Birkás érzékli és érzékeltetni tudja a világban és az emberi tudatban végbement változást is, bár egyelőre csupán még a változás tükörképének ábrázolásáig jut el. A lelki változásokat ábrázolja, maga a világ valahogy még kívülreked regényén.

Így, ezen a kiemelkedőkkel és völgyekkel szegett úton jutott el legújabb regényéig, a *Kopár égig*. S mintha tehetségének egy másik oldalát is igazolni akarná: kilenc novellát fűz a regényhez. Valamennyi a mában játszódik: Birkás Endre útja egyenesen vezetett ide. Más kérdés, hogy a *Kopár ég* tartalma és stílusa megint inkább régi regényeire utal vissza, hiszen itt is ügyefogyott művészek kavarognak a szemünk előtt, s a főhős, a boldogtalan családapa, egyiket az öngyilkosságba kergeti, ő maga pedig beleőrül a lelkiismeret-furdalásba. Fia tanúja lesz apja ámokfutásának, ám nem rendül meg különösebben. Hazamegy, bekapcsolja a magnetofont, a szokott-nál talán kicsit hangosabbra, s csak ennyit dünnyög maga elé: „Bedilizett az öreg”.

Ez a néhány szó a „hős” s talán kissé Birkás eddigi regényalakjainak is nekrológja. Befejeződött egy út, amelyen már nem lehet tovább haladni. A Takácsok, a Kinába menekült geológusok, a Vakvágány pipogya művészettörténészenek útja szükségszerűen vezetett ide. Szükségszerűen, mert mindig csak önmaguk felé fordultak, s a világnak csak azt a kis töredékét tudták „megélni”, amelyik velük, vagy inkább önmaguk vetületével volt kapcsolatban. Ahogy Pólya rohanni kezd a Kopár ég végén, s aki csak eléje kerül, annak leüti fejéről a kalapját, ez már a kitorés kísérlete. Az ilyen kísérlet szükségszerűen a boldondokházában végződik. De az olvasó, aki Birkás útját nyomon követte, érzi, hogy ez a rohanás már új út kezdete is, mely talán majd további regényeiben bontakozik ki.

Vannak ebben a kötetben olyan kísérletek, melyek mintha előlegeznék ezt az új írói világot és magatartást. Ilyen mindenekelőtt a *Kötélpálya* című elbeszélés, mely a Vakvágány konfliktusát is idézi. A novella főhőse is „kint” ébred rá, hogy otthon van a helye, az ottani sorsot kell vállalnia. Idehaza talán nem olyan látványos, érdekes az élet, de több idő marad a szépségek átélésére és értékelésére. „Életritmus” különbsége ez? Nem, annál sokkal több – vallja Birkás. Abban az attitűdben van a különbség, ahogy az ember a világhoz közeledik. S novelláinak hősei már úgy közelednek hozzá, hogy szépségeit, eredményeit értékelik és becsülik. Szemükkel pedig az író látja a világot, s tetteikben is ő próbálja alakítani és szebbé tenni.

És mintha Birkás stílusa is követné a tartalmi átalakulást. Régebbi regényeiben gyakran fogalmazott görcsösen, nehézkesen, néha magyartalanul. „Nincs érzéke a stílus szépsége iránt – írta egyik méltatója –, egyszerűen nincs is igénye arra, hogy kifogástalanul, korrekt magyarsággal írjon, mert a fülének erre nincsen fogékonyága: valahogyan hallás nélküli muzsikus.” Régebbi regényeiben és novelláiban nagy gondot fordított a részletező, aprólékos, néha talán felesleges leírásokra. Ám ebből a sokszor túlírt egyhangúságból mindig kibontakozott az író szándéka szerint való mondanivaló. „A hígnak tetsző anyag tömény egésszé kerekedik, már a rossz mondatok sem zavarnak, mert a regény szürke hordalék anyaga megindult, a szürke lavína elkezd hömpölyögni, kavics a kavicsához, rög a röghöz kötődik, s az egésznek kezd impozáns mérete lenni.”

Ez az impozáns méret nem a regény cselekményére és mondanivalójára vonatkozik. Inkább arra a heroikus erőfeszítésre, amint az író nyersanyagból kikerekedik a regény. Ez a sokszor lapos, de mindig erőteljes stílus jellemezte Birkásnak szinte valamennyi prózai írását. A Kopár ég mintha címében is erre utalna. Ám itt az író stílusa is letisztultabb szárnyalva tör a magasba. Leírásai tömörödnek, s a részletezést a lényeglátás váltja fel.

Az út nagyobb része természetesen még hátra van. Persze Birkás Endre így is igen magasra jutott, legjobb regényeiben a mai magyar próza első vonalába. S ez nem kis teljesítmény. Ezért is érdemelne nagyobb figyelmet és elismerést.

Pákolitz István:

Igazságos Mátyás

Az első pillanatban elkerülhetetlenül felmerül az olvasóban a kérdés: mi indokolja, hogy Mátyás királyról szóló közismert mondák verses feldolgozásával töltsé idejét egy mai költő? És mi indokolja, hogy a kéziratokban nem szűkölködő mai kiadó éppen ezekből adjon ki egy kötetkére valót, hiszen Móra Ferenc, Szép Ernő és mások művészi feldolgozásai

mindenki számára könnyen hozzáférhető? Ennek nyilvánvalóan csak akkor van értelme, ha a szerző valami újszerűt tud művével nyújtani.

Pákolitz István mondafeldolgozásai valóban sok szempontból újszerűek.

Móra Ferenc népszerű Mátyás-történetei a népmondák szociális tartalmát hangsúlyozzák elsősorban, Szép Ernő 1958-ban és 1961-ben is megjelent feldolgozásai (*Mátyás király tréfiái*) a mondák érdekes fordulatainak, szellemes tréfiáinak és szójátékainak élvezetes, szép-prózai megfogalmazásai. Pákolitz István Mára

tyás-mondái az igazságos király életét és cselekedeteit mesészerűen idillé varázsoló népi humor és derű megszólaltatói, az egészséges, elpusztíthatatlan népi életerő és jókedv megtestesítői. Ugyanakkor verses megfogalmazásukban a hagyományos formák szinte hibátlan megszólaltatásával, egyben ezek megújításával, továbbfejlesztésével is segíti annak a sajátos atmoszférának a kibontakozását, amely Pákolitz mondafeldolgozásait alapvetően megkülönböztetik a megelőzőktől. Nála az igazságos Mátyás a nép embereként vezeti az országot, a keretül szolgáló magyar udvari humanizmus világában. A háttérben feltűnnek ennek az udvari életnek a ravasz főurai, a Zápolyák, a Garák, az Újlakiak, a Szilágyiak, valamint előkelő tudósai: Bonfini és Galeotto Marzio, és így villanásnyi fény vetődik egy érdekes történelmi kor sajátos légkörére is, a figyelem azonban elsősorban a nép felé fordul, és arra a királyra, aki a mondák szerint összekacsint parasztjaival az előkelők háta mögött, s akinek a legjobb mulatság az, ha megleckéztetheti, csúffá teheti az urakat, igazságot szolgáltathat a szorongatott szegényeknek. Nem az igazságtalanságok, a szenvedések kiélezett rajza itt a fontos, nem is az elmu humanista tornájának szellemes leírása, hanem a mondáknak azok a részletei, amelyek a nép számára a sok szenvedés folyamatában lehetőséget adtak egy elképzelt idilli világba való menekülésre, azok a mondai elemek, amelyek a nép kifogyhatatlan alkotókedvének, fantáziájának, optimizmusának, legyőzhetetlenségének is a jelképei.

Pákolitz mondafeldolgozásainak idilli hangulatát, sajátos atmoszféráját alapvetően ez motiválja. Ebből következik és ezt erősíti a mondák minden tartalmi és formai eleme.

Móra Ferenc is úgy ábrázolja Mátyást, mint a népi életformát a királyi udvarban is megvalósító királyt. Ez a naiv népi realizmus még kifejezőbb részletességgel szólal meg Pákolitznál. A garabonciás diákként vándorló Mátyás pl. a falatozásból megmaradt csontokat a pulinak dobja oda, az udvarba meghívott gulyással „borozgattak kettesben, nótáztak is csendesen”, s amikor az öreg ajándékokkal jól megrakva haza indul, a király „az ámbitusról mosolyogva integet”. Amikor pedig Mátyás egy alkalommal a sok követtel való tárgyalástól elfáradva sétálni hívja feleségét, az „épp a réztepsit síkálta”, de „üstöllést” elvégezte a munkát, hogy férjét elkísérhesse. Séta közben megáztak, „a király az ujjasából csavargatta a vizet” stb. Pákolitznál ezek a

népi életképek néha egy kicsit általános emberí vonásokat is hordoznak. A szerző mesélés közben felénk is kacsint: a népi humor igazsága nem igazság-e ma is? Amikor pl. Mátyás király korán reggel egy rossz álmóból felébredve rágyújt a pipájára, felesége rápirít:

Ha király, ha nem király,
früstök előtt nem pipál.

S a király röstelkedve mentegetődzik:

Hallod, anyjuk, igazad van,
de mit tegyek izgalmamban?

Amikor útközben jóízűen megszalonnázik, utána megtörli a bicskáját, hogy „az asszony meg ne pörölje”. De amikor az asszony nem fogad szót, és a király távollétében a tilalom ellenére igazságot oszt, Mátyás ráripakodik: „Mehetsz vissza az anyádhoz!” Erre bizony

Síram-sárom recepice
sírvá fakadt Beatrice.

Nemcsak az ügyesen, de kellő mértéktartással alkalmazott népi frazeológia, hanem ezek a leleményesen, sohasem mesterkélten beleszótt népi életképek jelentik a mondák sajátos atmoszférájának egyik alkotó elemét.

A másikat a versek hangulatos, a tartalomhoz tökéletesen simuló, művészi megformálásában láthatjuk.

Először is a feldolgozások legtöbbször nagyszerű expozíciói tűnnek fel. Ezek részben a motiválás eszközei Pákolitznál. Szép Ernő munkájában pl. Mátyás egyszerűen „egy kicsit elunta a katonásdit, meg aztán gondolta, úgylis régen volt Kolozsvárott”, ezért indult el oda. Pákolitz elbeszélése szerint viszont a király azt álmodta, hogy „Kolozsváros lángban állott, égig csaptak fel a lángok”, s miközben oltották a tüzet, „azt füttyülte a rigó: Huncut a bíró”. Ennek hatására indul el álrühában, hogy megnézze, nincs-e valami baj szülővárosában. Más mondákban egy-egy győzelem utáni lakoma tréfás jókedve adja az alkalmat furfangos kérdések feltevésére (*Mindenki doktor*) vagy a cselekmény elindítására (*Mátyás király Gömörben*) stb. Ezúttal csak az expozíciók funkcionális szerepének tudatos alkalmazására hívhatjuk fel a figyelmet, a motiválásnak a mondákban szokásosnál mélyebb és hitelesebb megvalósulására ezúttal csak utalhatunk. Így természetesen a „megoldások” is valóságosabbak és hatásosabbak

lesznek: az urak felsülése a *Mátyás király meg az öreg szántóvető*-ben komikusabb, a cinkotai kántor merész tréfája hihetőbb lesz, mint Szép Ernő feldolgozásaiban, és igazságosabbnak érezzük, hogy Mátyás a kolozsvári bírót vasra vereti, nem pedig kivégezti, mint a bíró kegyetlenségeit egyébként sokkal enyhébben ábrázoló szépernöi elbeszélésben történik.

Expozíciói egy részének azonban más értéke is van: a művészi tájfestés kiváló példáit találhatjuk közöttük. *A csillagász meg a szamárnak* így kezdődik:

Fényes azurkék az ég,
a nap földre csordul;
jót iszik a völgy, a rét
a színarany borból;
messzevivő szép utak
kinálják a hátukat:
lépjetek rám, gyertek!
Barackvirág szirma hull,
és jázmintól ittasult
részegek a kertek.

Ki mondhatja, hogy a mondák iránt leginkább fogékony ifjúság ízlése nem valóban művészi formákon csiszolódik, ha az ilyen szép sorokat olvassa?

Ezzel kapcsolatban külön szavakat érdemel Pákolitz verselése. Feldolgozásainak legnagyobb értékét és legsajátosabb formai jellegzetességét talán ebben találhatjuk.

A műfaj és a téma szükségszerűen a nemzeti versidom, a magyaros ritmus alkalmazását követelte meg. A magyaros formákat azonban Pákolitz nem mechanikusan érvényesíti, hanem mindig az adott részletnek megfelelően. Így sikerült ennek a verselésnek általában kissé éneklő, skandáló olvasásra vagy mondásra készítő jellegét olyképpen ellensúlyozni, hogy a vers a keresetlen élőbeszéd természetességével hat, ugyanakkor tökéletesen igazodik a hangulat, a szituációk változásaihoz.

Egyik lehetőségét ennek Pákolitz abban találja meg, hogy a sorok hosszúságát gyakran váltogatja. Alapformája általában a kétütemű nyolcas, de figyelemkeltés, hangulati hatás, ellentétek, a szereplők változásának érzékeltetésére ezt vegyíti kétütemű hetesekkel, hatosokkal, sőt közben együtemű sorokat is beiktat, különlegesen jelentős szavak, gondolatok, jellegzetességek kiemelésére. A nyugodtabb elbeszélő részek az egyforma hosszúságú sorok egymásutánjában általában nyugodtabb, egyenletesebb tempójúak, a váratlan fordula-

tokat elmondóké vagy izgalmas eseményeket ábrázolóké pedig a sorok változásaival, az ütemek szótagszámának növekedésével vagy csökkenésével feszültebb atmoszférát teremtenek. Pákolitz néha az egy sorba tartozó ütemeket külön-külön sorba írja, ezeket egymással rimelteti is, s így a jókedv, a derűs helyzet vidámságát a dalszerű hatás is fokozza.

Külön megfigyelést érdemel Pákolitz rímelési eljárásának funkcionális jellege. A rímek ebben a kötetben valóban a gondolat vagy a hangulat érzékeltetésének eszközei. Általában páros rímeket alkalmaz, ezeket gyakran felcseréli keresztrímekre, nem egyszer pedig azal ér el megfelelő hangulati hatást, hogy szabályosan rímelő részek közé rímtelen sort iktat, vagy egymástól távol álló sorokat rímteltet, esetleg ellenkezőleg: bokorrímeket alkalmaz.

Az idilli vagy tréfás hangulat fokozására, egyben a kötött forma léletszerűbbé tételére szellemesen és gyakran alkalmazza az enjambementokat. Ezeknek nála legtöbbször nyomatékosító funkciója van, vagy a következő sor elejére kerülő fogalom jelentőségére irányítja a figyelmet:

s olyat húzott a királyra,
hogy az bizony nem is várt a
másodszori biztatásra.

Néhol a rímfelelőt emeli ki az enjambement. Mátyás pl. csak az alábbi rész utolsó szavaiból tudja meg, kivel áll szemben:

pedig aki-itt áll, nem pap,
bizony nem, hanem csak
felségednek jámbor
szolgája, a cinkotai kántor.

Ez arra is példa, hogy az enjambement hogyan szolgálhatja a komikum fokozását.

A tréfás, játékos hangulat kedvéért néhol két sorban egymás után is alkalmaz Pákolitz enjambement-t:

nyomában a csizmadia,
és a hagyományos liba-
sorban az agg, süket molnár
után bicegett a bognár;...

Gyakran összekapcsolja az enjambementot a verstechnika egyéb eszközeivel: az ütemek szótagszámának változtatása révén a ritmus gyorsításával vagy lassításával, a sorok szét-

tördelésével, a kialakított rímképlet fellazításával, a szavak távoli összecsendítésével stb.

Néha azonban az olvasó úgy érzi, hogy már is a jóból, a költő játékos kedvében túlzásokba esik, kissé öncélúan, a rím kedvéért alkalmazza az enjambementot:

Avagy a pénzt hozza vissza!"
Gondolod, nincs ilyen tiszta-
szívű ember? ...

Folytathatnánk Pákolitz Mátyás-mondáinak verstani érdekességeinek, újszerűségének vizsgálatát. Érdeemes lenne pl. annak az elemzése, hogy a beszédhangsúly és a versiktus egybeesése és divergenciája hogyan változik a szituációk és a hangulat változásaival. Ezúttal azonban csak annak a jelzésére nyílt alkalom, hogy milyen érdekes kísérleteket figyelhetünk meg a kötetben a magyaros versforma szabadabb alkalmazására, modernebbé, élőbeszéd-szerűbbé tételére, valamint általában a verselés funkcionális szerepének egészséges érvényesítésére.

Pákolitz ábrázolása kerüli az erőltetett aktualizálást, de közelebb viszi az olvasót a nép hőseinek a szeretetéhez, igazának az elfogadásához, alakjai tehetségének, derűs optimizmusának a megbecsüléséhez. Emellett a jól pergő magyaros verselés, amelyet előremutató és bátor kísérletezéssel kitűnően tud a tartalom szolgálatában variálni, adja meg azt a sajátos atmoszférát, amely Pákolitz feldolgozásainak különleges érdekességet és értéket biztosít.

A mondák jó nevelő hatása az ifjúságra a pedagógiában ismert igazság. Nyilván első-sorban a fiatalokra gondolt Pákolitz is, amikor kötetét átadta a nyilvánosságnak. Monda-feldolgozásai az általános nevelő hatásokon kívül a szabadabb, modernebb verselés befogadására is előkészítik a fiatal olvasókat. A feldolgozások szellemessége, művészi igényessége azonban minden bizonnyal a felnőttek számára is kedvelté teszik majd ezt a kötet-két.

Természetesen nem minden darabja egyforma értékű, egyiket-másikat talán ki is lehetett volna hagyni, s a legjobbak között is találhat a kritikus itt-ott sorokat, amelyeket még csi-szolni, javítani lehetett volna. Általában mégis olyan verses mondagyűjteményről van szó, amelynek megjelenése nyeresége irodalmunknak, egyes darabjai pedig méltán kerülhetnek igényes antológiákba, sőt tankönyvekbe is.

A kötet illusztrációi – Reich Károly alkotásai – minden elismerést megérdemelnek. Szellemesek, kifejezőek, modernek, művésziek, kitűnően illeszkednek a kötet hangulatához. Mindenképpen alkalmasak a fiatalok ízlésének nevelésére.

(Jelenkor – Magvető)

KOLTA FERENC

Soós Zoltán:

Gorombakovácsok

A számvetés, az életút felmérése virágkorát éli ma az irodalomban. A Gorombakovácsokban Soós Zoltán is erre vállalkozik, tiz „pöröly-ütésbe” sűriti mindazt, amit életében, sorsa alakulásában lényegesnek érez: kohászok között eltöltött inaséveit és visszatalálását a munkások közé.

Határozottan elutasítja magától a „nyavalygó elmekörosok képzelmeit”, a „transzcendens világ, ... ösködök misztikumába öltözött” költészetet, József Attila „vasba öltözött” osztályát akarja újra megénekelni, a külvárosi táj üzenetét közvetíteni az egész világ munkás-ságához. Hisz „egy boldog, hazugságmentes világban”, de fél attól, hogy a múlt meglevődő kísértetei visszafordítják az időt, ezért lankadatlan indulattal, a szatira élesre köszö-rült fegyverével támadja a fejlődés akadályozóit. Ingadozás, bizonytalanság nélkül azonosul a munkásosztály legforradalmibb törekvéseivel, a jövő perspektíváit tekintve állásfoglalása egyértelműen pozitív. Erre a biztos alapra támaszkodva lehetősége nyílna arra, hogy – múltbeli élményeit és jelen tapasztalásait elemezve – bemutassa korunk valódi arculatát, a munkásság mai helyzetét és feladatait, saját belső alakulását, emberi és írói fejlődését. Soós Zoltán azonban nem él ezzel a lehetőséggel, s ez első-sorban azzal magyarázható, hogy nem látja meg azokat az ellentmondásokat, megtorpanásokat, amelyek mind az egyén, mind a közösség életében a fejlődés szükségszerű, sőt, bátran mondhatjuk, nélkülözhetetlen velejárói. A múltból és a jelenből is csupán elszigetelt mozzanatok ragad ki, amelyek így, noha szubjektív hitelüket nem lehet tagadni, általános érvényűnek nem fogadhatók el.

A mű hiányosságai nagyrészt eszmei természetű problémákra vezethetők vissza, elválaszt-hatatlanok a költő kissé leegyszerűsítő, sematikus szemléletmódjától. A munkások iránti megbecsülését, bizalmát és feltétel nélküli oda-tartozását azzal igyekszik bebizonyítani, hogy munkáshőseit a szocialista erkölcs megtestesítőiként ábrázolja, de azzal, hogy alakjuk-ban csupán a pozitív vonásokat, a becsületet, a bajtársiasságot, a szóltan hősiességet hang-súlyozza, megfosztja őket életszerűségüktől, meggyőző erejüktől. Korábbi munkáihoz ké-pest valmivel pontosabban érzékelteti, hogy a társadalmi fejlődést elsősorban a tudatban jelentkező polgári, kispolgári tendenciák hát-rálatják, de ezeket automatikusan a munkás-ságtól való elszakadással magyarázza. Ezzel akarva akaratlan a fejlődést mindenképpen gátló, illúziós osztályszemlélet kialakulását, illetve továbbélését segíti elő.

Korszerűtlen szemléletmódról tanúskodik, és a valóság szimplifikálásához vezet a költőnek az a törekvése is, hogy a bonyolultat minden-képpen a betegessel, a dekadenciával azonosít-sa, s egészségesnek csak azt ismerje el, ami egyszerű és áttetsző. Válogatás nélkül osztog-atja gúnyos oldalvágásait mindenkinek, aki „zsiros ebédén” és „zsongító pihenésén” kívül egyéb igényeket is támaszt az élettel szem-ben, legyenek ezek akár a vegetatív jólét, akár a jogos szellemi szükségletek kielégíté-sére irányuló törekvések. Nem differenciál a mai költészet megítélésében sem. A modern-kedőkkel, a problémák elől elmenekülőkkel vagy éppen hazugságot hirdetőkkel együtt egy gúnyos legyintéssel azokat az alkotókat is „elintézi”, akik a mai élet valódi problémáit nagy felelősséggel vizsgálják, s kétségeikkel éppen előrehaladásra ösztönöznek. Nem min-dig képes tehát még arra, hogy a dolgokat, jelenségeket összetettségükben szemlélje, de néha maga is észreveszi túlzásait, s a mun-kások közt megtalált új biztonságból ironiku-san ítéli meg korábbi heveskedéseit:

„– Indulatod szép, csak e pár bitang ügye – töménytelen dolgunkhoz képest, gyermekem, megbocsáss – jelentéktelen. Ezt az eszmét nem győzi le már semmi – halad a szekér; ha kötik is a kerekét? komótosan, de célba ér!”

A hiba tehát tulajdonképpen nem a költő ér-tékrendjében van, hanem abban, hogy gyak-ran a könnyebb megoldás felé hajlik: analízis és szintézis alapján létrejövő komplex valóság-kép helyett részben a felszíni jelenségekből általánosítva, másrészt apriori elveit a tények-re ráerőszakolva a világot igyekszik a maga költészetéhez hangolni.

A Gorombakovácsok lényegét tekintve lírai vállalkozás, az epikus mozzanatok mintegy a költő érzésének alátámasztására, magyaráz-tára, választásának igazolására szolgálnak. A jellemzés gyöngesége, a lélekábrázolás szinte teljes hiánya, a helyzetek illusztratív jellege azonban rontja a mű lírai hitelét is, s néha nem tudjuk, mit csodáljunk jobban: a költő igyekezetét, hogy indulatai alátámasztására a kis kérdéseket valódi nehézségekké növesse, vagy naivitását, amellyel – bizakodása meg-indoklására – az igazi konfliktusok mellett elmegy. Naivitása akkor élvezhető, amikor csak látszólagos, szemérmes humora néhány valóban friss, üde pillanatképpel ajándékozza meg az olvasót (pl. a vidia-kés felravatalozása, a megréfált „kisokos”, a költő mint a nép-művelés „áldozata”, stb.). A lírai részletek közül azok a legsikerültebbek, amelyekben a tárgyi világ elemei, vagy a nagy vonalak-ban felvázolt életképszerű jelenetek alkotják a nagy erővel felfelé ívelő költői vallomás kiinduló pontját (pl. a 9. fejezet záró akkord-ja, a 10. befejezése stb.).

A mű egyenletlenségei a nyelvi megformá-lásban is tükröződnek. Újszerű, a munkásélet hétköznapijainak hangulatát intenzíven felidéz-ző képei mellett sok a kitaposott ösvényen járó, konvencionális fordulat. Az epikus ré-szek túlzottan is sima lejtésű jambusai néha zavaró kontrasztot alkotnak a patetikus, reto-rikus stílussal.

A célkitűzés pozitívuma és a részletekben felcsillanó értékek nem tudják a mű egészé-nek hibáit feledtetni, s ez annál sajnálatosabb, mivel fiatal költőink közül kevesen vállalják ilyen rokonszenves őszinteséggel, imponáló ha-tározottsággal a társadalmi haladás szolgálá-tát. Ezt a feladatot azonban maradéktalanul csak akkor fogja megvalósítani a költő, ha meglátja az esetleges, a mellékes mögött a lényegét, ellentmondásaiban, mozgásában tük-rözi a fejlődést, s a valóságot a maga bonyo-lult sokszínűségében tudja ábrázolni.

(Magvető)

VÁRÓCZI ZSUZSA

Tömörkény Emlékkönyv

„Minél több vélemény tükrében, minél több nézőpontból megmutatni az író...” – olvashatjuk az Utószó-ban a szerkesztők – Kovács Sándor Iván és Péter László – célkitűzését. Valóban csaknem 100 szerző mintegy 130 írását gyűjtötték össze – nyilvánvalóan nem csupán a centenáriumi tiszteletadás szándékával, hanem sokkal inkább azzal a törekvéssel, hogy az Emlékkönyv hozzájárulhasson egy félreértett, méltatlanul mellőzött nagy író értékeinek felmutatásához, szerepének tisztázásához. Mert halála után tíz évvel már elfelejtett író volt Tömörkény, „1930-ban az egyik kedvelt szépirodalmi lapunk az Elfelejtett írók, elfelejtett írások című sorozatban közölte az egyik híres elbeszélését” – írja Ortutay Gyula az Előszó-ban. Hallgatás vagy lebecsülés vette körül, a „hivatalos irodalom” szinte szó nélkül ment el mellette, lelkendező elismerésben leginkább csak azok részesítették, akiknek „felnevelő atyja” volt: Móra Ferenc, Juhász Gyula, de nagyon szerette Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos, sőt Kosztolányi Dezső is. A félreértő kritikák a lokálpatrióta, provinciális író típusát látták benne, nevéhez előítéletek tapadtak. A „céhbeliék” elmarasztalták „csak paraszti” témáiért, a népiség képviselői pedig, oly kivülről tekintették, akinek ábrázolása „nem egészen hiteles”. Életemvének – Diószegi András találó szavaival – „magányosan kellett megbirkóznia a mulandósággal”. Bizonyára a vidékiség legendáját kívánja oszlatni az Emlékkönyv szerkesztőinek elképzelése: nem csupán a hajdani írásokat közölték, hanem minden mai jelentős magyar író, művész, kritikust megszólaltattak, aki születésének 100. évfordulóján áldozni akart Tömörkény emlékének. Így tették valóban országos üggyé a centenáriumot, s fosztották meg végképp az írókat a távlatlanság, a kezdetleges realizmus előítéletétől.

Jó, hogy mindjárt a kötet elején olvasható Diószegi András tanulmánya, amely Tömörkény elhunytának csaknem 50 éves távlatában, mai szemmel méri fel írói életművének értékeit és ellentmondásait. Eligazít ez az Emlékkönyv következő fejezeteinek tanulmányozásában, hiszen mind a korabeli, mind a késői kritikák számos kérdésben szemben állnak egymással. Noha a szerkesztők tudatosan szembesítenek, enélkül az útbaigazító tanulmány nélkül kétségek kínozhatnák az olvasót: Tö-

mörkény parasztlátása romantikus-e avagy realista; szkeptikus különc polgáriró-e vagy képes beleélni a láttató erővel megmutatni az egyszerű paraszti lélek rejtekeit, feltárni zárkózottságának, néma dacosságának indítékait; csupán a paraszti mozdulatlan írója-e vagy van szeme a történelem mozgásának felismerésére. Diószegi András tanulmánya oly íróként állít elénk, akinek látása illuziótlan és realista, szemléletét „a népiségnek, a történetiségnek és a korszerűségnek hármasságának igénye hatja át”, s nála a vidékiség tudatos vállalásának küldetés- és osztálytartalma van. Minden eddigi hiedelemtől elütően nem csupán a tanyavilágnak volt hűséges krónikása, hanem a szegedi munkásosztály megszületésének is. A Tiszaparton munka nélkül ögylegő hajóslegények, zsákhordók és csavargók ábrázolásában is lélekrajzot ad. Nem tematikai bővülés ez csupán, hanem elvszerű, szemléleti, lényegbevágó átalakulás. Jelentősége így lesz országos érvényű, túlnövő a szegedi provincián, mert ugartörő a XX. század forradalmi prózája előtt.

Nem volt egyszerű szerkesztői feladat az összegyűjtött nagyszámú cikket, tanulmányt úgy elrendezni, hogy azok hozzásegítsék az olvasót valamelyes egységes kép kialakításához. A tanulmányok, cikkek, kritikák elsősorban kronologikus rendszert alkotnak, olvasójuk végigkísérheti az író útját születésétől elmúlásáig, a korai halál által lezárt életmű visszhangját az utókor irodalmi közvéleményében.

Az Indulás című fejezetben a felnevelő környezetet ismerjük meg: szülőhelyét, a korabeli Ceglédet, Makó erőteljes magyar levegőjét, ahol „a normann, meg stájer őseit emlegető Steingassner Pista” lelkes magyarrá asszimilálódott; Szegedet, amely „a polgári-paraszti nyugalom és a hangos gyors városiasodás” sajátos konglomerátumával fogadta vissza a bécsi katonáskodásból hazatért Tömörkény Istvánt. De talán legértékesebb ebben a fejezetben Nacsády József: Elődök című tanulmánya, amely nyomról-nyomra kimutatja azokat a szegedi paraszt-rajz, paraszt-novella művelőket (Mikszáth Kálmánt, Palotás Fausztint, Békefi Antalt, Bánfalvy Lajost, Irányi Dezsőt, Kovács Jánost, Deréki Antalt), akik ellentmondásaikkal, művészi fogyatékoságukkal, s az általuk megörzött lehetőségekkel együtt sikeres folytatást kínáltak a színre lépő Tömörkénynek.

A Visszhang című fejezetben a kortársi ítések kritikáit olvashatjuk. A fogadtatás még kedvező: Ignóus reménykeltő tehetségnek te-

kinti, aki megváltója lehet a Mikszáth-cserben-hagyta népies elbeszélő iránynak. Ám a legdicséretesebb kritikák is csupán az apró rajzok műfajának megújítójaként ünneplik: „Nem valami széles körű, és nem nagyon modern irányú tehetség”, sablonos és gyenge, ha elhagyja a parasztság talaját. A budapesti lapokban aztán korán felhangzik a provincializmus vádja: „... új is, meg magyar is. Igaz, hogy nem az egész magyar hang, csak egy része, de abban körülírt és befejezett.” Kuncz Aladár olcsón szellemeskedő kritikája pedig olyannyira kéri a kötetből, hogy nyomdafestéket sem érdemel: „Valahogyan úgy képzelem, hogy szűrt kanyarít magára, bajuszát kihegyezi, csizmás lábát szétveti az asztalláb két felén és – engedelemmel legyen mondva – hegyeset, tanyasít köp, mielőtt íráshoz fogna.” (A Petőfit gúnyoló kritikákra emlékeztetnek ezek a hangok.) Kunczcal együtt Pogány Béla is úgy véli, hogy Tömörkény nem hoz semmit a magyar néptől. Többen (Pogány Béla, Papp Ferenc, Kéky Lajos) nyelvének bőbeszédű népi frazológiájáért kárhoztatják.

Ám a kortársak között akadnak értői is, s ha kevesen is, a legjobbak. Mikszáth az Országos Hírlap-hoz küldendő havi négy tárcájáért 100 Ft-ot kínál; Jászai Mari elfogódott féltéssel panaszolja, hogy senki sem bírja föl-fogni Tömörkény írói nagyságát; Schöpflin Aladár és Lengyel Menyhért a Barlanglakók című kitűnő drámájáért lelkesednek. Ebben a fejezetben olvashatjuk Juhász Gyula: Üdvözlét Tömörkénynek című szép versét és Aggódás a betegért című írását, amelyben aggodalma már oly költő felé száll, „aki országos hírnévre tett szert”, sőt nevét a haza határain túl is ismerik, s „az igazi magyar karakter prototípusa”.

Az Emlékezés című fejezet írásai túlnyomórészt a váratlan halált kísérő nagy fájdalom írásos lecsapódásaként születtek. Halálában mindent megkapott Szegedtől, amit az ember, a pontos hivatalnok megkaphatott: díszes temetést és sírhelyet, özvegye haláláig tartó kegydíjat, de az emlékezők éppen az írótkurkolta homályba. „A tulajdon pátriájában is igen megbecsülik ma már, majdnem egész utcát neveztek el róla, asztaltársaságok kocintanak emlékére, hangos vezércikkben a magyarságát vágják az élő utód fejéhez, de könyveit nem igen látni a hangos magyarok kezében...” – kesereg Juhász Gyula. Móra is inkább a szeretett Gazdát, a mintaszerű hivatalnokot gyászolta. A Célszörű szögény embürok című kötet bevezetőjében is elsősorban

emberi jellemvonásaira emlékezett: „aki soha nem lázadott haragos szóval a társadalmi rend ellen”. Csupán két ambíciójáról tudott: „Az egyik az volt, hogy a gyerekek, a Laci kitüntetéssel jöjjen haza a frontról.” A másik, „hogy szerette volna megtalálni, mint ásátó ember Attila sírját”. Ez a Móra-írás aztán elő is segítette az íróhoz fűződő legendák kialakulását. A provinciális író jellemképét alakította ki, aki magános orom, „pancsolatlan nektár”, s mindig gyanakvással nézdel Pest felé. Barta Lajos és Madarassy László abban látják speciálisnak, hogy nem komponál, nem alkotó művész, hanem csupán leíró, feltáró néprajzi megfigyelő. Halála után is a legnagyobbak, Krúdy, Móricz, Juhász Gyula hangoztatják magyar és világirodalmi jelentőségét, s a nagy oroszokkal (Gogol, Tolsztoj, Csehov, Gorkij) rokonítják. Ady egyik leg-hűségesebb olvasója, tárcaírónak alig tud elképzelni különbet.

Számtalan nézetkülönbség jut szóhoz a Tanulmány-fejezet írásaiiban, pedig a szerzők már kedvező távlatból latolgathatták Tömörkény életművét: az első írás 1942-ből való, az utolsók 1966-ban készültek. Különböző társadalomtudományok képviselői lennek fel Tömörkényben maradandót. Sik Sándor „az irodalomtörténet szemével” nézi: Tömörkény bár kicsiben dolgozik, de abban is nagyot tud alkotni. Mintegy fordított Petőfi: nem olvasztja magába az egész világot, hanem inkább maga olvad bele. Sőtér István szinte a forradalmárnak kijáró tisztelettel hódol emlékének, hiszen szelidsége meglepetésszerű látszat, halk szavával is vérforraló: csattanóiba keserű cseppeket elegyít, amelyek „mindig az egész társadalmi rend szörnyűsége miatt” fakadnak föl szívében. Keresztury Dezső ítélete szerint viszont „megrettent a nagy formátumtól, de kedvelte a csendes, bensőséges kis világ rajzát, a nyugalmat, az önelégültség csöndjét”. Megannyi ellentmondás az irodalomtörténeti megkülönböztetésben is, Bori Imre pedig már néprajzi szempontú értékelésbe vált át: „a néprajzi hitel” írója, végzetesen „későn érkezett”, a múlt világot nosztalgiával szemlélte, csak megidézésére futotta erejéből, ezért „a folkloristát kellett munkára serkentenie önmagában”. Bálint Sándor is a klasszikus jelentőségű néprajzost, Katona Imre a kubikusság modern néprajzi feldolgozásának megalapozóját, Banner János a szakavatott régészt, Sár-gáné Lukátsy Sarolta a mintaszerű könyvtáros, Végh József Mihály a néprajz tudós vizsgálóját dicséri Tömörkényben. Jó, hogy

ezek az írások a társadalomtudományok rendkívül sokoldalú művelőjét állítják elének. Ugyanakkor sajnálatos a szépiró háttérbe szorulása, hiszen Tömörkény a paraszti tragikum ábrázolója, aki „tudatosan kapcsolja művészi törekvéseit, korának külföldi irodalmi áramlataihoz” (A magyar irodalom története, IV.: 890.).

Az utolsó fejezetben, a Tiszteletadás-ban már a nagymúltú író előtt rója le kegyeletét negyven költő, író és képzőművész. Ezek az írások túlnyomórészt szubjektív vallomások, s egy-egy találkozásról, vagy olvasmányélményről adnak számot. Számos megállapítás mégis nagyon figyelemre méltó, mert Tömörkény egyetemes értékeit hangoztatja: „Írói hitele kimeríthetetlen, életismeretéből és hangsúlytalan azonosulásából táplálkozik.” (Barabás Tibor); „... rettenetes ereje van írásainak” (Bárdosi Németh János); „Bizonyos, hogy fölfedező volt” (Berczeli A. Károly); „írása eleven, írói magatartása példa”, (Borsos Miklós); „számomra mostanában mindig valamifajta végtelenséget idéz fel”, (Erdei Ferenc); „Van valami mélységesen megható Tömörkény alkotói felfogásában”, (Gergely Sándor); „... inkább a legmodernebbekhez áll közel, semmint az elődeihez”, (Gyárfás Miklós); „... ő volt az első – alaposágban, odaadásban alig fő-

lülmúlt – „falukutatónk”, (Németh László) – „... ideje volna már egyszer a legfiatalabbak számára is felfedezni”, (Szabó Magda); „A sajátos táj, ember ízét hozza magával és ennek révén gazdagítja: az európai közöst”, (Varga Imre). Veres Péter viszont ismét „nem-tetszéseit” hangoztatja: „bár szeretetteljes és szívből emberséges, de felülről és kívülről jövő”; „A másik vonása ami nem tetszett...: a zsurnalizmus”; „A nem-tetszésem harmadik oka: a nyelv”; „...negyedik forrása a tömörkényi akkuratizmus”.

A végső konklúziót pedig Jankovich Ferenc-től kölcsönözzük: „... Tömörkény Istvánná korántsem lehet mondani, hogy munkássága lezárt ügy, hogy mai napiglan nem problematikus írónk.” Az ellentmondásokat természetesen a Tömörkény Emlékkönyv sem oldhatja fel, de tudatosíthatja azokat, ezáltal a kutatókat a Tömörkény-ügy megnyugtató lezárására inspirálhatja. Véleményünk szerint ez leginkább Diószegi András tanulmányának nyomvonalát követve végezhető el.

Dicsérettel kell szólnunk Reguli Ernő nagyon értékes bibliográfiai összeállításáról, a szép fényképek készítőiről, s a kötet nagyon szép kiviteléről.

NEMES ISTVÁN

Folyóirat-szemle

ÉVFORDULÓK, NEMZEDÉKEK

Az értékek tudatosítása – önmagunk megbecsülése. A nagyvilágról szerzett ismeretek tárgulása – az önismeret forrása.

Mindez azért jutott eszembe, mert az irodalmi életben egyre több jelét láthatjuk egy helyes irányba mutató érték-tudat kialakulásának, s annak is, hogy valóságos értékeinket minél szélesebb körben bemutassuk, ismertté tegyük. Ennek – sok minden más mellett – az a haszna is megvan, hogy általa a felnövő olvasónemzedék önbecsülése és önismerete is gyarapszik.

A figyelem ébresztésének régi és szép alkalmai a születés vagy a pályakezdés kerek évfordulói. A magyar folyóirat-irodalomban a *Nyugat* adta a legrangosabb példáját annak, hogyan tiszteleghetnek illő módon a kortársak és pályatársak az érték előtt. Ha gyakran a kölcsönös kalaplengetés látszatát is keltette ez, tagadhatatlan a vállalkozás jelentősége. Egy-egy Ady-, Babits-, Kosztolányi-, Osvát Ernő- vagy Móricz-szám nemcsak a jövővel, az irodalomtörténettel való cinkos összekacsintás volt, hanem a kortárs olvasóközönségben is kedvet fakasztott, igényt elégitett ki s az érdeklődést a valóságos értékek irányába orientálta. Ezt a szép hagyományt a magyar irodalmi lapok később mintha elfeledték volna. Évek peregtek le anélkül, hogy az irodalmi működés vagy a születés évfordulóira emlékeztünk volna; az élő író szinte személytelenné vált, legföljebb egy-egy szomorúan olvasott nekrológ figyelemzetett a könnyelmű mulasztásra.

Ez történt szegény Nagy Lajossal is (1953-ban volt hetven éves), s most fájlalhatjuk, hogy amit a kortárs „irodalmi élet” nem adott meg az élő írónak (az ismeretet és a szeretetet), nehéz „behajtani” az utókoron.

A hajdani Nyugat-számok szép példája és a mai olvasók igénye bizonyára együtt ösztönözte a *Kortárs* szerkesztőit, hogy a folyóiratban immár hagyománnyá váló kezdeményezésbe fogjanak. Az elmúlt évfolyamban Németh Lászlót, Tamási Áront, Tersánszky J. Jenőt, Déry Tibort köszöntötte a lap. Az élet és a pálya kerek évfordulói adtak rá alkalmat. Az ünneplésbe csöppent keserű fájdalom: a Tamási-szám már csak sirra tett virág lehetett. A folyóiratban alkalman-kint alig egy ívnyi teret töltenek ki a jubilánsnak szentelt írások, mégis ez az egyetlen ív adja akkor a lap gerincét, gyakran a legérdekesebb s legszínvonalasabb részét, s aligha lehet véletlen, hogy újabban az olvasó azon a helyen üti föl a Kortársat, ahol választ talál a kérdésre: ki az az író, akit az új szám bemutat? Szemelvények az író műveinek külföldi sajtóvisszhang-jából, fotók, barátok, kortársak emelkedett hangú köszöntése, egy-egy „elvi jelentőségű” tanulmány, kritikai méltatás – ebből áll az ünneplés. Néha sikerül szóra bírni az ünneplést is, s így olvashattuk Tamásitól a Bölcső és bagoly töredékben maradt, gyönyörű folytatását, Déry Tibor novella helyett küldött (de művészetéhez a kritikusoknak is utat nyitó) személyes hangú tünődését, Veres Péter újabb önéletrajzi történetét . . .

Ismétlem, nem sok ez, de mindig igényes és színvonalas a „tálatás”. S ha ehhez hozzáad-juk, hogy a hetilapok, képeslapok is egy-egy ilyen alkalommal a maguk módján odaállnak az író mellé, úgy érezzük, tettünk valamit az értékek tudatosításáért. Különösen a hetven éves Veres Péter ünneplésébe „szóltak bele” sokan: a legérdekesebb talán éppen az a két írás volt, amelyben maga Veres Péter mondta el, milyen dolog hetven évesnek lenni. (A *Tükörben* ill. az *Élet és Irodalomban* jelent meg.) Veres Pétert a szűkebb szülőföld is köszöntötte, a Balmaz-újvároson tartott ünnepségről adott hírt, valamint Boda István és Kiss Tamás Veres Péterről szóló írását közölte az *Alföld* februári száma.

Két megjegyzés kívánczozik ide, anélkül, hogy bölcs tanácsosztónak kívánnánk látszani. A vidéken megjelenő folyóiratok talán a mostaninál is hangsúlyozottabban kapcsolódhatnak be az írói évfordulók megünneplésébe, s méginkább: saját értékeik megmutatásába, tudatosításába. Néha feltűnik egy-egy kezdeményezés (pl. az Alföld arcképcsarnoka a lap „fülén”, a *Tiszatáj* igényesebb vállalkozása: a Szegeden élő tudósok bemutatása), mindez azonban túlságosan sze-reny és illedelmes forma. A valóságos értékek megmutatása aligha téveszthető össze a provin-ciális túlzással, a kikiáltó öblös torokhangjával. A másik megjegyzés sem tanács, csak csöndes meditáció. A lap, amely egyik helyén – valóban méltó módon, tíz oldalon – köszönti a hatvanöt éves Illyés Gyulát, másik helyén harmincöt sort szentel a hetven éves Erdélyi Józsefnek. A Kortárs egyik korábbi számában négy írás foglalkozik a hetven éves Déry Tiborral, de egyet-len oldalt juttat a hatvanadik születésnapját ünneplő Zelk Zoltánnak, s egy csillag alatti meg-jegyzést az ötven éves, „Pécsett élő kitűnő költőnek”, Csorba Győzőnek. Egy nemes és alap-jában véve helyes vállalkozás dicsérete mellett talán nem hat ez bakafántoskodásnak. S az sem – hisz nem ismerjük a Kortárs további terveit –, ha néhány korábban elmulasztott alkalomra emlékeztetünk: Kodolányi, Kassák, Weöres Sándor évfordulójára . . .

*

Akiket a Kortárs az elmúlt évben köszöntött, 65. illetve 70. évüket töltötték be. A januári szám a 70 éves Veres Péter, a februári a 65 éves Illyés Gyula előtt tiszteleg. Ha ehhez hozzá-vesszük, hogy akik – például – Veres Pétert üdvözölték – Erdei Ferenc, Németh László, Szabó Pál – ugyancsak alig valamivel vannak innen vagy túl a jubiláns életkorán, talán sikerült megéreztetni, hogy itt egy egész írói nemzedék felsorakozásáról van szó: a hatvan és hetven évesek termésének beéréséről, a valaha együtt indult, majd önálló csapásra tért írók újbóli talál-kozásáról – az alkalom fényében. Hiábavaló lenne bármiféle nemzedéki keretet konstruálni kör-jük: a történelem, a változó idő lekoptatott nevük elől mindenféle jelzőt – „fiatal”, „népi” stb. –, maradt a puszta cím, a rang: író. A hajdan egyetlen folyóirat köré gyűlt, évtizedekkel ezelőtt kardjukat egy lángnál tüzesített pályatársak közül nem egy ma már úgy jár el a másik ajtaja előtt, hogy be sem zörget. Mindez mégsem bizonyítja, hogy egy adott kor – s éppen napjaink – irodalmi életében ne volnának ott a nemzedéki együtté tartozásnak a rokon érzéseknek, a közös élménytartalmaknak a jelei. Persze ez többnyire nem úgy szokott történni, hogy valaki szer-

keszt egy nyilatkozatot, kiáll és azt mondja: Most pedig ti velem egy nemzedék vagytok... Ahogy például a fiatal költők szerencsétlen emlékü, Pécssett rendezett tanácskozásán történt. A zászló alá hívó kürtszónál a hallgatás, az elfeledés, a közöny, úgy látszik, nagyobb összekovácsoló erő. Amikor a „meszesgödör”-kép felvillant, talán akkor tudatosult először a „derékhad” tagjaiban az együvé tartozás érzése. Most pedig, íme, nevet is adott e nemzedék tagjainak Bárány Tamás a *Látóhatár* legutóbbi számában: „tizedik nemzedék”. A negyven-ötven évesekről van szó, „arról az apátlan nemzedékről, amely az első világháborút követő években látott napvilágot, háborút járt férfiak és háborút sínylett asszonyok mohó csókjából; s mire felserdült, megemberesedett és rányílt szeme a világra, már ott leleselkedett rá – a második világháború. E fiatalok lelkén éppen legfogékonyabb korukban, huszadik esztendejük körül gázolt át a két legádázabb fenevad: a fasizmus és a háború.” Majd így folytatja: „A közös gond, a méltatlan támadás, mint mindig, most is egy akolba verte a nyáját: a Bessenyei, Kazinczy, Kisfaludy, Vörösmarty, Petőfi, Mikszáth, Reviczky, Ady és József Attila-generáció után a modern magyar irodalom tizedik nemzedékét.” Nemcsak Bárány Tamás tart névsorolvasást cikkében a nemzedék tagjai fölött, hanem maga a folyóirat e száma is hangsúlyozottan a nemzedék írásainak ad helyet – többek között – Kónya Lajos, Sipos Gyula, Keszthelyi Zoltán, Vészi Endre, Weöres Sándor verseinek, Major Ottó, Fekete Gyula, Mándy Iván, Kolozsvári Grandpierre Emil vallo-másainak, illetve novelláinak.

Akad persze itt is – mint minden nemzedéki tömörülésben – vitatható. Mesterházi Lajos – úgy is, mint szerkesztő, úgy is, mint nemzedékbeli – megjegyzéseket fűz Bárány Tamás be-köszöntőjéhez. Mesterházi a közös program, a mondanivaló erejét hangsúlyozza, s azt, hogy nem nemzedéki „szervezkedésről” vagy elkülönülésről van szó. Fontosnak tartja azonban – az egy-séges nemzeti irodalomra való törekvés mellett –, hogy a közös élmény és tapasztalat, tehát mindaz, ami a többé-kevésbé azonos időben született s rokon körülmények közt induló írókat összefűzi, a műalkotásban is helyet kapjon. Az irodalmi folytonosság és a nemzedéki sajátosság, az egységes elvekre épülő „gazdálkodás” és a kívánt „talajforgatás” nem egymást kizáró fogal-mak. Minden együttes föllépés – a „nagy öregek” születésnapjához, a „derékhad” kiállása s a fiatalok kívánt s bizonyára el nem maradó bemutatkozása – gazdagíthatja irodalmunkat, ha a hivatást el nem áruló nagyrautósról van szó, s ha az örökség ápolásáról, a nép szolgálatáról egyetlen nemzedék sem mond le.

TÜSKÉS TIBOR

TV-szemle

PRINC, A KATONA

– Azt nem értem, hogy ez a jóképű, értelmes fickó hogyan lehet viszontagságaiban ennyire a sors üldözöttje? Szereplőtársai pedig vagy abszolút jók, vagy abszolút rosszak. Az egyik fel-tétel nélkül bizik Princben, a másik egyáltalán nem bizik meg benne. Végvári ezredes és Kovács ezredes szinte nem is katona, azonkívül, hogy a beosztottjaik engedelmesskednek nekik. A lányok is a két véglet között váltakoznak: vagy szentek egyenesen, vagy pedig romlottak...

Szigorú szavak. Nincs szándékomban védőbeszédet írni Órsi Ferenc újabb, tizenhárom részes, félig felnőtt, félig ifjúsági tv-sorozatához – a sorozat erre nem is szorul –, de a szigorú-nál szigorúbb vélemények valószínűleg abban tévednek, hogy a műfajt félreértették, olyan tulaj-donságokat követelnek a sorozattól, amelyek szóba se kerültek. Az erdőben, ha nincs dám-szarvas, hiába a legtökéletesebb kezű vadász, hiába a kitűnő Manlicher, hiába a legügyesebb hajtók csapata, a legoptimálisabb széljárás; a vadász nem fog dámszarvast löni. Saját szándé-kában és kitűzött érték szintjén kell megítélni Princ kalandjait. A Princ-sorozat világos célja volt, hogy kalandos, változatos színezettel mutassa be a katonaéletet, nem riadva vissza a konkrét katonai elemek reális bemutatásától sem, igazolva, hogy a néphadseregben zajló katonaélet tar-

talmában és minőségében egészen más, mint a régi volt, melyről a korábbi generációk fantasztikusnál fantasztikusabb rémtörténeteket tudtak s mai napig is tudnak mesélni. Ezen túl világosan kitűnt annak a szándéka is, hogy a sorozat legalább vázlatos képet rajzoljon arról a korosztályról, sajátos problémáiról, mely épp a határvonalon áll – nem kamasz már, de még nem is igazán felnőtt férfi.

Mi valósult meg ebből a programból és hogyan?

A tv-sorozatok műfaji jellegüknél fogva bizonyos előnyökkel rendelkeznek, melyek közül legfontosabb a folyamatosság. Az első folytatás után a néző rendszerint elfogadja az ajánlatot: tulajdonképpen részese lesz a játéknak, viszonya a sorozatfilmekhez sokkal több szálú, mint az egyszeri produkciókhoz. A folytatásos műsornak hátránya viszont, hogy az egész egységes folyamata és többnyire koncepciózus tartalma mellett minden folytatásnak önálló kereknek és történetyszerűnek kell lennie, elmondva a storyt és lezárva, mégis valami ravasz folyamatossággal fűszerezve s anélkül, hogy a nézőt fölöslegesen visszahagyott talányokkal nyugtalanítaná. A sorozatok szerkezeti technikája, egymásra építése nehéz és bonyolult, s a „Princ, a katona” hibái elsősorban ebből a bonyolultságból származtathatók.

Szombatról szombatra valamit mindig produkálni kellett, s ez érthetően nem sikerült mindig azonos színvonalon. A résztörténeteket időnként logikátlanok, lehetetlennek látszó ötletek zavarták meg. Az is előfordult néhányszor, hogy a váratlanul elszegényedett cselekményszálakat megpróbálták a katonai folyamatok hosszadalmas bemutatásával pótolni, mint a szinte teljes katonai eskü, a különböző gyakorlatok, autós felvonulások – ez természetesen nem járható kellő dramaturgiai sikerrel, miután többször megismétlődött. A logikátlanok csaknem veszélybe hozták Princ történeteinek elfogadhatóságát. Bevonulása, első kis útközései a katonai élet viszontagságaiban, az „idegenlégióban” lezajlott események még reálisak voltak a maguk nemében; bajtársai Princet nem fogadták valami kitörő örömmel, de a természetes körülményekből származó feszességeket szépen kezdte feloldani maga Princ, például az üzemanyag-fogyasztás terén mutatott szakmai ötletességével, s másban is kezdte helyreállítani kikezdett humánus tekintélyét – ezek még annak a koncepciónak a keretében mozogtak, hogy a bevonult fiatal formáló, jó tulajdonságait mélyítő közösség várja a hadseregben. S egy idő után furcsa helyzetek alakultak ki. Alig lehetett bosszúság nélkül végignézni Princ szinte példátlanul eredeteskedő attrakcióját a népitáncosnői jelmezben, utcán, vendéglőben. Ez nem ötlet volt, ez ötleteskedés volt. Egyenletlenségek alakultak ki a folytatások között. Princnek a rokonszenves Pancsa iránt érzett, küssé szögletes szerelme szép vonalban húzódott végig az egész sorozaton, kerülve az érzelgősséget; érdekes töltésekkel felépített mellékalakok bukkantak fel a tizenhárom rész folyamán, mint Kalányos, Bernáth, Petneházi százados, de még Acsádit is ide lehet sorolni; önmagában rendkívül érdekes és izgalmas volt a harckocsizók vízalatti kalandja, bár elég szervezetlenül épült a sorozatba. Mindezt bosszantóan ellensúlyozta Princ balkezessége. Folyamatossá balkezesség, balszerencse alakult ki körülötte, mesterséges ballépések, melyek azonban nélkülöztek, legalábbis nagy többségükben – Svejik, Asch, Bumm és mások mély szatirikus élességét, illetve kacagató burleszkhelyzeteit. Helyettük Princ furcsa ötletek közepette tűnt föl; bemázolta az ártatlan libákat, részt vett egy nagyszabású mentőexpedícióban, melyről kiderült, hogy nagyobb volt a füstje, mint a lángja – hiszen míg Princ alakulata szinte harci apparátussal igyekezett a gázmérgezéssel fenyegetett lányok segítségére, a lányok közben elmentek egészen a gázmezőig meg visszamentek a táborútj helyére, és az egészet megúszták egy kis köhögéssel. Princet egy idő után kifejezetten üldözni kezdte a „szerzői” balszerencse. Ez helyenként jó ötletnek bizonyult, más esetekben viszont felbosszantotta a nézőt. Szembeszállt a huligánokkal – majdnem hadbírótság elé került. Meg akarta látogatni egy órára az anyját – majdnem hadbírótság elé került. Segíteni akart Bernáth tizedesnek, elvitt Vaskuti kérésére egy levelet a soproni orvosnak – jóhiszeműségében csaknem belekeveredett egy súlyos következményekkel járó törvénytelen ügybe. Ezeknek a valóság szempontjából erőltetett, szerzőileg kiagyaltnak tűnő ötleteknek a magyarázata valószínűleg abban kereshető, hogy Őrsi Ferenc játékos, ötletekben minden körülmények között gazdag fantáziája a Tenkes kapitányában kitűnően érvényesült. Csakhogy ami Tenkes kapitányának romantikus környezetében remek volt, szórakoztató és ötletes, Princ viszonyai között – a helyzet reális volta miatt – a hasonlóan játékos töltésű ötletek elveszítették hitelüket, érvényüket.

A sorozat kezdetén a „Princ, a katona” alkotói programjában ezt olvashattuk: „főszereplőnk tipikus mai fiatal, abból a fajtából, akit korosztálya még ma is »vagánynak« nevez... A

fiatalok érdekes, változatos katonaeletét, fejlődésüket: a bizonytalanságtól az önállóságig igyekszünk bemutatni ebben a filmsorozatban, egy létező típust megformáló figura, Princ segítségével . . .”

A katonaelet bemutatása nagyjából sikerült. Bár az előzőkben emlegetett katonai hosszadalmasságok helyett nyugodtan el lehetett volna képzelni – akár egy kis szociográfiai jelleggel is – a katonai élet hétköznapibb, de nem kevésbé fontos mozzanatainak bemutatását, nemcsak az ünnepélyes esküt, a teherautók és páncélkocsik monoton vonulását, az aknavetők mozaikszerűen bemutatott lögyakorlatát. Ami a fiatalok katonaidejük alatti fejlődését illeti, ehhez a valóságban nem fér kétség. A tv-sorozatban ez már nem volt ilyen egyértelmű.

A sorozat főszereplője, Princ a legtöbbször kizárólagos „joggal” uralkodott a hat és fél órás műsorban, dramaturgiailag elnyomva a mellékszereplőket, ugyanakkor több résztörténetben indokolatlanul teljesen a háttérbe szorult. Tehát szinte kizárólag az ő fejlődéséről beszélhetünk, ha Princ valóban olyan vagány lett volna, mint amilyennek hírbe hozták. Annak elismerésével, hogy Princ, ha nem is az a „vagány”, amit általában a szó mögött érezni szoktunk, ha alapvetően telítve is van humánus, kollektív jellegű tulajdonságokkal (ha átgondoljuk hadseregbeli viszontagságait, legfeljebb optimizmusa változhat át elsősorban valami fanyar bölcsességbe) – bizonyos magatartásbeli változást nem tagadhatunk meg tőle. Elég csak két éjszakai verekedését összehasonlítani; az elsőt a huliganizmus jegyében, a másikat ellene. A belső fejlődés leginkább mégis egy-két mellékalak (Kalányos, Bernáth tizedes) változásaiban figyelhető meg.

Az összehasonlítás a legtöbbször fölöslegesnek tűnik, most mégsem kell ettől félni. A Magyar Televízióban látott különböző műfajú és jellegű folytatásos játékfilmek között – mint a Monte Cristo grófja, A nyomorultak, Tell Vilmos, Robin Hood, Kék expressz, a Kék fény korábbi műsorai stb. – a „Princ, a katona” megállja a helyét. Mindössze arról lehet szó, hogy alkotóik nagyobb rutinja, fölényes eleganciája hiányzott még, ennek tudható be mindaz, ami kifogásként felmerült. A kifogások érték szintje természetesen nem lehet más, mint amit maga a sorozat kitűzött, egy árnyalattal inkább a kamaszkorosztály igényeinek az oldalára állva. Legfeljebb az figyelhető meg máris, hogy Princ alakja megközelítően sem futott be oly népszerű pályát a fiatalok között, mint a Tenkes kapitánya. Bár igaz, Princ bonyolultabb, mint Tenkes volt, és következésképpen hiányzik belőle a romantikus értelemben vett egyértelműség is.

THIERY ÁRPÁD